An aerial photograph of a winter landscape. A road with a white line runs diagonally from the top left towards the bottom right. The ground is covered in snow, with some bare trees and patches of dark earth visible. A small white building is in the top left corner. The overall scene is cold and desolate.

Területi kihívások és területi politikák Magyarországon

2010–2020

Szerkesztette

CZIRFUSZ MÁRTON

KÖZGAZDASÁG- ÉS REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT,
REGIONÁLIS KUTATÁSOK INTÉZETE

Területi kihívások
és területi politikák
Magyarországon,
2010–2020

Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020

Szerkesztette
CZIRFUSZ MÁRTON

KÖZGAZDASÁG- ÉS REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT,
REGIONÁLIS KUTATÁSOK INTÉZETE
BUDAPEST, 2020

Lektorálta: Korompai Attila

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! 4.0 Nemzetközi
Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

ISBN 978-615-5754-45-6 (nyomtatott)
ISBN 978-615-5754-46-3 (PDF)

Kiadja a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Felelős kiadó: Fertő Imre főigazgató

Borítókép: Szabó Viktor (<https://unsplash.com/@vmxhu>)
Nyomdai előkészítés: Kravjánszki Róbert
Tipográfia: Franklin Gothic, Garamond, Stern
Nyomdai munkálatok: Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr
Felelős vezető: Radek József ügyvezető igazgató

Tartalomjegyzék

1. Előszó (<i>Czirfusz Márton</i>)	7
2. Foglalkoztatás (<i>Czirfusz Márton</i>)	11
3. Lakáspiac (<i>Nagy Gábor</i>)	19
4. Alapvető köz- és magánszolgáltatások (<i>Koós Bálint</i>)	25
5. Egészségügy (<i>Uzzoli Annamária</i>)	33
6. Szociális ellátórendszer (<i>Velkey Gábor</i>)	41
7. Koragyerekkori szolgáltatások (<i>Keller Judit</i>)	49
8. Gazdasági értéktermelés (<i>Zsibók Zsuzsanna</i>)	57
9. Ipar (<i>Lux Gábor</i>)	63
10. Kiskereskedelem (<i>Nagy Erika, Nagy Gábor</i>)	69
11. Kutatás-fejlesztés és innováció (<i>Páger Balázs</i>)	75
12. Pénzügyi szolgáltatások (<i>Kovács Sándor Zsolt</i>)	81
13. Üzleti szolgáltatások (<i>Gál Zoltán, Marciniak Róbert</i>)	89
14. Infokommunikációs technológiák (<i>Zsibók Zsuzsanna, Nagy Gábor</i>)	97
15. Hulladékgazdálkodás (<i>Várjú Viktor, Mezei Cecília</i>)	105
16. Térhasználat (<i>Farkas Jenő Zsolt, Hoyk Edit</i>)	111
17. Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei (<i>Koós Bálint, Kovács Sándor Zsolt, Páger Balázs, Uzzoli Annamária</i>)	123
Szerzőink	133

1. Előszó

CZIRFUSZ MÁRTON

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK MAGYARORSZÁGON állandó témáját adják a hazai területi kutatásoknak. Ezek az elemzések a közérdeklődésre is számot tartanak: az országon belüli állandó és változó területi egyenlőtlenségekről a társadalom minden tagja hétköznapi tudásokkal rendelkezik; a területi különbségekkel az online és nyomtatott sajtó is rendszeresen foglalkozik. Kötetünk e területi folyamatok mögé kíván nézni, az elmúlt tíz év területi kihívásain és területpolitikai válaszain keresztül.

A könyv résztémákra bontva, a főbb problémákra összpontosítva mutatja be a magyarországi területi folyamatok elmúlt tíz évben történt változásait, illetve értékeli a szakpolitikákban a területi szempontok megjelenését. A fejezetek két tartalmi részre bomlanak:

- Egy-egy résztémában kiemelnek egy-egy területi folyamatot, ezt a területi jelenléte pedig elemző módon körüljárják, rámutatva a területi egyenlőtlenségeket létrehozó társadalmi-gazdasági-politikai folyamatokra.
- A fejezetek egy-egy területpolitikai intézkedés vagy megközelítés értékelését is adják. Ezekben megtalálhatjuk a kormány által kimondva vagy kimondatlanul képviselt területpolitikai irányok elemzéseit, néhány téma esetében pedig azt mutatjuk be, hogy mi, szerzők milyen megközelítést tartanánk kívánatosnak.

A kötet időtávjának (2010–2020) kiválasztását több szempont indokolja.¹ A kezdőévre, 2010-re a 2008-as gazdasági válság legközvetlenebb hatásai véget értek, kormányváltás, fejlesztéspolitikai és közigazgatási irányváltás történt. 2020 szintén fordulópontot jelent, több szempontból is: egyrészt 2020-ban zárul egy hétéves európai uniós fejlesztéspolitikai ciklus, ami indokolja a visszatekintést az elmúlt tíz év hazai társadalmi-gazdasági folyamataira, másrészt a COVID-19 járvány várhatóan a területi folyamatok egy részében éles szakaszhatárt fog okozni. A COVID-19 járvány területi hatásairól a kötet utolsó fejezete közli az első eredményeket (Koós et al. 2020).

A Regionális Kutatások Intézete (és jogelődje, az MTA Regionális Kutatások Központja) a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont tagintézményeként

¹ A változások hosszabb időigénye miatt hosszabb időtávot vizsgál a térhasználat átalakulásáról szóló fejezet (Farkas, Hoyk 2020).

több évtizede elemzi a magyarországi területi folyamatokat és vesz részt aktívan a magyarországi területfejlesztési politika alakításában (egy friss áttekintésről lásd: Pálné Kovács 2020). Az elmúlt évtizedekben a területi folyamatok alakulását az intézet kutatói rendszeresen összefoglalták szerkesztett kötetekben és monográfiákban, magyar és angol nyelven. A sorozatokra példa a *Kárpát-medence régiói*, a Dialóg Campus Kiadó *Studia Regionum* sorozatának monográfiái, az Akadémiai Kiadó *Modern Regionális Tudomány Szakkönyvtár* sorozatának kötetei.

Ezzel a tanulmánykötettel az intézet kiadásában megjelent önálló kiadványok sorát kívánjuk folytatni. Az elmúlt közel három évtizedben meghatározóak és a mai napig sokak által olvasott és idézett magyar nyelven a *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* (Horváth, Rechnitzer 2000), a *Régiók és települések versenyképessége* (Horváth 2006), valamint *A területi kutatások csomópontjai* (Barta, Beluszky, Földi, Kovács 2010) című kötetek, angolul pedig a *Hungary: Society, state, economy and regional structure in transition* (Hajdú 1993), a *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's* (Hajdú 1999), valamint a *Hungarian spaces and places: Patterns of transition* (Barta, G. Fekete, Szörényiné Kukorelli, Timár 2005).

A könyv fejezeteinek szerzői (egy kivétellel) a Regionális Kutatások Intézetének kutatói, akik saját témájukban régóta vizsgálják a hazai területi folyamatok alakulását, és mára a középgeneráció meghatározó kutatóivá váltak a hazai regionális tudományi szakmában. Az intézet kutatóhelyein (Békéscsabán, Budapesten, Győrben, Kecskeméten és Pécsen) a helyi társadalmi-gazdasági közegbe beágyazva folyamatosan követik a területi egyenlőtlenségek változásait, értékelik a területi politikákat. A kutatói szakértelem ugyanakkor behatárolta azt is, hogy milyen témákkal foglalkoztunk: bár az intézet kutatói összességében a társadalmi-gazdasági folyamatok széles körét le tudják fedni és a kötet végigolvasásával átfogó képet alkothatunk a legfontosabb kihívásokról a hazai területi folyamatokat illetően, nem volt célunk valamennyi lehetséges téma megjelenítése (például a demográfiáról vagy a mezőgazdaságról nem írtunk).

A kötet célközönsége többes. Egyrészt a rövid terjedelmű fejezetekkel a magyarországi társadalmi-gazdasági folyamatok iránt érdeklődő széles közönség számára is hozzáférhető szövegeket igyekeztünk írni. A kötet közérthető módon bemutatja az elmúlt tíz év jellemző területi trendjeit. A szakpolitikai (területpolitikai) irányok elemzésével olyan, közérdeklődésre is számot tartó kérdéseket tudunk megválaszolni, mint hogy a kormányzatnak célzottan irányítania kell-e a Magyarországra érkező befektetéseket a hátrányos helyzetű térségekbe; kiegyenlíthetők-e a társadalmi hátrányok központi irányítással; vagy hogy milyen területi szempontú iparpolitikával lehet csökkenteni a magyar kis- és középvállalkozások hátrányát a külföldi vállalatokkal szemben.

Másrészt szólni kívánunk a területi folyamatok állami „alakítóinak”: szakpolitikuskoknak, önkormányzati és központi kormányzati döntéshozóknak a közigazgatás valamennyi szintjén.

Harmadrészt a kötet reményeink szerint a területi folyamatokról szóló felsőoktatási kurzusokban is jól használható lesz (pl. geográfus, szociológus, politológus, közgazdász, környezettudomány, közpolitika szakokon – alapképzésben, mesterképzésben és doktori iskolákban). A rövid fejezetek önállóan is feldolgozhatók például szemináriumok kurzusokon, a kötet egésze pedig átfogó tudást kínál a hazai területi folyamatok alakulásáról. Így a közpolitikai, tudományos és szakmai utánpótlás-nevelésben a könyv hiánypótló szerepet tölt be, egyúttal kiegészíti a rokon kiadványokat (pl. a Magyar Nemzeti Atlasz sorozatát).

Negyedrész a kötettel a területi kutatásokkal foglalkozó szakmában is vitát szeretnénk generálni. Egy-egy fejezet önmagában is vitát ösztönözhet arról, hogy milyen alternatívái lehetnek a magyarországi területi fejlődésnek, illetve ezeket az alternatívákat milyen közpolitikákkal lehet elérni. Ezáltal aktívan szeretnénk formálni a tudományos közvéleményt is, segítve válaszokat adni a hazai regionális tudomány mint szakma előtti kihívásokra (Lengyel, Nemes Nagy, Rechnitzer, Varga 2020).

Budapest, 2020. szeptember

Irodalom

- BARTA GY., BELUSZKY P., FÖLDI ZS., KOVÁCS K. (szerk.) (2010): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- BARTA, GY., G. FEKETE, É., SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I., TIMÁR, J. (eds.) (2005): *Hungarian spaces and places: Patterns of transition*. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs.
- FARKAS J. ZS., HOYK E. (2020): *Térhasználat*. Jelen kötetben.
- HAJDÚ, Z. (ed.) (1993): *Hungary: Society, state, economy and regional structure in transition*. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs.
- HAJDÚ, Z. (ed.) (1999): *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's*. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs.
- HORVÁTH GY. (szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- HORVÁTH GY., RECHNITZER J. (szerk.) (2000): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- KOÓS B., KOVÁCS S. ZS., PÁGER B., UZZOLI A. (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei*. Jelen kötetben.
- LENGYEL I., NEMES NAGY J., RECHNITZER J., VARGA A. (2020): A hazai regionális tudományról: eredmények és kihívások. *Tér és Társadalom*, 1., 5–18.
- PÁLNÉ KOVÁCS I. (2020): A regionális tudomány és a Regionális Kutatások Intézete. *Tér és Társadalom*, 1., 19–22.

2. Foglalkoztatás

CZIRFUSZ MÁRTON

Területi kihívás: A gazdasági fellendülés hol munkaerőhiányt, hol pedig a munkaképes korúak elvándorlását hozta magával

A 2010–2020 közötti évek többi fejezetben részletesen bemutatott gazdasági fellendülése (Zsibók 2020) a hazai munkaerőpiac területi folyamatait sem hagyta érintetlenül. Az évtizedben 2010 volt az országos foglalkoztatási ráta mélypontja (54,9% a munkaerő-felmérés 15–64 éves korosztályra vonatkozó adatai alapján) és a munkanélküliségi ráta csúcspontja (11,3%, ami 469 ezer munkanélkülit jelentett). Az ezt követő években a globális és az európai gazdasági konjunktúrának, valamint a közpolitikai változásoknak köszönhetően országos szinten javultak a foglalkoztatási adatok. A foglalkoztatottak száma a 2010-es mélypont után (3,70 millió fő) dinamikusán bővült (2019-ben 4,43 millió fő); mindeközben a 15–64 éves korosztály száma 409 ezer fővel csökkent.

A 2008-as válság térben differenciáltan jelentkezett és kiegyenlítette a foglalkoztatás térségi szintű egyenlőtlenségeit azáltal, hogy a kedvezőbb mutatókkal rendelkező térségekben szűnt meg több munkahely (Lőcsei 2010). A foglalkoztatási ráták megyei és regionális szintű különbségei a 2010-et követő gazdasági fellendüléssel erőteljesen csökkentek.

A 2010-es évek válság utáni kilábalásának két fontos trendje, a *munkaerőhiány* és az *elvándorlás* területileg is differenciáltan jelentkezett.

A munkaerőhiány a különböző mutatókat vizsgálva nagyjából 2013-tól emelkedett (Köllő, Nyíró, Tóth 2017); a munkaerőhiánynak a gazdaság egyes szektoraiban a COVID-19 okozta válság vetett véget, legalábbis időlegesen. A vállalatok által érzékelt munkaerőhiány differenciált megjelenésű volt, így többek között függött attól, hogy az adott vállalat az ország melyik térségében, mely ágazatban tevékenykedett és mennyiben igényelt szakképzett munkaerőt (Hajdu, Köllő, Tóth 2017). Ennek megfelelően a munkaerőhiány mint területi folyamat különböző formákat öltött.

– Az exportra termelő, főleg ipari tevékenységet végző, külföldi tőke által dominált hazai közép- és nagyvárosokban akut hiány lépett fel a szakképzett dolgozókból. Ezt a folyamatot erősítették az egyedi kormánydöntésekkel támogatott munkahelyteremtő beruházások is, amelyek főleg nagyvárosokban és az ország bizonyos térségeiben koncentráálódtak: például a Dél-Dunántúl, Zala, Csongrád-Csanád és

Békés megyék jórészt kimaradtak belőle. Azaz a kormány foglalkoztatáspolitikája lényegében olyan helyeken súlyosbította a munkaerőhiányt, ahol az már korábban is jelentkezett; a külföldi befektetőket ritkán sikerült az ország kevésbé munkaerőhiányos térségeibe csábítani (a kötetben lásd még Gál, Marciniak 2020; Lux 2020). Mivel egy munkahely teremtésére az egyedi kormánydöntéseken keresztül átlagosan közel 16 millió Ft-ot költött a magyar állam 2019-ben (2010–2019 átlagában pedig 7,5 millió Ft-ot – Merényi 2019), ezért az állami politikák területileg szelektíven hatottak a foglalkoztatási folyamatokra.

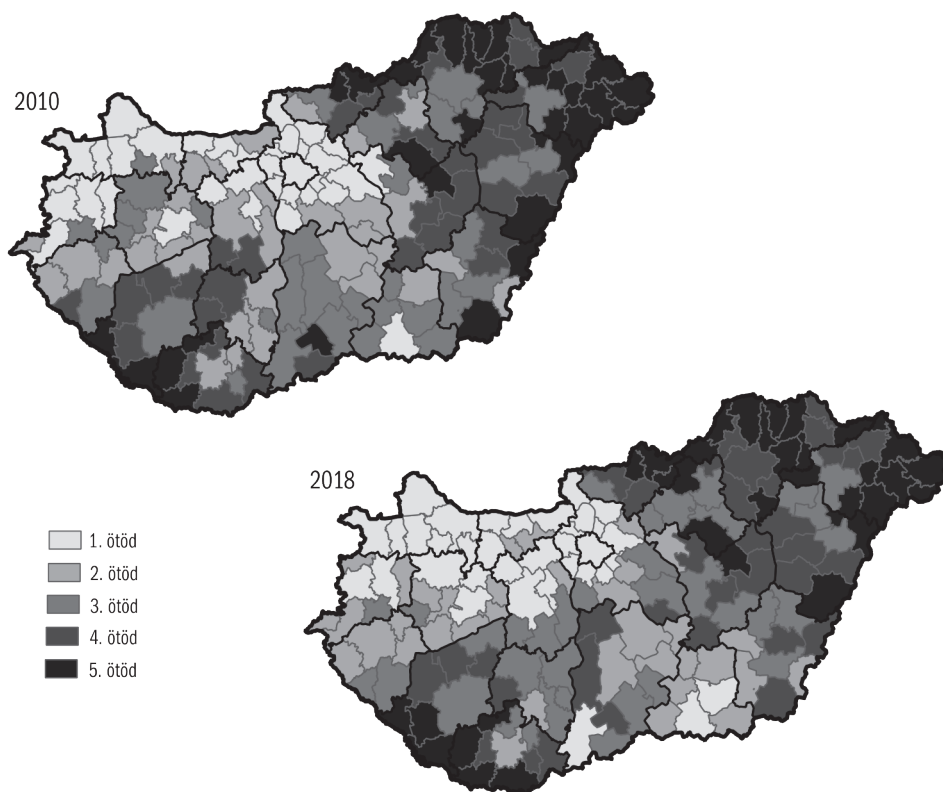
- A területileg szelektíven jelentkező munkaerőhiány elméletileg az országon belüli vándorlással vagy kisebb távolságok esetén ingázással, a munkáltató által szervezett „buszoztatással” oldható. A gazdasági konjunktúra időszakában a kutatások szerint főleg az ipari nagyvállalati szektorban váltak kiterjedtebbé a munkahelyi vonzaskörzetek (Meszmann T. 2019). Az ingázás a dolgozóknál szükségszerűség is, hiszen anyagi okokból, a dráguló lakhatás miatt nem tudnak a munkahelyekhez közelebb költözni. A kormány a munkásszálló-építési programon keresztül igyekezett a munkaerőhiány csökkentésében segítséget nyújtani, amely program nagyságrendjében szerény volt, valamint elmélyítette a feszültségeket a (magyar) törzsgárda és a munkahely által támogatott lakhatást kapó, sokszor kölcsönzött és külföldi munkavállalók között (Meszmann T., Fedyuk 2018). A 2019-ben bejelentett külföldi dolgozók között (32 ezer fő, közülük 26 ezer ukrán) dominánsak a munkaerő-kölcsönzőkön keresztül foglalkoztatottak, a megyei bontást tekintve Közép-Magyarország mellett Jász-Nagykun-Szolnok megye (ITM 2020).
- Az építőipar bővült az EU-támogatásokból és kormányzati beruházásban megvalósított projektek, illetve az általános gazdasági konjunktúra miatti kereskedelmi, ipari, logisztikai ingatlanberuházások és lakásépítések miatt. A munkaerőhiányt ebben a szektorban részben szintén külföldi munkavállalókkal lehetett mérsékelni – a 2019-ben bejelentett külföldi foglalkoztatottak 15%-a az építőiparban dolgozott – (ITM 2020), részben pedig az építőiparba áramlott a vidéki Magyarország alacsonyán képzett munkaerő-tartalékserege. Utóbbi csoportot a gazdasági konjunktúrának köszönhetően szintén javuló foglalkoztatási helyzet jellemezte az elmúlt években (Kovai 2019).
- A mezőgazdaságban a 2010-es években a külföldi idenymunkásokkal lehetett a munkaerőhiányt mérsékelni (Hamar 2015). Emellett a közfoglalkoztatás szabályozásának változása lehetővé tette, hogy a közfoglalkoztatás és a mezőgazdasági idenymunka egymással párhuzamosan is végezhető legyen (Hamar 2016).

A gazdasági fellendülés a foglalkoztatásra a *vándorlási folyamatokon* keresztül is hatott. Az országon belüli migráció hagyományos irányai (vidékről a fővárosba, illetve Kelet-Magyarországról Nyugat-Magyarországra) a 2010-es években is stabilak voltak, sőt sok szempontból erősödtek (Bálint, Obádovics 2018). Korlátozó hatással

bírt viszont az ingatlanárak és bérleti díjak elmúlt tíz évben történt területileg differenciált, a bérek növekedését meghaladó emelkedése (Ámon, Balogi 2019; a kötetben lásd még Nagy 2020).

A külföldön dolgozók száma 2016-ban közel 350 ezer főre volt becsülhető. 2011 és 2016 között jelentős területi különbségek voltak tapasztalhatók: az elvándorlás Dél-Dunántúlról és Észak-Magyarországról volt magas (utóbbi régióban a visszatérés is), Nyugat-Dunántúlon erőteljesen bővült, településtípus szerint pedig a községekben és a nem megyei jogú városokban volt jelentős (utóbbi esetében a visszatérés esélye is) (Hárs, Simon 2017). Ezekre a regionális, településméret szerinti különbségekre más kutatások is rámutattak (Siskáné Szilasi, Halász 2018). A 2010-es években felerősödött a külföldre irányuló gondozási célú cirkuláris migráció, amelyben elsősorban nők vesznek részt (Váradi 2018).

2.1. ábra: A járási munkanélküliségi ráta értéke, 2010, 2018 (a nyilvántartott álláskeresők száma a 15–64 éves népességhez viszonyítva)

Adatok forrása: T-STAR.

A 2.1. ábra az évtized területileg szelektív foglalkoztatási folyamatait a járási munkanélküliségi ráta alapján szemlélteti. Az ábra a munkanélküliség területi mintázatának stabilitását mutatja: a munkanélküliségi arányszámok 2010 és 2018 között jelentősen mérséklődtek (az országos átlag 8,4%-ról 3,6%-ra csökkent), a folyamat területileg kiegyenlített módon ment végbe. 175-ből 106 járás helyzete a munkanélküliségi ötödöket figyelembe véve nem változott, három járás helyzete romlott úgy, hogy két ötöddel lejjebb került (Nagykátai, Nagykőrösi és Ráckevei járás – mindhárom a budapesti agglomerációban), négy járás (Bajai, Hódmezővásárhelyi, Pápai, Téti) pedig felfele mozgott két munkanélküliségi ötödöt. A területi mintázat változatlansága a területi foglalkoztatáspolitikák kudarcát is előrevetíti, amellyel a következőkben részletesen, a közfoglalkoztatási programon keresztül foglalkozom.

Területi politika: Az állam a közfoglalkoztatási programmal helyettesíti a nem létező munkahelyeket a hátrányos helyzetű vidéki térségekben

Bár a „segély helyett munka” és a munkaalapú társadalom elveit leginkább az elmúlt tíz évhez kötjük, ez az ideológia az elmúlt harminc évben folyamatosan, lépésről lépésre bontakozott ki (Frey 2003; Laky 2000). A 2010 és 2020 közötti ciklust a munkaalapú társadalom elvének megvalósulásában a központi költségvetés adatai jól illusztrálják: míg 2010-ben az állam 137 milliárd Ft-ot költött álláskeresői járadékokra (az alanyi jogon, bár korábbi munkavégzéshez kötődően és csak három hónapig járó munkanélküli segélyre), ez az összeg 2015-re 50 milliárd Ft-ra csökkent. (A 2020. évi költségvetési törvény 83 milliárd Ft-ot irányoz elő a célra; ez a COVID-19 okozta válság előtt tervezett összeg.) Ezzel párhuzamosan a közfoglalkoztatás költségvetési forrása 2010-ben 101 milliárd Ft volt, 2016-ban 268 milliárd Ft-tal tetőzött és 2020-ra 140 milliárd Ft-ra esett vissza (szintén az új koronavírus okozta válság előtt tervezett összeg).

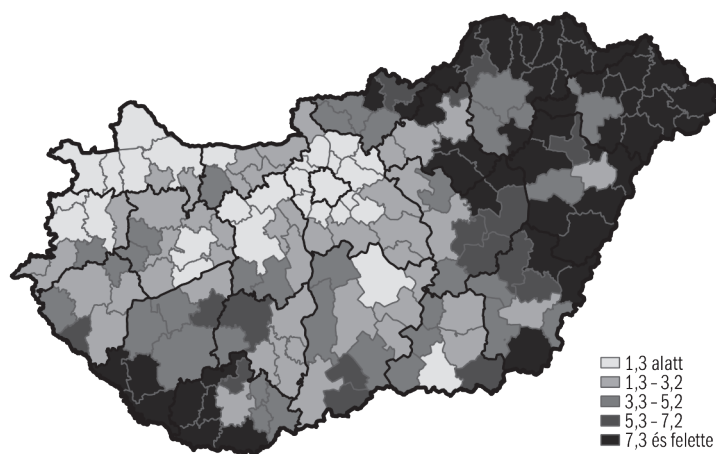
A közfoglalkoztatás 2011-től újjászervezett rendszere nem volt teljesen ismeretlen a települési önkormányzatok számára (hasonló állásteremtő programok korábban is léteztek különböző formákban), de az elmúlt kilenc évben a kibővített és hangsúlyai-
ban átalakított program döntően meghatározta a magyarországi „hátrányos helyzetű” vidéki kistéleplések mindennapjait.

A 2011-től futó egységes közfoglalkoztatás célként tűzte ki (sok egyéb mellett) a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetű kistérségekben/jársókban és településeken a foglalkoztatás javítását, azaz területfejlesztési-területpolitikai eszköznek is tekinthető a kormányzati szándék szerint. Az elmúlt évek kutatásai viszont arra mutattak rá, hogy sokkal fontosabbá vált a program szociális szerepe (pl. helyben biztosít alacsony bérszínvonalú, de más háztartási munkaformákkal jól összeegyeztethető munkalehetőséget kisgyerekes, kistélepléseken élő nők számára), és a kötelező önkormányzati

településüzemeltetési feladatok ellátására is olcsósított (a „rendes” munkaviszonynál alacsonyabb bérköltségű) munkaerőt biztosít, ezzel tehermentesítve a települési önkormányzatok költségvetését (Koltai 2018). A közfoglalkoztatás szerteágazó céljai, az a tény, hogy nagyon különböző foglalkoztatási problémákat kíván egyetlen eszközzel, differenciálatlanul orvosolni, nem tette lehetővé, hogy jól működő, területi szempontú foglalkoztatáspolitikai eszköz legyen.

A közfoglalkoztatási program nagyjából felét az ún. Start-mintaprogramok adják, amelyek a jogszabályban rögzített hátrányos helyzetű járásokban és településekben indíthatók. A mintaprogramok célja egyrészt az „értékkeremtő” termelőtevékenység (mezőgazdasági vagy egyéb termékek előállítása), amelynek termékeit zömmel helyben használják fel (pl. élelmiszereket a közétkeztetésben; térköveket a település útjainak burkolására), kisebbrészt értékesítik, másrészt a szociális foglalkoztatás (szakképzettséget nem igénylő karbantartási, településfenntartási munkák). A mintaprogramok kitalálása, megtervezése és lebonyolítása helyi szakértelmet és kezdeményezőkétséget feltételez, ami a hátrányos helyzetű járásokon belül a kisebb és a leghátrányosabb helyzetű településeken sokszor hiányzik. Strukturális értelemben tehát a közfoglalkoztatás kifejezetten növeli a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségeket (Czirfusz 2015; Molnár, Bazsalya, Bódis 2017).

2.2. ábra: A közfoglalkoztatottak átlagos havi létszáma az aktív korúak (15–64 évesek) arányában, 2016

Adatok forrása: T-STAR.

Ezeket az egyenlőtlenségeket a 2.2. ábra szemlélteti. 2016-ban, a közfoglalkoztatás csúcscsévében a 15–64 évesek 3,3%-a dolgozott a közfoglalkoztatásban. Huszonnyolc járásban ez az arány 10% felett volt, a Cigándi és a Sellyei járásban pedig minden

ötödik aktív korú a közfoglalkoztatásban dolgozott. Az elmúlt években a tervezett közfoglalkoztatási létszámok feltöltése már nehézségeket okozott, ami ugyan a gazdasági konjunktúra miatt bővülő foglalkoztatási lehetőségeknek volt köszönhető, viszont települési szinten a már elindult programok fenntartásában, illetve a településüzemeltetésben nehézségeket okozott.

Összességében az állam az alanyi jogon járó munkanélküli ellátást részben a nem egyenlő módon hozzáférhető közfoglalkoztatással váltotta fel. Mivel a közfoglalkoztatásból az elsődleges munkaerőpiacra való kilépés esélye alacsony és ezen belül is a rosszabb munkaerőpiaci helyzetű településeken kedvezőtlenebb (Koltai et al. 2018), ezért a közfoglalkoztatás mint területi politika térben rögzíti és térben bezárja az alacsonyan képzett, a munkaerőpiac peremén elhelyezkedő társadalmi csoportokat. Bár a közfoglalkoztatás a korábbi segélyezési rendszerhez képest magasabb jövedelmeket jelentett a háztartások számára, és a gazdasági konjunktúra pozitív hatásaival együtt mérsékelte a vidéki Magyarországon a megélhetési lehetőségekkel kapcsolatos társadalmi feszültségeket, nem jelentett rendszerszintű, a társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket hosszú távon mérséklő változásokat.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) Egyenlőtlen fejlődés és a munka világa Magyarországon című, PD 120798 számú kutatása támogatta.

Irodalom

- ÁMON K., BALOGI A. (2019): Megfizethetőség. In: Jelinek Cs. (szerk.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2019*. Habitat for Humanity Magyarország, Budapest, 14–31.
- BÁLINT L., OBÁDOVICS CS. (2018): Belföldi vándorlás. In: Monostori J. Öri P., Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest, 217–236.
- CZIRFUSZ M. (2015): A közfoglalkoztatás térbeli egyenlőtlenségei. In: Fazekas K., Varga J. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2014*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 126–138.
- FREY M. (2003): A munkaerőpiaci politika jogszabályi és intézményi környezetének piaczgazdasági fejlődéstörténete. In: Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükrök 2003*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatáspolitikai Közalapítvány, Budapest, 177–240.
- GÁL Z., MARCINIÁK R. (2020): *Üzleti szolgáltatások*. Jelen kötetben.
- HAJDU M., KÖLLŐ J., TÓTH I. J. (2017): Manifest hiányhelyzetek – betöltetlen állások és kihasználatlan kapacitások. In: Fazekas K., Köllő J. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükrök 2016*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 114–118.
- HAMAR A. (2015): Külföldi időnymunkások a magyar agrárgazdaságban. *Tér és Társadalom*, 3., 33–48.
- HAMAR A. (2016): Időnymunka a zöldség-gyümölcs ágazatban. In: Kovács K. (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest, 97–115.
- HÁRS Á., SIMON D. (2017): A külföldi munka-vállalás és a munkaerőhiány. In: Fazekas K.,

- Köllő J. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2016*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 94–108.
- ITM (2020): *A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai 2019. évben*. Innovációs és Technológiai Minisztérium Elemzési és Bérpolitikai Osztály, Budapest.
- KOLTAI L. (szerk.) (2018): *A közfoglalkoztatás hatása a helyi gazdaságra, helyi társadalomra*. HÉTFA Kutatóintézet, Budapest.
- KOVAI, C. (2019): Permanent wage labour as a norm. Workfare policy and everyday experiences of precarioussness in a small Hungarian former industrial town. *socio.hu*, 7., 143–161.
- KÖLLŐ J., NYÍRŐ ZS., TÓTH I. J. (2017): Az alapvető hiányindikátorok alakulása. In: Fazekas K., Köllő J. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2016*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 63–72.
- LAKY T. (2000): A magyarországi munkaerőpiac jellemzői 1999-ben. In: Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2000*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 13–34.
- LÖCSEI H. (2010): A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire. In: Fazekas K., Molnár Gy. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2010*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 146–161.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- MERÉNYI M. (2019): Hol lett munkahely a multiknak kiosztott milliárdokból? *K-blog*, január 23. https://k.blog.hu/2019/01/23/ekd_terkep (Letöltés: 2020. június 21.)
- MESZMANN T. T., FEDYUK, O. (2018): *Munkaerő-kölcsönzés mint munkaviszony és mint mobilitási (migrációs) csatorna*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest.
- MESZMANN T. T. (2019): Kívülről szép belülről „mérgezett”? Munkafeltételek a kecskeméti autóiparban. Munkaerőhiány, fluktuáció és azok hatásai és kölcsönhatása. In: Meszmann T. T. (főszerk.): *Fókuszban: Kecskemét. Munkafeltételek a dél-alföldi autóiparban*. Vasas Szakszervezeti Szövetség, Budapest, 2–17.
- MOLNÁR GY., BAZSALYA B., BÓDIS L. (2017): *A helyi foglalkoztatási kezdeményezések központi támogatásának elosztási mechanizmusai*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest.
- NAGY G. (2020): *Lakáspiac*. Jelen kötetben.
- SISKÁNÉ SZILASI B., HALÁSZ L. (szerk.) (2018): *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban*. Miskolci Egyetem Földrajz–Geoinformatika Intézet, Miskolc.
- VÁRADI M. M. (2018): Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In: Váradi M. M. (szerk.): *Migráció alulnézetből*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Argumentum Kiadó, Budapest, 122–169.
- ZSIBÓK ZS. (2020): *Gazdasági értéktérkép*. Jelen kötetben.

3. Lakáspiac

NAGY GÁBOR

Területi kihívás: A lakáspiaci trendeket a gazdasági válságok erőteljesen befolyásolják

A lakásállomány alakulása és a lakáspiac változása rendkívül gyorsan és pontosan képezi le egy adott ország (és annak globális környezete) gazdasági fejlődésének töréspontjait, de alacsonyabb területi léptékben a lokális fejlődés mérőldköveit is be lehet azonosítani. A 2010-es évtized ebből a szempontból kettős arculatú, hiszen az eleje és a vége inkább a nemzetközi környezet (praktikusan a válságok) által meghatározott lakáspiaci trendeket hozott, míg a 2013–2018/2019-es években a központi kormányzati intézkedések hatása tűnt meghatározónak.

A globális pénzügyi válság hazai lecsapódása a lakásszektorban a finanszírozáson keresztül történt (Aalbers 2016; Bródy, Pósfai 2020; Fernandez, Aalbers 2016), melynek következménye a hazai pénzügyi szektor aktivitásának látványos beszűkülése, a hitelezés visszaesése, a deviza- és egyéb lakáshitelek törlesztőrészeleteit fizetni nem tudó háztartások számának drasztikus megugrása volt. A területi különbségek nem függetlenek a lokális gazdaság mindenkori teljesítőképességétől (Zsibók 2020), a munkaerőpiaci jellemzőktől (Czirfusz 2020), a jövedelmi viszonyoktól, azaz a tágabb társadalmi-gazdasági háttérfeltételektől.

A globális válság begyűrűzése a lakásépítések alakulásában 2008–2010 körülire tehető. A visszaesés ugyan egységesen jelentkezett, de annak mértéke területileg eltérően alakult. A területi szempontból széttartó folyamatok a válság hosszában, valamint a válságot követő kilábalás megindulásában, dinamizmusában mutatkoztak meg.

- A fővárosban a 2008-tól érzékelhető válság mélypontja 2012-ben volt, ettől kezdve folyamatos, gyorsuló felívelés látható, melyet részben az állami ösztönzők mozgattak, de érezhető mögötte a rövid távú lakáskiadás, a külföldi és hazai befektetési célú vásárlások hatása is. A konjunktúra 2019 végéig tartott, ekkor az egy év alatt átadott lakásszám (5,8 ezer) már a válság előtti szintet közelítette. Pest megyében a válság hatását erősítette az átmenetileg lefékeződő szuburbanizáció. A mélypont itt 2013–2015-ben jelentkezett, s a válság előtti lakásépítési szint csak 2017-től állt vissza.
- A városokban a lakásépítési dinamika követi az országos trendeket, azaz konjunkturális években gyorsan és határozottan nő az építési kedv, dekonjunktúrában pedig

csökken. A válságot megelőzően a kisvárosi hálózat zömében is élénk építkezési aktivitást lehetett érzékelni. A válság alatti visszaesés hatására a kisvárosok zömében már csak évi pár lakás épült (ha egyáltalán), a nagy- és középvárosi hálózat mellett érdemi dinamikát csupán a fővárosi szuburbán övezet mutatott. Az élénkülés területi szelektivitását mutatja, hogy a fővárosi agglomerációban és a jelentős fürdő-kultúrával rendelkező városokban volt erősebb az élénkülés.

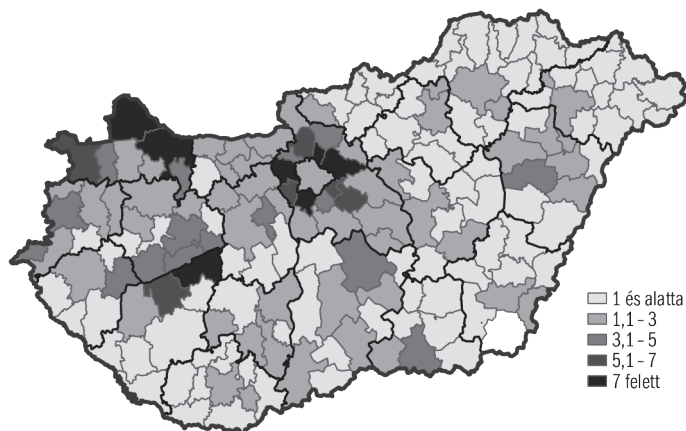
- A gazdasági folyamatok alakulásához köthetők Győr-Moson-Sopron vagy Vas megye élénk lakásépítési trendjei, ahol jóval magasabb volt az építési aktivitás, mint a rendszerváltáskor, bár ez a dinamizmus nem jellemezte a megyék egészét. A 2016-tól élénkülő Bács-Kiskun megyei trendek feltételezhetően a kecskeméti gazdasági fellendülés késleltetett hatásának köszönhetők.
- A 2009-es dekonjunktúra a turisztikai célterületek Balaton környéki megyéit és városait érte el időben a leghamarabb, igaz, az élénkülés is itt indult meg az elsők között.
- Az észak-magyarországi és alföldi megyékben a válságperiódus után lassabb fel-futást tapasztalhattunk.

Összességében az évtizedben a járások ötödében csökkent a lakásállomány – az érintett térségek többségét egy tömbben az Alföldön, a maradék zömét Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon találjuk –, de a járások további 30%-ában is alig volt mérhető növekedés (3.1. ábra). Bár utóbbiak zömmel a hátrányos helyzetű térségek körül koncentrálódnak, e kategória már jelentős számban van jelen a gazdasági értelemben sikeres régiók/megyék aprófalvas-kisvárosias járásaiban is. Emellett folyamatosan növekszik a nem lakott lakások állománya (a községekben 2016-ban már minden hatodik ház üres volt). A nem lakott falusi lakások harmada félkomfortos vagy alacsonyabb komfortszintű, ezen belül negyedük komfort nélküli vagy szükséglakás (KSH 2018).

A lakástranzakciók számát a különböző pénzügyi ösztönzők (a lakáshoz jutás állami támogatása, szocpol, később devizahitelezés) emelték fenntarthatatlan magas szintre a globális pénzügyi válság előtt (230 ezer tranzakció 2006-ban) (Buskó 2013; Grécs 2017; Hegedüs, Várhegyi 1999; Nagy 2017, 2019). A lakásvásárlások területisége arra utal, hogy Magyarországon a válság első körben (2008–2009 fordulóján) a községeket érte el, míg a városok zömének aktivitása látványosan csak 2010-ben kezdett esni. Az adásvételek a válság előtt a városok mellett a községi állomány jelentős részében is mérhetőek voltak (2007–2008 folyamán kb. 1300 településen történt legalább három lakástranzakció) (Pósfai, Gál, Nagy 2017; Pósfai, Nagy 2017). A válság hatására a tranzakciók száma „bezuhan” (tartósan évi 100 ezer alá), az árak nominálértéken 20–25%-kal csökkentek, az aktív piacok térben összehúzódtak (eltűnt a térképről 6–700 falu, több tucat kisváros vált láthatatlanná – 3.2. ábra), a lakáspiaci kereslet pedig átstrukturálódott. A családi házak helyett a kereslet az olcsóbb panellakások és

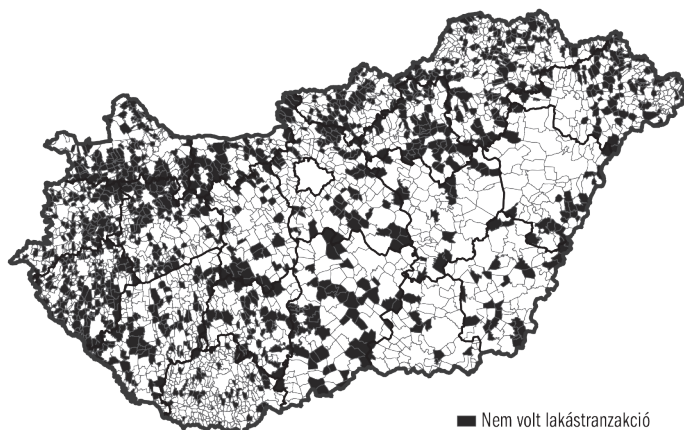
a társasházi-sorházi kínálat felé fordult, ami például a városokon belül is átrendezte a lakáspiac struktúráját. A kilábalás is többsebességű volt a válságot követően: elsőként a főváros (2014 elejétől), majd a nagyobb centrumok (2015-től), végül a kisvárosok (2016-tól) mutattak érdemi élénkülést. A községek esetében a folyamat térben szelektív, de érdemben csak 2017-től látunk aktivitást.

3.1. ábra: A 2010–2018 között épült lakások száma a 2018-as lakásállomány arányában (%)

Adatok forrása: KSH éves lakásstatistikai kötetek.

3.2. ábra: „Láthatatlan” lakáspiacok a válságban, 2013

Adatok forrása: KSH Ingatlanadattár, egyedi gyűjtés.

A válságot követő élénkülés ellenére 2018-ig még nem történik meg a piacok területi regenerációja, sem térségi léptékben (a lakáspiaci szempontból „látható” falvak száma

800–900 között mozog), sem az egyes városokon belül (aktív utcák száma és térbeli eloszlása). Ugyanakkor 2014 után az árak gyorsan növekszenek, s ebben rövid szét-tartó fejlődés után (Budapest kiugrása) lassú térbeli stabilizáció látható – a legdrágább piacokon korlátossá válik a fizetőképes kereslet, más városokban, illetve egyes községekben viszont az új lakástámogatási formák érdemi új keresletet generálnak.

A lakáshitelezést a lakástranzakciókhoz hasonlóan térbeli összehúzó hatás (2009–2013), majd lassú regenerálódás jellemezte 2014–2016 között, amely ekkor még messze nem érte el a válság előtti területi szétterülés mértékét (Pósfai, Gál, Nagy 2017; Pósfai, Jelinek 2019; Pósfai, Nagy 2017). 2017–2019-ben a lakáshitelezés ismételt felfutását a bérek növekedése, a munkapiaci pozíciók javulása (Czirfusz 2020), a banki hitelezési szttenderdek némi lazulása,² valamint az állami társadalompolitikai támogatások bevezetése és kiterjesztése fűti. Az időszak végére az éves nominális hitelkihelyezés már meghaladta a 2008-as szintet (reálértékben még elmarad attól), ám a lakosság eladósodottsága a GDP vagy a lakossági megtakarítások arányában továbbra is alacsony. Ez a felfutás 2019 végére kifulladt, már a többszörös finanszírozás (pl. a babaváró támogatás becsatornázása a lakásvásárlásba) sem képes a hitelpiac bővülését fenntartani. Erre a stagnáló hitelpiacra érkezett az új koronavírus-járvány hatása, ami rövid távon a lakossági hitelfelvételi kedv visszaesését eredményezte. Hosszabb távú hatás lehet viszont a banki hitelezés szigorítása, a hitelek drágulása. A lakáshitelezésben területi szempontból végül fontos, hogy a nem hitelképes lakosok területileg tömörülnek (elmaradott, leszakadó térségek, kistelepülések), de kisebb csoportokban megjelennek prosperáló települések helyi társadalmában is (marginális csoportok).

Területi politika: Területi szempontból értelmezhetetlenek a lakáspolitikai lépések

A 2010-es évtizedben a hazai lakás- és tágabban a társadalompolitika egyik fontos feladata a devizahitelezés okozta problémacsomag kezelése volt, melyet 2011-től számos lépésben hajtottak végre (árfolyamgát, kedvezményes törlesztés, kilakoltatási moratórium, Nemzeti Eszközkezelő létrehozása, ócsai devizahiteles „lakópark” felépítése, devizahitelek forintosítása stb.). A leglátványosabb eredmény a lakossági hitelek GDP-hez viszonyított arányában bekövetkezett látványos csökkenés volt (28%-ról 15%-ra). A nemkívánt hatás a lakáshitelezés volumenének csökkenése, majd stagnálása, a lakásépítések bezuhanása (1921 óta nem épült olyan kevés új lakás, mint

² 2016-ra a devizahitelezés jelentette finaciális problémát a bankok szintjén sikerült megoldani: a nem teljesítő hitelek aránya a 40%-ot közelítő szintről 5% alá esett, ami teret nyitott a hitelezés fokozatos kiterjesztésére (lásd még Kovács 2020).

a 2010–2013 közötti években), valamint a lakástranzakciók számának 2008-hoz képest 40%-ot meghaladó visszaesése. Szintén kedvezőtlen hatás volt a lakásárak csökkenése, mert a lakás vagy ház a hazai népesség alsó 90%-ának meghatározó vagyoneleme, s egyben bárminemű hitelfelvétel egyik fontos fedezete.

A hazai lakáspiaci válság 2013-ig tartott, az élénkületi folyamatot a kormányzat határozott – zömmel – társadalompolitikai lépésekkel igyekezett erősíteni. Ilyen a családi adókedvezmény rendszerének kiterjesztése, a családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK) és annak kiterjesztései, a falusi CSOK, valamint a babaváró támogatás. Kisebb mértékben a diákhitel-visszafizetési könnyítés a többgyerekes anyukáknak is ilyen lépésként értékelhető. Ezek közül egyedül a falusi CSOK-ot lehet területpolitikai eszközként értelmezni, bár az igénybevétel nagyságrendje egyelőre nem változtatta meg a lakáspiac területi folyamatait.

Közvetlen lakáspiaci beavatkozásnak tekinthető a kedvezményes lakásépítési áfakulcs be-, majd kivezetése, illetve 2020-tól a bevezetett „rozsdáövezeti” kedvezményes áfakulcs. Előbbi hozzájárult a 2016–2019-es lakásépítési felfutáshoz, utóbbi a 2020-tól prognosztizálható negatív hatásokat hivatott tompítani, főleg a városokban. Ugyanakkor a hazai lakáspiacra is hatnak magasabb (uniós) szintű szabályozások, például a 2021-től életbe lépő új energiahatékonysági szttenderdek bevezetése, ami jelentősen drágítja az új lakások építését, minden más feltétel változatlansága mellett.

A hazai lakásállomány energetikai hatékonysága meglehetősen alacsony szintű – bár javul. A kormányzati célprogramok (kazáncsere, nyílászárócsera, külső szigetelés, napelemprogram, panelprogram stb.) e téren ösztönzést adnak a lakossági ház- és lakásfelújításokhoz (komoly arányban uniós forrásból finanszírozva), de a megújulás üteme lassú, a teljes lakásállomány legalább kétharmadánál még szükség lenne nagy léptékű átalakításokra.

Több alkalommal felmerült már (pl. az első Orbán-kormány időszakában az ezredfordulón), hogy szükséges lenne a bérlakásállomány növelése és minőségi mutatóinak javítása. Ennek kedvező hatása lehetne a népesség mobilitási hajlandóságára, a fiatal pályakezdők rugalmasabb indulására, és oldhatná a tulajdonosi dominanciát a lakáspiacon. Halvány jelei látszanak egy ilyen irányú kezdeményezésnek, melyben az állami, az önkormányzati és a piaci szereplők – a saját érdekeiknek megfelelő – fejlesztéseket indíthatnának, mérsékelve a 2020–2022-re előrevetített lakásépítési visszaesést.

A (hivatalosan) nem lakott lakások problémáját is kezelni szükséges. A lakhatatlan egységek lebontása, az alacsony komfortfokozatú lakások minőségi fejlesztése mellett pontosabb regiszter kell a (rövid vagy hosszú távú) bérletként hasznosított állományról is. Az Airbnb-célú hasznosítás szabályozása elindult – mai állás szerint alapvetően helyi rendeletekkel szabályozzák a szektort.

A lakáshitelezés területén a legfontosabb szabályokat már lefektették (zömmel az MNB kezdeményezésére), s azok láthatóan működnek. Az új koronavírus okozta

válság kapcsán bevezetett hitel-visszafizetési moratórium átmenetileg (2021 elejéig) elfedi a problémás háztartások számának növekedését, de a járványhelyzet elhúzódása, a munkanélküliek számának magas szinten való beragadása kikényszerítheti újabb mentőcsomag kidolgozását és bevezetését.

A hazai lakáspolitikai lépések összességében tehát a 2010-es évtizedben területi szempontból alig értelmezhetők. Alig egy-két elemnél (pl. falusi CSOK) láthatók területi szempontok. A társadalompolitikai (ezen belül a lakáspolitikai) beavatkozások zöme nem az elesett, létminimum alatti, bizonytalan helyzetű népességet célozza, még olyan programok esetében sem, ahol a deklarált cél kifejezetten ez lett volna (pl. Nemzeti Eszközkezelő) (vö. Velkey 2020).

Irodalom

- AALBERS, M. B. (2016): *The financialization of housing: A political economy approach*. Routledge, London, New York.
- BRÓDY, L. S., PÓSFAL, ZS. (2020): *Household debt on the peripheries of Europe: New constellations since 2008*. Periféria Policy and Research Center, Budapest (Periféria Working Papers; 3.)
- BUSKÓ T. L. (2013): A lakáspolitikai területi hatásai Magyarországon az ezredfordulót követően. *Pro Publico Bono*, 1., 115–125.
- CZIRFUSZ M. (2020): *Foglalkoztatás*. Jelen kötetben.
- FERNANDEZ, R., AALBERS, M. B. (2016): Financialization and housing: Between globalization and varieties of capitalism. *Competition & Change*, 2., 71–88.
- GRÉCS Á. (2017): *A jelzáloghitel-finanszírozás megfelelési mutató bevezetése előtt és után – avagy jelzálog-hitelintézetek és jelzáloglevél-piac Magyarországon*. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem, Pénzügy Tanaszék, Budapest.
- HEGEDÜS J., VÁRHEGYI É. (1999): A lakásfinanszírozás válsága a kilencvenes években. *Közgazdasági Szemle*, február, 101–120.
- KOVÁCS S. ZS. (2020): *Pénzügyi szolgáltatások*. Jelen kötetben.
- KSH (2018): *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés részletes eredményei*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- NAGY G. (2017): Az állami beavatkozás a lakásszektor példáján és területi következményei. *Földrajzi Közlemények*, 3., 235–245.
- NAGY G. (2019): Az Alföld lakáspiari változásai – felfutás–válság–visszaépülés. In: Farkas J. Zs., Kovács A. D., Perger É., Lennert J., Hoyk E., Gémes T. (szerk.): *Alföldi kaleidoszkóp: A magyar vidék a XXI. században: Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét, 220–243.
- PÓSFAL, ZS., GÁL, Z., NAGY, E. (2017): Financialization and inequalities: The uneven development of the housing market on the Eastern periphery of Europe. In: Fadda, S., Tridico, P. (eds.): *Inequality and uneven development in the post-crisis world*. Routledge, Abingdon, 167–190.
- PÓSFAL, ZS., JELINEK, CS. (2019): Reproducing socio-spatial unevenness through the institutional logic of dual housing policies in Hungary. In: Lang, T., Görmár, F. (eds.): *Regional and local development in times of polarisation: Re-thinking spatial policies in Europe*. Palgrave Macmillan, Singapore, 197–223.
- PÓSFAL, ZS., NAGY, G. (2017): Crisis and the reproduction of core-periphery relations on the Hungarian housing market. *European Spatial Research and Policy*, 2., 17–38.
- VELKEY G. (2020): *Szociális ellátórendszer*. Jelen kötetben.
- ZSIBÓK ZS. (2020): *Gazdasági értéktermelés*. Jelen kötetben.

4. Alapvető köz- és magánszolgáltatások

KOÓS BÁLINT

Területi kihívás: Az alapvető közszolgáltatások hiánya egyre inkább a kis lélekszámú településeken élőket sújtja

Az alapvető szolgáltatások minősége, elérhetősége fontos eleme a területi versenyképességnek, befolyásolja az életminőséget és kihat a társadalmi kohézió alakulására is (Európai Parlament 2003; Európai Bizottság 2004). Az alapvető szolgáltatások egységes meghatározása mind a mai napig nem alakult ki: az egyes országok közt meglehetősen nagy eltéréseket tapasztalhatunk (Bjørnsen et al. 2013). Leggyakrabban a hálózatos közművek (pl. víz-, gáz-, áramellátás) elemeit értik alatta, de a fejlettebb országok és különösen az Európai Unió jóval szélesebb értelemben alkalmazzák ezt a fogalmat. Az EU-ban három nagy csoportot különböztetnek meg (Európai Bizottság 2011): a szociális jellegű alapvető szolgáltatásokon (oktatás, egészségügy, idősgondozás) túl az alapvető gazdasági szolgáltatásokat (pl. energiaellátás, szállítás, telekommunikáció, postai szolgáltatások), illetve a nem gazdasági jellegű szolgáltatásokat (pl. igazságszolgáltatás, rendvédelem). Az elkülönítés alapvető fontosságú az unió esetében, hiszen

- a gazdasági jellegű alapszolgáltatások rendkívüli mértékben szabályozottak (pl. 1107/2006/EK-rendelet a légi szállításról; 1370/2007/EK-rendelet a vasúti és közúti személyszállítási közszolgáltatásról; 2008/6/EK-irányelv a postai szolgáltatásokról);
- az alapvető szociális szolgáltatások fejlesztésére sok esetben támogatást is nyújt a közösség (pl. bölcsődei ellátás fejlesztése – a kora gyermekkori ellátásokról lásd Keller 2020);
- a nem gazdasági alapszolgáltatások ellenben nemzeti hatáskörben maradtak.

Az Európai Unióban a 2008-as válságot követő kormányzati megszorító intézkedések negatív hatásai miatt került az alapvető szolgáltatások elérhetősége az érdeklődés fókuszába. A megszorítások ugyanis több esetben a szolgáltatási helyek megszüntetésével (pl. iskolák bezárásával), illetve a szolgáltatás nyújtásának (pl. rendelési idő)

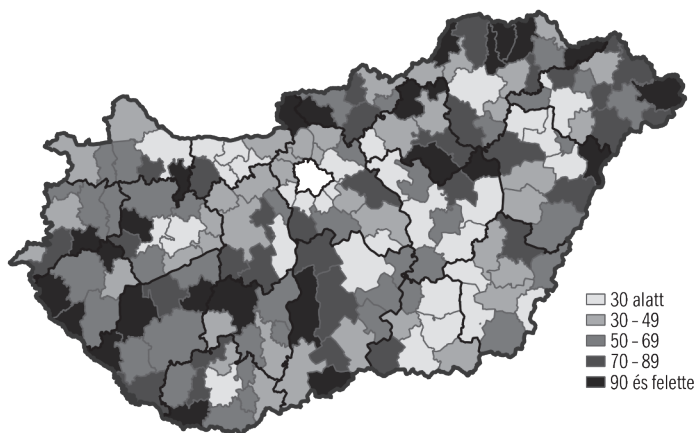
csökkentésével járt. Az unió alkalmazott kutatási projektet (ESPON SeGI 2010–2013) indított a gazdasági és szociális alapszolgáltatások területi differenciáltságának regionális szintű meghatározására (Bjørnsen et al. 2013), egy páneurópai kutatás pedig LAU2 (települési) szinten vizsgálta több alapszolgáltatás elérhetőségét (Kompil et al. 2019). E páneurópai kutatások mellett több vizsgálat irányult egy-egy térség (Caubel 2006; Milbert et al. 2013; Nemes Nagy 2017) vagy egy-egy alapvető szolgáltatás elérhetőségi viszonyainak feltárására, optimális szolgáltatási körzetek lehatárolására (Kiss 2012; Kovács 2017; McGrail 2012; Ravelli et al. 2011; Szalkai 2001; Tagai 2007; Tóth 2013). Több alapvető szolgáltatás elérhetőségének időbeli alakulása és ennek területi vetülete mindeddig a hazai kutatásokban csekély figyelmet kapott (Koós 2007, 2017; Nagy 2019).

Jelen vizsgálat feltárja Magyarországon az alapvető szolgáltatások elérhetőségének folyamatait, különös tekintettel a vidéki területek elérhetőségi viszonyaira. A vizsgálat egy „szolgáltatási kosár” megszerzéséhez szükséges időráfordítást (utazási idő személyautóval) hasonlít össze három időpontban (2001, 2011, 2016), így a 2010-es évek folyamatai összevethetők az előző évtized folyamataival. A szolgáltatási kosár módszer alkalmazása bevettnek tekinthető (Caubel 2006; Kompil et al. 2019), ám jellemzően keresztmetszeti jellegű kutatásokban alkalmazzák. Jelen vizsgálatban az alábbi szolgáltatások kerültek be a szolgáltatási kosárba:

- az egészségügyi ellátáson belül: háziorvos, gyógyszerár/fiókgyógyszertár, járóbeteg-szakellátás, kórházi ellátás;
- a kulturális területen: könyvtár;
- az oktatási-nevelési területen: óvoda, általános iskola (1–8. osztály), középiskola;
- a szociális területen: bölcsőde és idősek nappali ellátása.

A vizsgált szolgáltatások között szerepelnek mind alacsony centralitásúak (könyvtár, gyógyszerár, óvoda), mind pedig magas centralitású szolgáltatások (középiskola, kórház). A szolgáltató helyekre vonatkozó adatokat a KSH T-STAR adatbázis szolgáltatta, a települési távolságmátrixot pedig Kiss János Péter készítette. A vizsgált időpontokban (2001, 2011, 2016) minden egyes településre, minden szolgáltatásra meghatároztam a legközelebbi szolgáltató helyet és az eléréséhez szükséges utazási időt. A számítások megkönnyítése érdekében azzal az egyszerűsítéssel éltem, hogy mind a szolgáltató helyek, mind pedig a lakosok a település központjában koncentrálódnak. Amennyiben az adott településen biztosítottak a vizsgált szolgáltatások, úgy a szolgáltatási kosár megszerzéséhez szükséges utazási idő nulla, ha pedig helyben nem érhető el az adott szolgáltatás, akkor a közúton a legrövidebb idő alatt elérhető szolgáltató helyet vettem figyelembe, függetlenül az intézmények illetékességi határaitól, a körzethatároktól és a valós tömegközlekedési viszonylataitól. Ilyen szempontból tehát az eredmények egy fiktív minimumot jelentenek, amelynél rendre nagyobb a valós eljutási idő.

4.1. ábra: Alapvető szolgáltatások eléréséhez szükséges utazási idő (perc) járási szinten, 2016

Az eljutási idők települési szinten is vizsgálhatók, ám célszerűbb magasabb területi szintet választani, ezért a települési adatokból járási szintű átlagokat (lakónépességgel súlyozott átlagos elérési időt) számítottam. Ezek az átlagok azt mutatják, hogy adott járás átlagos lakosa számára mekkora utazási időráfordítást igényel a szolgáltatási kosárban szereplő szolgáltatások elérése. Az eredmények (4.1. ábra) világosan rámutatnak az ország külső-belső periferiáira, azaz olyan kedvezőtlen helyzetű térségekre, amelyek lakosai számára jelentős ráfordítást igényel az alapvető szolgáltatások igénybevétele. Ilyen belső periferia figyelhető meg Heves, Kunhegyes, Tiszafüred, Mezőkövesd, Pannonhalma, Devecser, Sásd, Sárbogárd, Enying, Tab, Tamási, Vasvár, Zalaszentgrót, Marcali térségében. A Szobi, Rétsági, Putnoki, Edelényi, Szikszói, Encsi, Gönci, Cigándi, Vásárosnaményi, Fehérgyarmati, Nyíradonyi, Bácsalmási, Sellyei, Csurgói, Letenyei és Lenti járás ezzel szemben külső periferiának bizonyult.

A területfejlesztési szempontból fejlesztendő járásokban élők számára tartósan és jelentősen több időt kell az alapvető szolgáltatások igénybevételéhez utazással tölteni, mint az ország egyéb településein élőknek (4.1. táblázat). A 2010-es években (és az ezt megelőző évtizedben) a kényszerű utazási szükséglet csökkent, de továbbra is 53 perccel többet kell egy kedvezményezett járásban élőknek utaznia, hogy elérje azokat a szolgáltatásokat, amelyeket az ország más tájain élők átlagosan 28,6 perc utazással érhetnek el.

A csökkenési folyamatot alapvetően a településhálózati sajátosságok határozzák meg: nagyvárosok (megyei jogú városok, de különösen a regionális központok és a főváros) közelében fekvő, erőteljesen szuburbanizálódó járások elérhetőségi viszonyai jellemzően javultak (például Martonvásári, Gárdonyi, Szentendrei, Érdi, Gyáli, Szigetszentmiklósi, Tiszaújvárosi, Kecskeméti, Pécsváradi, Mórakalmi járás); részben

a szolgáltatásokkal jól ellátott települések népességének növekedésével, részben pedig a szolgáltató helyek (pl. gyógyszertár, bölcsőde, középiskola) számának növekedésével. A másik oldalon jellemzően a külső-belső periféria térségei tűnnek fel, amelyeket az elvándorlás, esetenként a társadalmi problémák súlyosbodása jellemez (például a Hevesi, Tiszafüredi, Törökszentmiklósi, Füzesabonyi járás a Közép-Tisza-vidékről), s melyeket egyaránt sújt a helyi intézmények megszűnése (főleg az általános iskoláé) és a járáson kívüli centrumtelepüléseken megfigyelhető hanyatlás.

4.1. táblázat: Alapvető szolgáltatások átlagos elérhetőségének alakulása, 2001–2016 (perc), a járások kedvezményezett besorolása (290/2014. [XI. 26.] Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról) szerint

Járástípus	2001	2011	2016
Fejlesztendő járás (alsó 15%)	91,5	85,7	81,7
Egyéb járás	30,2	29,8	28,6

Érdemes megvizsgálni, hogy miként alakulnak az alapvető szolgáltatások eléréséhez szükséges átlagos utazási idők a település lakónépességének kategóriái szerint (4.2. táblázat). A vizsgált szolgáltatások térbeli elérhetőségében a klasszikus települési lejtő rajzolódik ki: minél alacsonyabb lélekszámú a település, annál kevesebb szolgáltatás érhető el helyben, azaz annál több szolgáltatásért szükséges a településen kívülre utazni.

4.2. táblázat: Alapvető szolgáltatások átlagos elérhetőségének alakulása, 2001–2016 (perc)

A település népességekategóriája	2001	2011	2016
500 fő alatt	153,0	152,8	156,0
500–999 fő	125,3	125,3	124,6
1 000–1 999 fő	100,2	100,4	100,1
2 000–4 999 fő	79,6	76,2	73,0
5 000–9 999 fő	61,4	50,8	49,1
10 000–24 999 fő	24,3	24,3	20,6
25 000 fő és fölött	3,0	3,9	3,3

Az alapvető szolgáltatások elérhetőségében településméret szerint folytatódott a korábbi évtized differenciálódási folyamata. Míg a népesebb – 2000 fő fölötti – települések körében eleve kedvezőbb szintről tovább javultak az elérhetőségi viszonyok, a kisebb lélekszámú településekben tartósan magas szinten ragadt vagy tovább romlott az alapvető szolgáltatások elérhetősége. Különösen az 500 fő alatti települések körében romlott az elérhetőség, döntően az egészségügyi ellátáshoz tartozó szolgáltató helyek csökkenése következtében. Ez kettős hatással jár, hiszen nem csupán növekvő

időráfordítást jelent, hanem a szolgáltatások elérésének költségeit is növeli, fokozva ezzel annak kockázatát, hogy egyes lakossági csoportok kizáródnak az igénybe vevői körből (további részletekről lásd a kötetben: Velkey 2020).

Területi politika: A gazdasági hatékonyság és a társadalmi méltányosság elve ütközik az alapvető szolgáltatások elérhetőségének biztosításában

Az alapvető szolgáltatások biztosítása során két, egymással nehezen összebékíthető célnak – a gazdasági hatékonyságnak (pénzügyi fenntarthatóságnak) és a társadalmi méltányosságnak – kell egyszerre, de nem azonos mértékben megfelelni. Nagyon leegyszerűsítve a kérdést, a fenntartó számára olcsóbb lenne néhány nagy kapacitású szolgáltató hely (kórház, általános iskola) üzemeltetése, ez a megoldás ugyanakkor azt eredményezné, hogy a társadalom egy része számára csak jelentős idő- és költségárfordítással lenne a szolgáltatás elérhető. Az alapvető szolgáltatások elérhetősége javítható, közelebb vihető az ügyfelekhez, ám ez többlet erőforrásokat igényel.

Az, hogy a társadalom milyen elérhetőségi szintet tart elfogadhatónak és ezért mennyit hajlandó áldozni, alapvető politikai kérdés. Magyarország Alaptörvényének XXII. cikke meglehetősen óvatosan fogalmaz a közszolgáltatások elérhetőségéről: „Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.” Az Alaptörvény tehát nem biztosítja a hozzáférést, csupán törekszik a hozzáférés biztosítására. Ennél kicsit bátrabban fogalmaz a területfejlesztési törvény (1996. évi XXI. tv.), amikor az állam területfejlesztési feladataként, egyebek mellett, a közszolgáltatások területi különbségeinek mérséklését (3. § (4) c) pont) nevesíti. A közszolgáltatások elérhetőségének kérdése tehát megjelenik a hazai szabályozásban, ám egyetlen esetben sem jelenik meg az elérhetőség minimális, garantált szintje. Ez nagyfokú rugalmasságot biztosít, hiszen egyrészt lehetővé teszi, hogy költségvetési kényszerek hatására romolhasson a szolgáltatás elérhetősége (pl. iskolák bezárása következtében), de azt is, hogy közösségi (állami, európai uniós) forrásokból javítsanak egyes szolgáltatások (pl. bölcsőde) elérhetőségén.

A hazai közpolitika három főbb beavatkozási módszerrel élt az alapvető szolgáltatások elérhetőségének javítása érdekében. Egyrészt támogatást nyújtott a piaci szereplőknek, hogy a szolgáltatók közé lépjenek (praxisvásárlás, letelepedési támogatás az egészségügyben), másrészt szabályozással mérsékelte a vállalkozások költségeit a minimális követelményrendszer meghatározásával (fiókgyógyszertárak), harmadrészt pedig nonprofit szervezetek számára 100%-os támogatást nyújtott új intézmények létrehozásához (bölcsőde). (A beavatkozási módszerekhez a hulladékgazdálkodás átalakítása is érdekes adalékokat ad, erről lásd a kötetben: Varjú, Mezei 2020.)

Az egészségügyi ellátás alapját jelentő háziorvosi szolgálat sajátos átmenetet képez a köz- és a magánszolgáltatások közt, hiszen egyrészt finanszírozását az Egészségügyi Alap biztosítja, területi ellátási kötelezettség van (43/1999. (III. 3.) Korm. rendelet), ugyanakkor a háziorvos mint vállalkozó mérlegelheti, hogy hol folytatja tevékenységét, hiszen a praxisok privatizáltak: eladhatóak és megvehetőek, ami teret enged a piaci logika megjelenésének (lásd részletesebben: Uzzoli 2020). S bár a háziorvosi szolgálatok földrajzi lefedettsége a korszak egészében jónak mondható, az ezredfordulót követően romlott az elérhetőség. A háziorvosi praxisok csökkenése, a betöltetlen praxisok növekvő száma markáns területi differenciáltság kialakulását jelzi. A kétezzer fő feletti településeken jellemzően helyben biztosított az ellátás, ám az ennél kisebb településekben romló lefedettségről árulkodnak az adatok. Legkedvezőtlenebb helyzetben az aprófalvakban élők vannak, hiszen ők átlagosan 8,0 (2001) – 8,7 (2016) perces útra kényszerülnek, hogy a legközelebbi háziorvosi szolgálathoz eljussanak. (Hozzá kell tenni, hogy a KSH T-STAR adatbázisa csupán azt jelzi, hogy adott településen elérhető a szolgáltatás, de azt már nem, hogy hány órát rendelkezett adott településen a háziorvosok: a kisebb lélekszámú településeken a rendelés jellemzően heti néhány órára korlátozódik.)

A háziorvosi ellátásban dolgozók előregedése országos probléma, a negatív tendencia megtörésére több állami támogatási program is indult (pl. praxisjogvásárlás támogatása, háziorvos-letelepedési pályázat), ennek ellenére a betöltetlen praxisok száma emelkedik. Az Állami Egészségügyi Ellátó Központ 2020. júniusi adatai szerint már 460 tartósan, azaz legalább hat hónapja betöltetlen praxis volt az országban, ezeknek 36,2%-a területfejlesztési szempontból fejlesztendőnek tekintett járásokhoz tartozott. Ez az arány nem tűnik magasnak, de látnunk kell, hogy a fejlesztendő járásokban a népesség alig 15%-a él, azaz a kedvezőtlen helyzetű térséget az átlagnál jobban sújtja a háziorvosi praxisok megüresedése.

Az egészségügyi ellátás másik fontos pillérét a gyógyszerterek jelentik. E területen a piac formálja az elérhetőséget, hiszen tartósan veszteséges patikákat nem üzemeltetnek a tulajdonosok. Az állam annyiban segítette a jobb lefedettség elérését, hogy ahol nem működik gyógyszerár, ott lehetővé tette alacsonyabb szolgáltatási színvonalat nyújtó fiókgyógyszertár működtetését (1994. évi LIV. törvény). A kilencvenes években ez érzékelhetően javította az elérhetőséget, az ezredfordulót követően azonban romlik a 2000 fő alatti települések lefedettsége. Egy 500 főnél kisebb településen élőknek 2001-ben átlagosan 10,2 percet kellett utaznia a legközelebbi gyógyszerár/ fiókgyógyszertárig, 2016-ban már 11,1 percet a szolgáltató helyek számának csökkenése miatt. Ez a tendencia hasonlít a kiskereskedelemben tapasztalható folyamatokhoz, erről lásd a kötetben: Nagy E., Nagy G. (2020).

A szabályozáson (elvárt szolgáltatási színvonal mérséklése fiókgyógyszertár esetében), illetve a piaci szereplő ösztönzésén (praxisvásárlás támogatása, letelepedés ösz-

tönzése) túl az állam még egy jellemző módon avatkozik be az alapvető szolgáltatások elérhetőségi viszonyainak javításába. A bölcsődei ellátás területét érdemes kiemelni, ahol az állam közvetlen, 100%-os támogatást nyújtva ösztönzi a nonprofit szereplőket (települési önkormányzatok, egyházak) a bölcsődei ellátás megteremtésére. Az uniós és hazai támogatások révén érzékelhetően nőtt a bölcsődék száma és javult az elérhetőségük is, ugyanakkor ez meglehetősen koncentráltan ment végbe (részletesen lásd Keller 2020). A 2000–10 000 fő közötti településeken javult a leginkább az elérhetőség (4.3. táblázat), a tízezer főnél népesebb településeken pedig gyakorlatilag általánossá vált a bölcsődei ellátás.

4.3. táblázat: Bölcsődék átlagos elérhetőségének alakulása
népességekategória szerinti bontásban, 2001–2016 (perc)

A település népességekategóriája	2001	2010	2016
500 fő alatt	30,3	27,2	26,0
500–999 fő	28,5	24,3	22,6
1 000–1 999 fő	25,4	21,5	19,7
2 000–4 999 fő	21,4	16,6	13,5
5 000–9 999 fő	16,4	10,3	6,5
10 000–24 999 fő	3,4	2,2	0,8
25 000 fő és fölött	0,6	0,6	0,0

Összességében a kormányzati beavatkozások révén az alapvető szolgáltatások elérhetősége járási szinten javult, mind a hátrányos helyzetű, mind pedig a nem kedvezményezett térségek esetében. A kedvező folyamat háttérében azonban a településméret szerinti fokozódó differenciáltság húzódik meg. A kétezer főnél népesebb településeken javult a vizsgált alapvető szolgáltatások elérhetősége, ám az ennél kisebb településeken élők stagnálással, vagy egyenesen romló helyzettel szembesülnek. Az alapvető szolgáltatások népesebb településeken történő térbeli koncentrálódása egyértelműen a városhiányos, aprófalvas térségek lakóit sújtja. Ez egyben azt is jelenti, hogy egy jól körülhatárolható területi-társadalmi csoport objektív okokból nehezebben fér hozzá olyan szolgáltatásokhoz, amelyet a társadalom egésze alapvetőnek fogad el.

Irodalom

- BJØRNSSEN, H. M., FOSS, O., JOHANSEN, S., LANGSET, B. (2013): Services of general interest (SGI): Is it possible to define this concept in scientific terms? *Romanian Journal of Regional Science*, special issue, 9–36.
- CAUBEL, D. (2006): An increase of public transport and accessibility to urban amenities, some limited results: The case of the Lyons conurbation. *WIT Transactions on The Built Environment*, 89., 507–516.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2004): *Fehér könyv az általános érdekű szolgáltatásokról* COM(2004)374.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2011): *Az általános érdekű szolgáltatások európai minőségi keretrendszere*. COM(2011) 900.
- EURÓPAI PARLAMENT (2003): *Resolution on the Green Paper on services of general interest*. COM(2003) 270 – 2003/2152(INI).
- KELLER J. (2020): *Koragyerekkori szolgáltatások*. Jelen kötetben.
- KISS J. P. (2012): Hátrányos helyzetű rurális térségek elérhetőségének változásai (1984–2008). In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest, 61–79. (Regionális Tudományi Tanulmányok; 16.)
- KOMPIL, M., JACOBS-CRISONI, C., DIJKSTRA, L., LAVALLE, C. (2019): Mapping accessibility to generic services in Europe: A market-potential based approach. *Sustainable Cities and Society*, 47., 101372.
- KOÓS B. (2007): Köz- és magánszolgáltatások elérhetősége a rurális Magyarországon. In: Kovács T. (szerk.): *Vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. VII. Falukonferencia*. MTA RKK, Pécs, 201–208.
- KOÓS, B. (2017): *SGI provision in peripheral Hungary*. ESRS Conference, Krakow, Poland, 17.06.2017.
- KOVÁCS S. ZS. (2017): Város–vidék-kapcsolat a magyar pénzügyi-hálózatban. *Területi Statisztika*, 5., 495–511.
- MCGRAIL, M. R. (2012): Spatial accessibility of primary health care utilising the two step floating catchment area method: An assessment of recent improvements. *International Journal of Health Geographics*, 11, 50.
- MILBERT, A., BREUER, I. M., ROSIK, P., STĘPNIAK, M., VELASCO, X. (2013): Accessibility of services of general interest in Europe. *Romanian Journal of Regional Science*, special issue, 37–65.
- NAGY E., NAGY G. (2020): *Kiskereskedelem*. Jelen kötetben.
- NAGY G. (2019): Ellátás és ellátatlanság – köz- és piaci szolgáltatások területi-települési egyenlőtlenségei a vidéki Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, 2., 124–143.
- NEMES NAGY J. (2017): Tér, függés, kohézió, hálózatok. *Területi Statisztika*, 1., 3–23.
- RAVELLI, A. C. J., JAGER, K. J., DE GROOT, M. H., ERWICH, J. J. H. M., RIJNINKS-VAN DRIEL, G. C., TROMP, M., ESKES, M., ABU-HANNA, A., MOL, B. W. J. (2011): Travel time from home to hospital and adverse perinatal outcomes in women at term in the Netherlands. *BJOG*, 4., 457–465.
- SZALKAI G. (2001): Elérhetőségi vizsgálatok Magyarországon. *Falu, Város, Régió*. 10., 5–13.
- TAGAI, G. (2007): State of development in relation to location in Hungary. In: *2nd Central European Conference in Regional Science – CERS, Conference Proceedings*. Technical University of Košice, Košice, 1068–1082.
- TÓTH G. (2013): *Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. (Műhelytanulmányok; 1.)
- UZZOLI A. (2020): *Egészségügy*. Jelen kötetben.
- VARJÚ V., MEZEI C. (2020): *Hulladékgazdálkodás*. Jelen kötetben.
- VELKEY G. (2020): *Szociális ellátórendszer*. Jelen kötetben.

5. Egészségügy

UZZOLI ANNAMÁRIA

Területi kihívás: Az egészségi állapot javulása részben a területi különbségek fokozódásával járt együtt

A lakosság egészségi állapota, vagyis megbetegedési és halálozási helyzete nagymértékben összefügg a társadalmi-gazdasági fejlettséggel, emiatt fontos információhozjutó az életszínvonalról és az életminőségről.

A magyar lakosság egészségi állapota az 1990-es évek közepe óta tartó folyamatos, de mérsékelt javuló tendenciája ellenére nemzetközi összehasonlításban kedvezőtlennek tekinthető (Orosz, Kollányi 2016). Az országra jellemző az ún. közép-európai egészségparadoxon, amelynek lényege, hogy az életkilátások rosszabbak, mint ami az ország gazdasági helyzetéből következne (Kopp, Skrabski 2007). Az epidemiológiai átmenet eredményeként ugyan az életesélyek javulnak 1996 óta, mégis a főbb egészségmutatók alapján Magyarország sereghajtó az OECD-országok között (5.1. táblázat).

5.1. táblázat: A főbb egészségmutatók változása Magyarországon és az OECD-átlag alapján (2010, 2018)

Egészségmutató	2010		2018		Magyarország rangsorbeli helyezése az OECD országok között* (2018)
	Magyarország	OECD-átlag	Magyarország	OECD-átlag	
Születéskor várható átlagos élettartam, teljes népesség (év)	74,3	79,2	75,9	80,4	34.
Születéskor várható átlagos élettartam, nők (év)	78,1	82,2	79,2	83,4	34.
Születéskor várható átlagos élettartam, férfiak (év)	70,5	76,3	72,6	78,1	34.
Különbség a két nem születéskor várható átlagos élettartamában (év)	7,6	5,9	6,6	5,3	33.
Standardizált halálozási arányszám, teljes népesség (100 000 főre)	1217,2	857,2	1142,8	783,0	33.
Keringési rendszeri standardizált halálozási arányszám (100 000 főre)	622,9	331,1	574,9	286,5	35.
Rosszindulatú daganatos standardizált halálozási arányszám (100 000 főre)	297,9	216,2	275,4	189,0	37.

* Az adatok a rosszabbodást jelző értékek alapján vannak sorrendbe állítva, összesen 37 ország esetében.

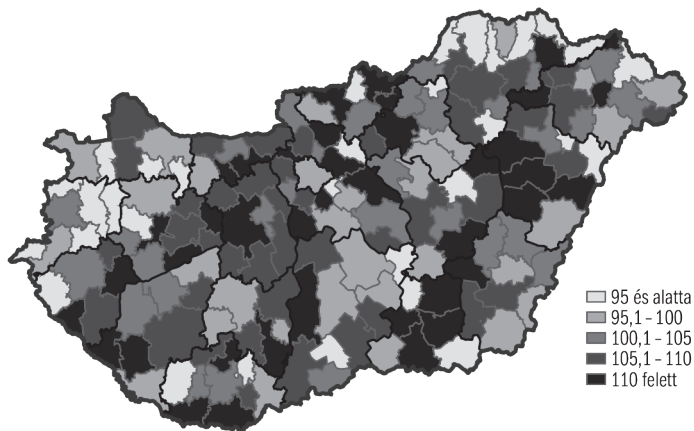
Adatok forrása: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=HEALTH_STAT

A 2010-es évek elejére a hazai egészségfolyamatokban tapasztalható kedvező tendencia ellentmondásos helyzet kialakulásával járt együtt (Uzzoli 2016). Egyrészt növekedtek az életkilátások, csökkent az idő előtti – 60 éves kor alatti – halálozások aránya, mérséklődött az elkerülhető halálozás mértéke is, és a főbb egészségmutatók kitartó javulása eredményeképpen a magyar népesség hosszabb egészségben eltölthető élettartamra számíthat napjainkban, mint húsz évvel ezelőtt. Másrészt az elmúlt évtizedben számos fejlesztés és infrastrukturális beruházás történt a magyar egészségügyben, amelyek főképpen a leggyakoribb halálokok, a keringési rendszeri és daganatos megbetegedések szűrését, korszerű ellátását és hatékony kezelését teszik lehetővé. Harmadrészt a javuló tendencia mellett is lemaradásban vagyunk a fejlett országokhoz képest az egészségmutatók alapján: magas a betegszám, az utóbbi években kissé romlott egyes betegségek hosszú távú túlélési esélye (pl. szívinfarktus) és növekedtek a területi különbségek (Tóth, Bán, Vitrai, Uzzoli 2018). Ez utóbbi jelenség részben a 2008-as gazdasági válság hosszú távú következménye.

Az egészségi állapot területi különbségei részben az ország nyugat-keleti megosztottságára, részben a centrum-periféria viszonyra utalnak (Egri 2017). A fontosabb egészségmutatók és népbetegségek területi megoszlásában egyértelmű a főváros-vidék dichotómia az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés jobb esélyei vagy éppen esélytelenségei alapján, de a város-vidék (részben falu-város, részben nagyváros-periféria) megosztottság szintén meghatározó az egészségügyenlétlenségek térbeli jellemzőiben (Kiss 2016). Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés kedvezőbb feltételei – pl. gyorsabb elérhetőség, többféle egészségügyi szolgáltatás megléte, a progresszív ellátás teljes spektruma, magas erőforrás-koncentráció stb. – a városokhoz és a városkörnyéki területekhez köthetők. A nyers halálozási arányszám változása 2010 és 2018 között eltérően érintette a járásokat: a legtöbb járásban növekedés történt, amelyet alapvetően az időskorúak folyamatosan növekvő aránya okozott (5.1. ábra). A nyers halálozási arányszám legnagyobb mértékű emelkedése a belső perifériákhoz és a déli határ menti területekhez köthető. Általában igaz, hogy országosan tartósnak tekinthető Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék kedvezőtlen helyzete a népesség egészségi állapota alapján (Pál 2017).

A 2020. évi új koronavírus-járvány első hulláma viszonylag kis esetszámmal járt Magyarországon. Az első megbetegedéseket 2020. március 4-én regisztrálták, majd március 11. és június 18. között járványügyi veszélyhelyzetet hirdettek (Koós, Kovács, Páger, Uzzoli 2020). A COVID-19 megbetegedéseket okozó járvány 2020. március 4. és július 24. között összesen 4398 főnél okozott beazonosított fertőzést, az elhunytak száma 596, az aktív esetek száma 490 fő volt, és összesen 3312 fő gyógyult meg. A járvány első hulláma során az aktív fertőzöttek 36, az elhunytak 60%-a, a gyógyultak 45%-a volt budapesti lakos. Az új koronavírus okozta halálozási arányszám 13,5% volt összes fertőzött arányában július végén. A halálozások több, mint 80%-a a 65 év felettieket érintette.

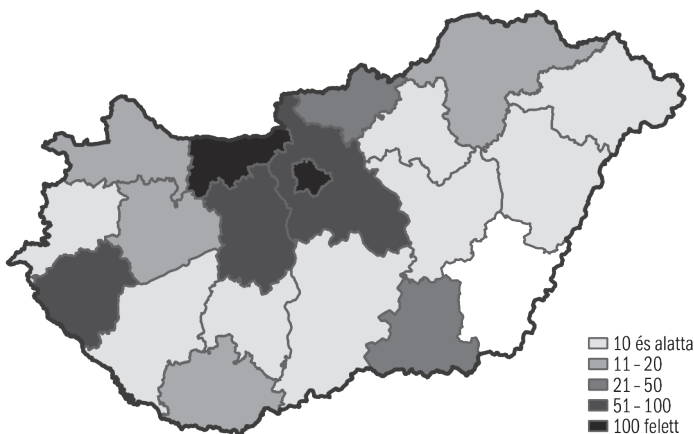
5.1. ábra: A nyers halálozási arányszám a járásokban 2018-ban, a 2010. év arányában (2010=100)

Adatok forrása: KSH.

A 100 000 főre jutó legtöbb megbetegedést Budapesten, Pest, Fejér, Komárom-Esztergom és Zala megyében regisztrálták 2020. március eleje és június vége között, ahol a fertőzések egy része intézményi (kórház, idősok otthona) gócpontokhoz is kötődött (5.2. ábra). 2020. július elején növekvő tendencia kezdődött az új esetszámokban Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád-Csanád, július végétől pedig Hajdú-Bihar megyében, miközben Budapesten és Pest megyében, valamint a nyugat-magyarországi megyékben számottevő növekedés már nem történt az új esetekben.

5.2. ábra: Az igazoltan COVID-19 vírussal fertőzöttek száma, 2020. március 4. – 2020. július 24. (fő/100 000 lakos)

Adatok forrása: koronavirus.gov.hu.

A járványügyi veszélyhelyzet idején csak a fertőző betegek és az egyéb akut esetek, illetve a daganatos betegek ellátása zajlott az egészségügyi rendszerben. A kezelések és műtétek többsége szünetelt, minimálisra csökkent az orvos-beteg találkozások száma, leálltak a szűrések és a gondozások. Ezek miatt középtávon várható a krónikus betegségek és/vagy az elkerülhető halálozások arányának növekedése Magyarországon (Kovács, Uzzoli 2020). A járvány miatti társadalmi távolságtartás többek között a mentális egészség romlására is hatással lehet (Grünhut, Bodor 2020).

Összességében az egészségi állapot alakulásában az 1990-es évek közepétől megfigyelhető tartós, de mérsékelten kedvező folyamatok fennmaradtak 2010 után is, ami az egészségügyenlőtlenségek és a területi különbségek növekedését is jelentette. Jelenleg ugyan tovább tart a főbb egészségmutatók javulása, ugyanakkor az ország egyes részei között tapasztalható számottevő különbségek felhívják a figyelmet bizonyos területek és társadalmi csoportok több szempontból is hátrányos helyzetére. A hazai egészségügyenlőtlenségek területi különbségeit az új koronavírus-járvány feltételezhetően befolyásolni fogja a jövőben egyrészt azok fokozódásával, másrészt újszerű egyenlőtlenségek kialakulásával.

Területi politika: A területi ellátási elv csak az integrált, szükséglet-alapú egészségügyi ellátás mellett mérsékelheti az egészségügyenlőtlenségeket

A hazai egészségpolitika számára régóta kihívás jelent az ellátás hatékonyságának növelése úgy, hogy közben a térbeli esélyegyenlőség biztosítása is megtörténjen. Alapvető kérdés, hogy a térbeli koncentrációval is együtt járó progresszivitás megvalósítása egyszerre megtörténhet-e a méltányos és mindenki számára területileg és társadalmilag egyaránt hozzáférhető egészségügy kialakításával (Pál 2008). Ez felveti azt a szakpolitikai dilemmát, hogy a gazdasági racionalizálás az egészségügyben hogyan hat az egészségügyenlőtlenségek alakulására.

Az egészségi állapot javítását és az egészségügyi ellátórendszer racionalizálását célzó egészségpolitikai koncepciók és intézkedések az 1990-es évek végétől kezdtek el érvényesíteni a területi szempontokat (pl. Egészség Évtizedének Nemzeti Népegészségügyi Programja 2003; Semmelweis Terv az egészségügy megmentésére 2011; Egészséges Magyarország 2014–2020; Az egészségügyi alapellátás megerősítésének koncepciója 2015). Ezek főként települési, részben kistérségi/járási szinten az életminőség feltételeinek javításán és az egészségügyi ellátás területi megszervezésén keresztül értelmezhetők. Az egészségi állapot területi különbségeinek ágazati kezelése és megoldása elsődlegesen az egészségügyi ellátás működését és finanszírozását is megalapozó betegútszervezés és a területi ellátási elv gyakorlati megvalósításán keresztül

érvényesülhet az egészségügy-politikában, az erre irányuló szakpolitikai törekvések az aktuális szabályozási környezethez is köthetők.

Az egészségügyi ellátás területi szempontú megszervezésének első példája volt az egészségügyi alapellátás átalakítása 1993-ban. Az 1997. évi CLIV. egészségügyi törvény megalapozta a progresszivitás elvét az egészségügyi rendszerben. Az intézményi kompetenciák meghatározása mellett a törvény a területi ellátási kötelezettséget helyezte előtérbe a betegségek gyógyításában. Ezt erősítette meg a 2000. évi II. törvény az önálló orvosi tevékenységről, bár alapvető elvként az alapellátásban nevesítette, de egyúttal meghagyta a beteg számára a szabad orvosválasztás lehetőségét. A területi ellátási elv gyakorlati érvényesítésére vonatkoztak a járó- és fekvőbeteg-ellátást érintő 2007. évi strukturális átalakítások (2007. évi LXXI. törvény egyes egészségügyi tárgyú törvények módosításáról). Ennek során a súlyponti és területi kórházak rendszerének kialakításában részben a területi tervezés szempontjai kerültek előtérbe (pl. a lakóhely és a kórház közötti távolság határozta meg a területi ellátási kötelezettséget), részben figyelembe vették a területi demográfiai helyzetet (pl. aktív kórházi ágyak átalakítása krónikus ágyakká, kórházak bezárása). 2010 után a területi ellátási elv érvényesítése az egészségügyi feladatok térségi megszervezésében vált hangsúlyossá, amely a járó- és fekvőbeteg-ellátásban fokozatos központosítás mellett zajlott le. A kórházak (klinikák, országos intézetek, megyei és városi kórházak) állami tulajdonba kerültek 2012-ben, és megszervezésük 8 egészségügyi térségben zajlik. Ezzel a központosítással a kórházi kapacitásokat csökkentették, de kórházat nem zártak be. Ugyanakkor minden eddiginél mélyebben alakították át a területi ellátási kötelezettséget és a beutalás területi rendjét, ezzel erőteljesebb térbeli centralizációt eredményezve. A járóbeteg-ellátásban részben állami, részben önkormányzati (ott, ahol az önkormányzat vállalta 2013. május után a fenntartást) tulajdonban lévő intézmények szervezése települési (önkormányzati tulajdon esetében) és megyei (állami tulajdon esetében) szinten zajlik (Uzzoli, Pál 2019). Az egészségügyi alapellátásban kiemelt jelentőségű a házi orvosi és házi gyermekorvosi ellátás: szervezésük és működtetésük települési szinten történik az önkormányzatok részéről. Nagy gondot okoz helyi szinten az, hogy Magyarországon közel ezer házi orvosi és házi gyermekorvosi szolgálat betöltetlen vagy tartósan – legalább hat hónapja – betöltetlen. Ezek túlnyomórészt az ország hátrányos helyzetű területein találhatók meg: határ mentén, belső perifériákon, az északkeleti és a délnyugati országrészben.

A területi szempontok az egészségpolitika fejlesztési prioritásaiban a 2010 utáni időszakban az egészségügyi ellátás térségi megszervezésében és a hozzáférhetőség biztosításában érvényesültek. A 2010–2020 közötti stratégiai tervek (Simmelweis Terv 2010–2014, Egészséges Magyarország 2014–2020) összefüggésben a nemzeti közisztenderdekkel és az Európai Unió által megfogalmazott elvekkel (pl. Európai Betegjogi Charta 2002) már deklarálták, hogy az egyenlő hozzáférés kiemelt cél az

egészségügyben. Emellett a 2010 utáni szakpolitikai intézkedések előtérbe helyezték a centralizáció és az állam egyeduralkodó jellegét a finanszírozó, a szabályozó és a szolgáltató szerepekben az egészségügyi ellátórendszer működtetésében.

A COVID-19 veszélyhelyzettel kapcsolatban meghozott korlátozó és enyhítő intézkedések számos területi szempontot tartalmaztak a járvány első hulláma során 2020 első felében (Koós, Kovács, Páger, Uzzoli 2020). Ezek egyrészt növelték a települési kompetenciák lehetőségeit a védelemben, másrészt figyelembe vették a területi gócpontok elhelyezkedését (főváros-vidék viszonylatban), harmadrészt a csoportos fertőzések kezelésében hangsúlyozták a földrajzi izoláció szerepét. A járvány jövőbeli alakulásában a további intézkedésekben is érvényes marad az ún. csúszómód-szabályozás, vagyis a helyi fertőzések számának megfelelően történik majd az óvintézkedések szigorítása. A járvány elleni védekezés első szakaszában Magyarország sikeresen elkerülte a tömeges megbetegedéseket és haláleseteket, de a további járványveszély miatt a járványügyi készség fennmarad az országban 2020. második felében is.

Összességében megállapítható, hogy Magyarországon a területiség szerepe leginkább a területi tervezésen keresztül érvényesül az egészségi állapot javításában és az egészségügyi ellátórendszer megszervezésében (Uzzoli, Pál 2019). Míg előbbi inkább a helyi szintű egészségfejlesztés lehetőségeinek megteremtésén, addig utóbbi főleg a betegútszervezésen és a területi ellátási kötelezettség érvényesítésén keresztül valósul meg. A jövőben nagyobb hangsúlyt kell fektetni az integrált ellátás kivitelezésére és a szükségletalapú egészségügy kialakítására, elsősorban az egészségügyi forrásallokáció területi optimalizálásával. Ez különösen fontos lehet az új koronavírus-járvány elleni védekezésben is.

Irodalom

- EGRI Z. (2017): Magyarország városai közötti egészségyegyenlőtlenségek. *Területi Statisztika*, 5., 537–575.
- GRÜNHUT Z., BODOR Á. (2020): A fizikai (társadalmi) távolságtartástól a társadalmi szolidaritásig – Járványidőszaki fokozott veszélyeztetettség Magyarországon és Európa más országaiban a fizikai és lelki egészség, továbbá a társas kapcsolatok és a szubjektív jólét szempontjából. http://www.docs.rkk.hu/rkkweb/GrunhutZ_BodorA_COVID_veszelyeztetetseg_Mo_EU.pdf (Letöltés: 2020. július 23.)
- KISS É. (2016): Területi különbségek a hazai népesség egészségi állapotában, 1989 után. *Területi Statisztika*, 5., 483–519.
- KOÓS B., KOVÁCS S. ZS., PÁGER B., UZZOLI A. (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei*. Jelen kötetben.
- KOPP M., SKRABSKI Á. (2007): A magyar népesség életkilátásai. *Magyar Tudomány*, 9., 1149–1153.
- KOVÁCS S. ZS., UZZOLI A. (2020): A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkázatainak területi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2., 155–170.
- OROSZ É., KOLLÁNYI ZS. (2016): Egészségi állapot, egészségyegyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 334–357.

- PÁL V. (2008): Az egészségpolitika és a területi esélyegyenlőség összefüggései Magyarországon. In: Szabó V., Orosz Z., Nagy R., Fazekas I. (szerk.): *IV. Magyar Földrajzi Konferencia*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 349–355.
- PÁL V. (2017): Egészségünk földrajza – Területi különbségek a hazai egészségi állapotban. *Magyar Tudomány*, 3., 311–321.
- TÓTH G., BÁN A., VITRAI J., UZZOLI A. (2018): Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés szerepe az egészségügyenlétlenségekben – A szívizominfarktus-megbetegedések és -halálozások területi különbségei. *Területi Statisztika*, 4., 346–379.
- UZZOLI A. (2016): Health inequalities regarding territorial differences in Hungary by discussing life expectancy. *Regional Statistics*, 1., 139–163.
- UZZOLI A., PÁL V. (2019): A térbeli szempontok megjelenése az egészségügyenlétlenségek csökkentésére irányuló szakpolitikai törekvésekben Magyarországon. In: Karlovitz J. T. (szerk.): *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből*. International Research Institute (IRI), Komárno, 28–40.

6. Szociális ellátórendszer³

VELKEY GÁBOR

Területi kihívás: A szociális ellátórendszer ellátási egyenlőtlenségei állandósultak

A személyes szociális szolgáltatások szerepe egy-egy életszakaszban illetve élethelyzetben kiemelt jelentőségűvé válhat. Ezek jellemzően olyan helyzetek, amelyeket az egyén vagy a család önmagában már nem képes kezelni, illetve a közvetlen környezet segítségnyújtása súlyosan romboló módon hathat vissza magára a környezetre és annak tagjaira. Az ilyen helyzetekben a szélesebb társadalmi környezet, közösség segítése nélkülözhetetlen.

Magyarországon is dominánsan az állam által szabályozott és szervezett, többnyire intézményes keretek között működő, közösségi felelősségvállaláson alapuló személyes szociális szolgáltatási rendszer működik, amit – különböző arányban és formában – magán (piaci) szolgáltatások egészítenek ki. Az állami szabályozás dominanciájából értelemszerűen következik, hogy a közösségi felelősségvállaláson alapuló megfelelő minőségű szolgáltatásokhoz történő kiegyensúlyozott hozzáférés biztosítása az állam felelőssége.

Az önkormányzati rendszer felépítéséből (Somlyódy né Pfeil 2003), a települések lényegesen eltérő teherbíró képességéből (Hoffmanné Németh, Hoffman 2003) és a jogszabályokban rögzített feladatleosztásból (Hoffman 2011) következően a hazai intézményes szociális ellátásokat a kétezres évek első évtizedében súlyos ellátási egyenlenségek, színvonalbeli különbségek jellemezték (Mózes 2011; Velkey 2017).

A nagyobb települések kötelező szolgáltatásai a kisebb településeken élők többsége számára elérhetetlenek maradtak. A kisebb településeken élő, jó érdekérvényesítő, kedvezőbb anyagi helyzetben lévők kapcsolataik révén vagy „formális beköltözéssel” képesek voltak a magasabb szintű ellátások elérésére. A legrosszabb helyzetű, jellemzően aprófalvas térségekben a problémák halmozott jelenléte miatt súlyos ellátási hiányok alakultak ki: 2005-ben például a települések egynegyedében nem volt helyben elérhető egyetlen személyes szociális alapszolgáltatás sem (Rácz 2008), 2007-ben pedig a települések több mint felében nem működött házi segítségnyújtás.

³ A fejezet részelemei más megközelítésben és tematikával, de megjelentek a Velkey (2019) tanulmányban.

Az alapszolgáltatások elérhetőségének színvonalbeli különbségei és hiányai jelentősen megterheltek a szakosított (bentlakásos) ellátórendszert. A szakosított ellátások kapacitásainak szabályozását pedig nagyban akadályozták önként vállalt önkormányzati és a magán- vagy egyházi szolgáltatások.

Miután a rendszer érdemi átalakításához szükséges politikai konszenzus esélye minimális volt, a „megkövesedett önkormányzati rendszer” keretei között a többcélú önkéntes társulásokkal próbálták rendezni a szociális szolgáltatások területi rendszerében (is) létrejött súlyos ellátási egyenetlenségeket a 2000-es években. Ez a törekvés több ok miatt sem hozott érdemi áttörést, egyes szolgáltatásokban azonban kimutathatók voltak előrelépések. A létrejött társulások többsége az előírt rendkívül szigorú feltételek teljesítésének nehézségei miatt (Velkey 2017) csupán egy-egy konkrét feladat közös megoldására törekedett, a közszolgáltatások szélesebb körét átfogó együttműködések száma elenyésző volt; a korábbi mikrotársulási együttműködések az új szabályok nem támogatták. Az önkormányzatok számára kötelező házi segítségnyújtást 2007-ben alig 325 település biztosította többcélú társulás keretében, 635 továbbítte a korábbi intézményfenntartó társulást, 1035 településen pedig továbbra sem volt elérhető helyben a szolgáltatás. Legnagyobb számban (755, illetve 732 település) többcélú együttműködések a gyermekjóléti szolgáltatás és a családsegítés területén jöttek létre, aminek eredményeként számos kistérségben válhattak elérhetővé ezek a szolgáltatások (lásd még a kötetben Keller 2020). Az új társulási forma bevezetésének köszönhető a jelzőrendszeres házi szociális ellátás kisebb településeken történő megjelenése, és a bevont települések szakembereinek bekapcsolódása a nagyobb szolgáltatási egységek módszertanilag, szakmailag felkészültebb közösségeibe (Balázs, Kovács 2012); a hálózatos szolgáltatásszervezés eredményei továbbá kimutathatók a felszereltség és az infrastrukturális feltételek javulásában is (Gellén 2007; Hamar 2008).

Empirikus kutatások ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a létrejött társulások a körzeti feladatokat gyakran ugyanolyan létszámmal és változatlan feltételek mellett oldották meg, ami megkérdőjelezi a valós területi kiterjesztést (Nikitscher, Velkey 2012). Ennek oka a pénzügyi ösztönzőkben keresendő, a többletforrások ugyanis azokat a központi fekvésű önkormányzatokat tették érdekeltté a társulások létrehozásában, melyek korábban már saját településükön megszervezték az adott szolgáltatást, így annak formális kiterjesztése nem igényelt érdemi többletköltséget.

A szabályozott kapacitások és a plurális szolgáltatási rendszerben is nélkülözhetetlen szolgáltatási felelősség érdekében a szociális törvény 2003-as módosításakor az egyházi és nem állami szolgáltatók normatív támogatásának feltételeként előírták a szolgáltatási kötelezettséggel terhelt önkormányzattal kötött ellátási szerződést. Ennek értelmében csak az önkormányzati ellátások helyett, vagy a hiányok pótlására léphettek volna be külső szolgáltatók, és a kötelező ellátás terhére viselő önkormány-

zat velük szemben pénzügyi értelemben is felelősséggel rendelkezett. Az elfogadott módosítást azonban az egyházi közszolgáltatás szabad választhatóságára hivatkozva az Alkotmánybíróság megsemmisítette, és kimondta az egyházi intézmények szabad belépésének jogát a szociális szolgáltatások területére is, továbbá előírta az intézményalapú feladatfinanszírozást.

A kapacitások direkt szabályozása ezzel lehetetlenné vált, így a jogosultsági feltételek és a működési engedélyek szigorításával törekedtek a drágább bentlakásos ellátások irányába tolódó igények korlátozására. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy az alapellátás fejlesztése nélkül a súlyos alapellátási hiányok nem kezelhetők. Ezt végül a házi szociális gondozás fejkvótaalapú finanszírozásának bevezetésével igyekeztek elérni, aminek hatására néhány év alatt lényeges előrelépés történt. 2006-ban még 1988 településen nem volt helyben elérhető a házi szociális gondozás, 2014-ben már csak 470 településen nem volt elérhető a szolgáltatás. Ez lényegében azt jelenti, hogy ahol valós szolgáltatási igény merült fel, ott biztosított is volt annak igénybevétele. Az azóta eltelt időszakban ez az ellátási szint állandósult, a kisebb változások a demográfiai folyamatokat követik (2018-ban 595 településen nem volt szolgáltatás). Az ellátatlan települések számának csökkenésével párhuzamosan nőtt a gondozottak száma is. Békés és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében például közel négyszeresére, de a növekedés üteme minden megyében meghaladta vagy megközelítette a kétszeres értéket (6.1. ábra).

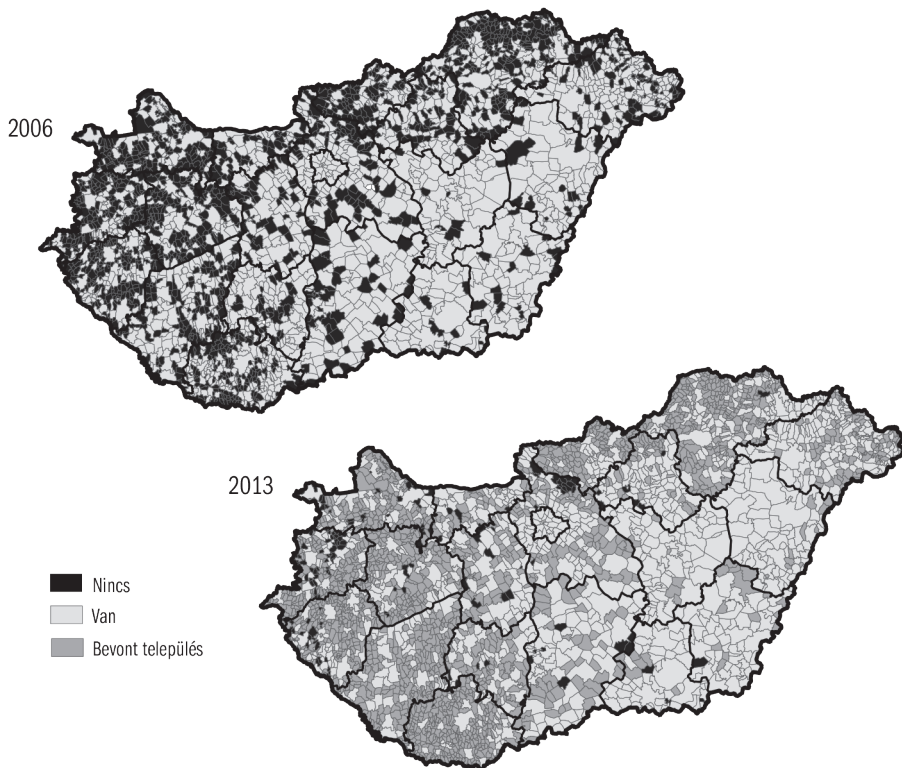
Az adatok és empirikus kutatások alapján a gyors előrelépés a nem állami szolgáltatóknak köszönhető. A civil szervezetek változó jogszabályi és finanszírozási keretekre adott rugalmas és gyors reagálását jelzi, hogy miután az alapszabály és az egyházi kiegészítéssel megemelt normatíva különbsége dinamikusán nőtt, a nem önkormányzati szervezetek egyre nagyobb arányban egyházi fenntartásúvá alakultak át (Velkey 2019).

Az új szolgáltatók megjelenése és gyors térnyerése az önkormányzati alapellátást is változásra kényszerítette. Kezdetben konfliktusok alakultak ki a kliensek átcsábítása, a nagyobb gondozási szükséglet „elengedése”, illetve az agresszív „ügyféltoborzási” módszerek miatt. Az ellenőrzések, felülvizsgálatok erősítését követően a konfliktusok oldódtak, erősödött azonban az egyházi fenntartásban működő szolgáltatók versenylőnye (Velkey 2017).

A jogszabályi változások következtében a szakosított ellátások (ápolást, gondozást és átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények) területi szerkezete és volumene stabilizálódott. A gondozottak számának éves változása kisebb hullámmozgásokkal követte az előregedés mértékét. A szakosított ellátást nyújtó intézményi férőhelyek között a nem önkormányzati fenntartók aránya 2006-ban a megyék többségében 10–20% között alakult, magasabb arány csak Hajdú-Bihar (39%), Győr-Moson-Sopron (31%), illetve Pest megyében és Budapesten (60–60%) volt megfigyelhető. A következő néhány

évben az önkormányzati fenntartású férőhelyek aránya enyhe csökkenésnek indult, a nem önkormányzatiaké pedig hasonló arányú növekedést mutatott. Vagyis itt is egyre több önkormányzati intézmény került egyházi fenntartásba. A folyamat 2012 után újabb lendületet kapva 2014-re megfordította a korábbi arányokat, ekkorra az önkormányzati intézményi férőhelyek aránya megyénként 20–45%-ra csökkent.

6.1. ábra: A házi segítségnyújtás elérhetősége Magyarország településein, 2006, 2013

Adatok forrása: SzocÁIR.

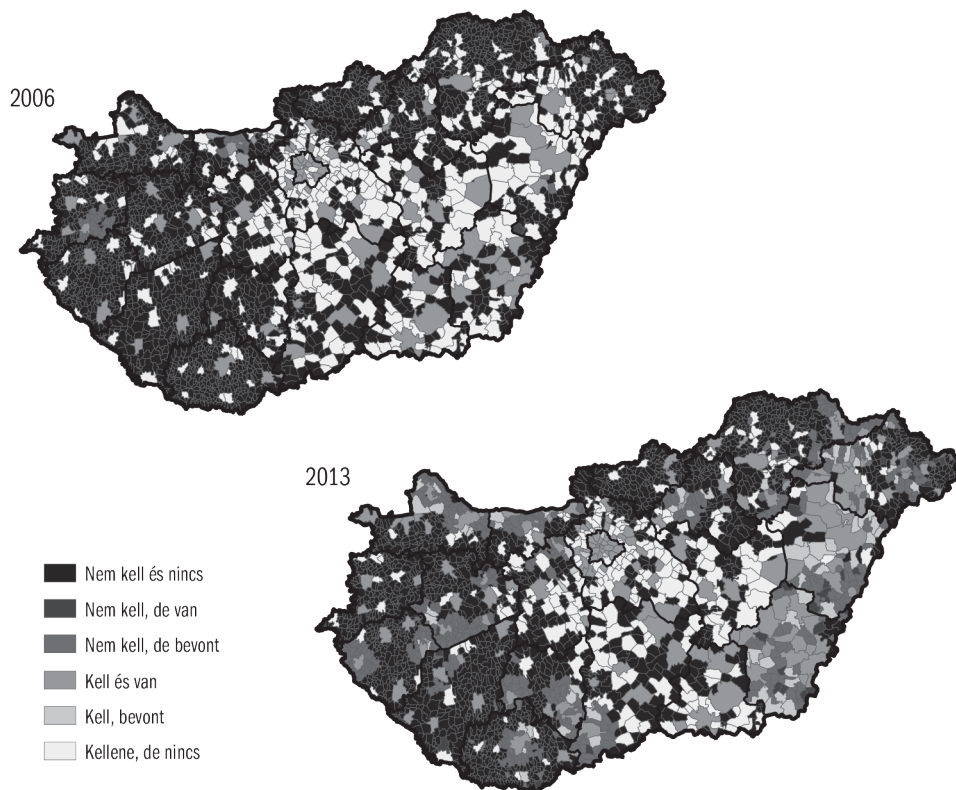
Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények férőhelyei az összes szakosított ellátáson belül a megyék többségében legfeljebb 10% körüli volt, és a hajléktalanok átmeneti elhelyezése miatt egyedül Budapesten közelítette meg a 45%-ot. A nem önkormányzati szolgáltatók aránya e szolgáltatásnál az alacsony intézményszám miatt még nagyobb szóródást mutat.

A nappali ellátások közül a fogyatékosok, pszichiátriai betegek és szenvedélybetegek ellátásában szintén fontos változásokat hoztak a 2010 előtti évek. Az engedélyezett

férőhelyek tízezer főre vetített száma növekedett, de továbbra is alacsony maradt és hatalmas területi eltéréseket mutatott. Az ellátásokra kötelezett tízezer főnél nagyobb városoknak csak a töredékében voltak elérhetők a szolgáltatások. A pszichiátriai betegek és szenvedélybetegek esetében a tízezer lakosra jutó férőhelyek a megyék átlagában 2006-ban nem érték el az egy főt, ami napjainkra is csak három főre növekedett.

A fogyatékosok nappali ellátásában részt vevők tízezer lakosra jutó számának megyék szerinti eloszlása ezzel szemben már 2006-ban is 1–9 fő között alakult, ami 2014-re 2–24 közöttire nőtt (6.2. ábra). Vagyis jelentős területi különbségek alakultak ki, amelyek elsősorban helyi, megyei sajátosságokra, a hagyományokra, valamint a civil kezdeményezések és civil aktivitás ezekkel is összefüggő különbségeire vezethetők vissza (Velkey 2017).

6.2. ábra: A fogyatékosok nappali ellátásának elérhetősége Magyarország településein, 2006, 2013

Adatok forrása: SzocÁIR.

Területi politika: A szociális ellátásokban és szolgáltatásokban átalakult az állam szerepe és feladata

A szociális ellátórendszer mai állapota több év alatt, a korábbiakkal szemben radikális változást eredményező jogalkotási folyamat után alakult ki, aminek része volt az Alaptörvény elfogadása, a közigazgatási és önkormányzati rendszer teljes átalakítása, majd a szociális ellátások és szolgáltatások rendszerének ezekhez több lépésben történő hozzáigazítása. A leglényegesebb változások 2006–2013 között következtek be, így e kötet 2010-ben kezdődő időtávján túlmutatnak.

A 2010-es parlamenti választások után újragondolták az állam szerepét és feladatait. Ennek során az alkotmányos rendszert és az állam irányítása alá tartozó minden további részrendszert, így a vizsgálatunk szempontjából lényeges közigazgatást, önkormányzati rendszert és a humán közszolgáltatások mindegyikét, közöttük a szociális ellátások teljes rendszerét is alapjaiban változtatták meg. Megmaradt az önkormányzati rendszer szétaprózottsága, a kötelező feladatokat pedig a településeket hat méretkategóriába (község, város, járásszékhelyváros, megyei jogú város, főváros, fővárosi kerület) sorolva határozták meg, azzal a kiegészítéssel, hogy a városok a vonzáskörzetük (vagy a járás, a megye, illetve a főváros) egész területének ellátásáért is felelnek. A társulásban történő és a magasabb szinten előírt feladatellátás lehetősége azonban fennmaradt.

A megyei önkormányzati szférától elvont szakosított szociális ellátások az állam közvetlen irányítása alá kerültek. Az önkormányzatoknál maradó intézményes szolgáltatások megszervezésében fontos szerepe maradt a települések teherbíró képességének és az ellátásra szorulóknak számának. A központi normatívák között felhasználása és a megmaradó fenntartói hozzájárulás miatt tovább nőtt a központi költségvetéstől való függőség és a pénzügyi szabályozóknak való kiszolgáltatottság.

Az önkormányzati és a szociális törvény a települési önkormányzatok között a szociális étkeztetést és a házi segítségnyújtást minden település kötelező alapszolgáltatásaként határozta meg. A falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás nem kötelező feladat, az előbbi a hatszáz főnél kisebb településeken nyújtható, az utóbbi pedig akkor, ha a külterületen vagy egyéb belterületen hetvennél több, de négyszáznál kevesebb lakos él. Családsegítő szolgálatot a polgármesteri hivatalt fenntartó településeken kell működtetni, háromezer fő fölött az idősek nappali ellátásáról, tízezer fő esetén pedig minden nappali ellátásról (fogyatékosok, pszichiátriai betegek, szenvedélybetegek számára) gondoskodni kell. Harmincezer fő fölött jelentek meg a kötelező szakosított ellátások közül az időskorúak gondozóháza, az éjjeli menedékhely és a hajléktalanok átmeneti elhelyezése. A megyei jogú városokban, ha a szolgáltatás iránti igény felmerül, meg kell szervezni a hajléktalanok otthonát és a hajléktalanok rehabilitációs ellátását. Minden további szakosított ellátást az állam biztosít (fogya-

tékosok gondozóháza, fogyatékosok, pszichiátriai betegek és szenvedélybetegek átmeneti otthona).

A szakosított ellátások között új formaként jelent meg a támogatott lakhatás, mely a fogyatékos személyek, pszichiátriai, illetve szenvedélybetegek részére biztosít az életkornak és az egészségi állapotnak megfelelő, önálló életvitel fenntartását lehetővé tevő lakhatást. A támogatói szolgálat továbbra sem kötelező feladat, a korábban kötelező jelzőrendszeres házi segítségnyújtás és az utcai szociális munka pedig kikerült a kötelező feladatok közül.

Az önkormányzati kötelező feladatok köre tehát kismértékű szűkítéssel, de jellemzően továbbvitte a korábbi években kialakult szolgáltatási szerkezetet. A szűkítés többségében olyan szolgáltatásokhoz kapcsolódott, melyeket az ellátásra kötelezett települések nem vagy legfeljebb formálisan nyújtottak. Lényeges visszalépés a jelzőrendszeres házi segítségnyújtásban következett be.

Az alapszolgáltatásokhoz történő hozzájárulás megszervezéséért a lakóhely önkormányzata a felelős, amit saját vagy társulásban fenntartott intézmény, szolgáltató révén, illetve más szolgáltatást nyújtó intézmény fenntartójával kötött megállapodás vagy ellátási szerződés révén láthat el. Az adatok szintjén kimutatható korlátozott előrelépés leginkább a finanszírozási rendszerbe beépített pénzügyi érdekelttség eredménye. Fontos előrelépés, hogy az új társulási szabályok lehetővé teszik a mikrotér-ségi együttműködések is, ami a pénzügyi ösztönzőkkel együtt növelte a társulási hajlandóságot.

A nem önkormányzati (jellemzően egyházi) szolgáltatókkal kötött megállapodások szerepe az egyházi kiegészítés növekedésének köszönhető. A normatív támogatások rendszerének és összegének 2013-as érdemi átrendezését követően az akkor rögzített 57,9%-ról 2016-ra 71,4%-ra nőtt a támogatás, miközben a gazdasági társaságok és egyéni vállalkozások az új szabályok szerint az alptámogatásoknak is csupán a 30%-át kaphatták meg. A korábban vállalkozásban működtetett szolgáltatók rövid idő alatt alapítványi vagy egyházi fenntartóra váltottak.

Az adatok alapján sem a szakosított ellátások, sem pedig a nappali ellátások esetében nem hozott érdemi változást az új rendszer bevezetése. A szakosított ellátások közül a pszichiátriai betegek, a szenvedélybetegek és a fogyatékosok otthona és rehabilitációs szolgáltatása térben talán kiegyensúlyozottabb lefedettségűvé vált, ám a férőhelyek továbbra is szűkösek, miközben az ellátásra szorulóok száma évről évre növekszik. A fogyatékosok nappali ellátásának enyhe kapacitásnövekedése nem oldotta, hanem tovább növelte az ellátásban korábban is jellemző markáns területi különbségeket. Az ellátásokhoz történő hozzáférés a szolgáltatásra kötelezett települések többségében nem biztosított. A pszichiátriai betegek és szenvedélybetegek nappali ellátására mindez fokozottan igaz, amit a szolgáltatás iránti igény hiányával magyaráznak az érintett városok.

Irodalom

- BALÁZS É., KOVÁCS K. (szerk.) (2012): *Többcélű küzdelem: Helyzetképek a kistérségi közoktatásról*. Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet (OFI), Budapest.
- GELLÉN M. (2007): *A közigazgatási rendszer átalakítása és az önkormányzatok helyzete*. Századvég Közigazgatási Akadémia, Budapest.
- HAMAR A. (2008): Együttműködésre kényszerítve. Többcélű feladatellátás egy aprófalvas kistérségben. In: Kovács K., Somlyódy Péter E. (szerk.): *Függőben. Közszolgáltatás-szervezés a kistérségek világában*. KSH ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 371–406.
- HOFFMAN I. (2011): A helyi önkormányzatok szerepe a személyes jellegű szociális szolgáltatások szervezésében. *Esély*, 6., 35–63.
- HOFFMANNÉ NÉMETH I., HOFFMAN I. (2003): Gondolatok a közszolgáltatásoknak a települések teherbíró képességéhez igazodó községi, mikrokörzeti és kistérségi differenciált szervezéséről, néhány, a finanszírozást érintő javaslattal. *Magyar Közigazgatás*, 8., 458–472.
- KELLER J. (2020): *Koragyerekkori szolgáltatások*. Jelen kötetben.
- MÓZES P. (2011): Szociálpolitika jövő időben. *Esély*, 6., 3–34.
- NIKITSCHER P., VELKEY G. (2012): „Mert az iskolának maradnia kell!": Közoktatási feladatellátás a Pásztói kistérségben. In: Balázs É., Kovács K. (szerk.): *Többcélű küzdelem: Helyzetképek a kistérségi közoktatásról*. Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet (OFI), Budapest, 207–241.
- RÁCZ K. (2008): Szociális feladatellátás a kistérségekben és a többcélű kistérségi társulásokban. In: Kovács K., Somlyódy Péter E. (szerk.): *Függőben. Közszolgáltatás-szervezés a kistérségek világában*. KSH ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 183–210.
- SOMLYÓDYNÉ PFEIL E. (2003): *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- VELKEY G. (2017): Az állam és az önkormányzatok. In: Ferge Zs. (szerk.): *Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015)*. Osiris Kiadó, Budapest, 125–160.
- VELKEY G. (2019): A személyes szociális szolgáltatások legfontosabb jellemzői, területi különbségei és változásai hazánkban az elmúlt huszonöt évben. *Deliberationes*, 1., 80–94.

7. Koragyerekkori szolgáltatások

KELLER JUDIT

Területi kihívás: A koragyerekkori ellátások iránti igény egyenlőtlenül oszlik el

A kora- és kisgyerekkori szolgáltatások az egészségügyi, szociális és oktatási programokon belül a kisgyerekek jólétének alapját, készségeik és képességeik kibontakoztatását, és egyéni törekvéseik, potenciáljuk megerősítését teszik lehetővé (Evans, Heller 2015; Evans, Huber, Stephens 2017; Sen 1999). A szegénységben felnövő gyerekek tartós hátrányokat szenvednek, amelyek behatárolják későbbi lehetőségeiket (Bass 2019; Darvas, Tausz 2002). Mivel a gyerekek nem választhatják meg, hogy melyik családba születnek, a különböző státuszú családokból érkező gyerekek életerejeinek méltányos kiegyenlítése közösségi felelősségként, közjavak felhasználásával történhet (Biggeri, Karkara 2014; Palme 2006).

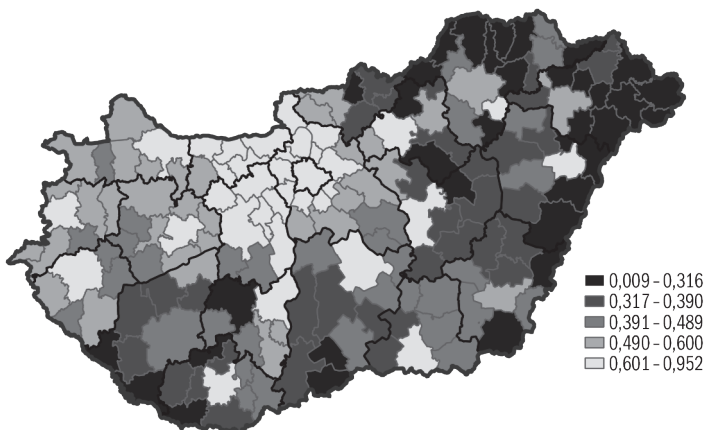
Magyarországon szegénynek számítanak azok a családok, amelyek a mediánjövedelem 60%-ánál kevesebb összegből gazdálkodnak (Hajdu, Hermann, Horn, Varga 2019). A szegény háztartások társadalmi és területi eloszlásában évtizedek óta jelentős egyenlőtlenségek tapasztalhatók. 2017-ben a népesség legszegényebb 10%-ában (az alsó jövedelmi tizedben) élt a legtöbb szegénységben cseperedő gyermek, míg a legmagasabb jövedelmű 10%-ban a legkevesebb. A leghátrányosabb helyzetű családok a deprivációval legveszélyeztetettebb járásokban, a települési lejtő legalján lévő kistelepüléseken, aprófalvakban élnek, s közöttük erősen felülreprezentált a cigány népesség (Koós 2015; Kovács, Bihari 2006; Virág 2009). (7.1. táblázat, 7.1. ábra)

7.1. táblázat: A 18 év alatti gyerekek megoszlása jövedelmi ötödök és településtípus szerint, 2012 (%)

Jövedelmi ötödök	Gyerekek száma, ezer fő	A gyerekek megoszlása településtípus szerint (%)		
		Budapest	Vidéki város	Község
Alsó ötöd	685	10	46	44
2. ötöd	437	11	53	36
3. ötöd	286	19	54	27
4. ötöd	205	20	60	20
Felső ötöd	154	33	56	11
Összesen	1767	14	52	33

Forrás: Farkas (2015).

7.1. ábra: A deprivációs index értékei alapján képzett járásötödök, 2011

Forrás: Koós (2015).

E háztartások gyerekei alkotják a gyermekvédelmi gondoskodásra jogosult halmozottan hátrányos, illetve hátrányos helyzetű gyerekek csoportját. E státuszon keresztül korábban számos kedvezményben részesülhettek a szegény családok a közoktatás és szociális gondoskodás terén.⁴ A megállapítottan halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya ezekben a járásokban a legmagasabb (7.2. ábra). A hátrányok és társadalmi problémák halmozódása e járásokban és különösen azok kistelepülésein a közszolgáltatások hiányával is fokozódik (lásd részletesebben Koós 2020; Uzzoli 2020; Velkey 2020). Azokon a hátrányos helyzetű térségekhez tartozó kistelepüléseken, ahol a hátrányos helyzetű gyerekek számát tekintve legnagyobb szükség lenne jó minőségű szolgáltatásokra, ott tapasztalunk évtizedek óta súlyos mennyiségi

⁴ 2013-ban a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvénybe (a továbbiakban: Gyvt.), a gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó hatósági intézkedésként került át a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyerek (fiatal felnőtt) fogalma. Az új szabályok szerint a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyerekek – függetlenül attól, hogy hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűek-e – jogosultak azokra a kedvezményekre, amelyek korábban a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzethez kapcsolódtak (pl. ingyenes tankönyvek, gyermekétkeztetés, szociális nyári gyermekétkeztetés stb.). A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság csak a gyermekes család anyagi helyzetét mutatja, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a gyermek hátrányos helyzetű is, vagyis az életminőségét, iskolai sikerességet általában kedvezőtlenül befolyásoló egyéb hátrányok (zsúfolt lakás, szülők alacsony iskolai végzettsége, munkanélkülisége stb.) is fennállnak. A hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű státusz további kiüresítését eredményezte az a szigorítás, amely szerint a státuszt a járási jegyzőnél lehet igényelni, aki a feltételek teljesülését környezettanulmánnyal méri fel. E feltételek a következők: hátrányos helyzet esetében a szülők/gyám alacsony iskolai végzettsége vagy munkanélkülisége vagy rossz lakáskörülmények; halmozottan hátrányos helyzet esetében pedig a felsoroltak közül kettő körülmény fennállása.

hiányokat a szociális, oktatási és egészségügyi alapellátásban: a bölcsődei és óvodai férőhelyekben, a pedagógusok számában és a minőségi oktatás feltételeiben, a szociális munkában, a védőnői és gyerekorvosi ellátásban (Farkas 2015; Uzzoli, Szilágyi 2013; Velkey 2013; Virág 2009).

7.2. ábra: Megállapított halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek száma járásonként, 2019 (fő)

Adatok forrása: TEIR.

Míg az óvodai szolgáltatás a közoktatás részeként alanyi jogon jár, addig a bölcsődei szolgáltatás önkéntes alapon igényelhető és 2017. január 1-ig csak a 10 000 lakosnál nagyobb településeken volt kötelező feladat. A jellemzően városi szolgáltatásként működő bölcsődei ellátásban, de az óvodai szolgáltatáshoz való hozzáférésben is súlyos területi és társadalmi egyenlőtlenségek voltak. A hátrányos helyzetű térségekben és a települési hierarchia legalján elhelyezkedő kistelepüléseken, aprófalvakban a koragyerekkori ellátások egyáltalán nem voltak hozzáférhetőek a korai szocializációt és nevelést biztosító szolgáltatásokra későbbi intézményes pályájuk miatt amúgy legjobban rászoruló gyermekek számára.

Területi politika: Az intézménybővítések nem tudták érdemben csökkenteni a területi és társadalmi hátrányokat

A problémákat érzékelve számtalan kezdeményezés tűzte ki célul a hátrányos helyzetű gyermekek esélyeinek növelését a koragyerekkori képességgondozás intézményi fejlesztésén keresztül. A hazai esélykiegyenlítési és gyermekjóléti intézményrendszer elvi alapjait tartalmazó dokumentum, a Nemzeti Társadalmi Fejlesztési Stratégia (NTFS) a korai képességgondozás jelentőségét az iskolai pályafutás és társadalmi

integráció szempontjából tartja fontosnak (Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság 2011). Az elmúlt évtizedek számos közpolitikai intézkedése – a bölcsődei ellátottság javítása, a Biztos Kezdet Házak központi költségvetési finanszírozása, az óvodáztatás kiterjesztése – is ennek az átfogó célnak a jegyében fogant. A koragyerekkori szolgáltatásfejlesztéssel kapcsolatban a fejlesztési dokumentumokban megfogalmazott célok és a megvalósítás között óriási szakadék tátong (Albert 2013; Darvas, Szikra 2017; Farkas 2015; Ferge 2014). Ferge (2017) szerint az elmúlt évtized szociálpolitikai jogszabályai összességében esetlegesek és ellentmondásosak voltak; az esélyenvelés közpolitikai céljai nem álltak összhangban az intézményrendszer által kialakított feltételekkel. Míg az NTFS sorai „kicsattannak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését célzó szólamoktól” (Ferge 2014, 2017), addig az állami közpolitikai intézményrendszer korlátozta a jóléti juttatásokat, miközben az intézményi háttérből hiányoznak a társadalmi befogadást támogató jogszabályi feltételek (Albert 2013; Ferge 2014). Ezek közül az álláskereső járadék jogosultsági kritériumainak szigorítását, folyósításának három hónapra csökkentését, a foglalkoztatást helyettesítő támogatás csökkentését, a közmunka büntető jellegét, a családi támogatások feltételeinek szigorítását és reálérték-csökkenését említik leggyakrabban (Albert 2013; a kötetben lásd továbbá Czirfusz 2020).

E folyamatokat kettősség jellemezte, amelyben a központi állam hatalmi expanziója a közjavak méltányos biztosításának felelősségéből és finanszírozásából kihúzódo központi állammal párosult (Pálné Kovács 2014). A köznevelési és önkormányzati rendszer centralizációja a pedagógiai szakszolgálatok tevékenységét és a család- és gyermekjóléti feladatok ellátását is érintette. A területi egyenlőtlenségek felszámolásának céljára hivatkozva a pedagógiai szakszolgálati feladatok az önkormányzatoktól a járási tankerületekhez kerültek, a megnövekedett területi igényeket lefedő központi támogatás nélkül. A család- és gyermekjóléti intézményrendszer átalakítása két lépésben történt. Elsőként 2016-ban a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok feladatait vonták össze, majd a segítségnyújtási és hatósági szolgáltatások koordinációját bontották ketté: a családok közvetlen segítségét végző család- és gyermekjóléti szolgálatok önkormányzati fenntartásban folytathatták munkájukat, míg a hatósági ügyeket intéző család- és gyermekjóléti központok a járásokhoz kerültek. Az önkormányzatok pénzügyi forrásainak és költségvetési mérlegeléshez szükséges kompetenciájuk csökkenése korlátozta a komplex és differenciált segítségnyújtás feltételeit, amellyel egyébként az átalakítást indokolták. Különösen a hátrányos helyzetű térségekben található kistelepüléseken, ahol megnövekedett igény lenne a családsegítésre és a gyermekjóléti tevékenységek koordinációjára, az önkormányzatok képtelenek ennek infrastrukturális, anyagi és személyi hátterét megteremteni. A köznevelési, pedagógiai, szociális dimenziókból álló gyermekjólét területi egyenlőtlenségeit tehát az expanzív

központosítás nemhogy nem orvosolta, de a differenciált közszolgáltatás-biztosítást a központilag meghatározott tartalmi szabályozások és minőségi előírások, valamint a megnövekedett állami ellenőrző funkciók korlátozták.

A legkisebbek (0–3 és 3–6 évesek) napközbeni ellátásának feladata továbbra is önkormányzati hatáskörben maradt. Magyarországon az iskoláskor előtti korosztály (0–6 év) intézményes nevelése életkori csoportok szerint elkülönített ágazati és intézményi keretek között valósul meg. A 0–2 évesek napközbeni ellátását és koragyerekkori nevelését biztosító bölcsődék a szociális ágazathoz tartoznak. 3 éves kortól az iskolaakezdésig (6 éves korig) a köznevelési ágazathoz tartozó óvodák biztosítják a kisgyerekek nevelését.

Az önkormányzati fenntartásban maradt óvodai és bölcsődei ellátás területi egyenlőtlenségeit a 2012. évi CXCVI. törvény a feladatalapú finanszírozás bevezetésével kívánta orvosolni. Az NTFS-ben meghatározott korai képességgondozásra és a minél korábban megkezdett társadalmi integrációra hivatkozva 2015. szeptember 1-től bevezették a 3 éves kortól kötelező óvodáztatást. Az óvodába belépő gyerekek számának növekedése miatt fellépő férőhelyhiányt egyrészt kapacitásbővítést célzó pályázati rendszerrel igyekeztek orvosolni. Másrészt a 2013-ban bevezetett feladatalapú finanszírozás az önkormányzatok érdekeltségét igyekezett megteremteni a koragyerekkori szolgáltatások megszervezésében.

A bölcsődei szolgáltatásban több mint két évtizede fennálló területi és társadalmi egyenlőtlenségeket a 2015. évi CCXXIII. törvény új bölcsődei szolgáltatásformák bevezetésével igyekezett orvosolni azzal, hogy 2017. január 1-től minden olyan település számára kötelezővé tette a bölcsődei szolgáltatás megszervezését, ahol legalább negyven 0–2 éves kisgyerek él, illetve ahol 5 család jelzi e szolgáltatásra való igényét. A törvény a klasszikus bölcsőde mellett új szolgáltatásformákat vezetett be (minibölcsőde, munkahelyi bölcsőde, családi bölcsőde), amelyek közül a minibölcsődét kifejezetten a 2000 főnél nem népesebb kistélepülésekre célozta. Egyben azonos hatállyal kötelezte a családi napközik családi bölcsődévé történő átalakítását (a családi napközibe 20 hetes kortól 14 éves korig lehetett járni, míg a családi bölcsődébe csak 0–3 éves korú gyerekek járhatnak), illetve 2017. szeptember 1-jei hatállyal megszüntette az egységes óvodai-bölcsődei szolgáltatást. Az új bölcsődei szolgáltatásformákkal szemben leggyakrabban említett szakmai érv, hogy az intézményrendszer alacsonyabb színvonalú feltételrendszert állít fel számukra a szolgáltatásbiztosításban a klasszikus bölcsődéhez képest. Így fennáll annak a veszélye, hogy az eleve hátrányos helyzetű kistélepülésekre tervezett minibölcsődék rosszabb minőségű szolgáltatást tudnak majd nyújtani.

Bár a feladatalapú finanszírozás a bölcsődék és óvodák fenntartási összköltségének mindössze 60%-át fedezi, így a működtetés fajlagos költségei miatt az alacsonyabb gyereklétszámú intézmények csak kiegészítő források bevonásával tarthatók

fenn. A kistélepülési épületállomány rossz műszaki és infrastrukturális állapotából adódóan ezeknek az önkormányzatoknak több forrást kell karbantartásra és az ellátásszervezésre fordítaniuk. Feltehetőleg ez is oka annak, hogy a 10 millió forintos pályázati támogatás ellenére nem mutatkozik nagy kedv a kisebb települések között minibölcsődék létrehozására. Ezeken a településeken minimális az igény és a jogosultság a kisgyerekek napközbeni ellátására, hiszen a nők többsége otthon gondozta 0–2 éves gyermekét. 2018 első negyedévében mindössze 32 településen létesült összesen 50 minibölcsőde, amelyek közül csak 11 található 2000 főnél kisebb településen (Központi Statisztikai Hivatal 2018). 2019-re a minibölcsődék száma emelkedett (214), ám az intézménytípus több mint fele továbbra is a nagyobb, 2000–5000 fős településeken létesült, másik fele megoszlik az 1000–2000 és 500–1000 fős kistélepülések között (Központi Statisztikai Hivatal 2019).

A bölcsődei és óvodai szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit kívánták orvosolni az angol mintára létrehozott, hazai körülményekre adaptált, az intézményrendszerben 2004-ben megjelenő Biztos Kezdet Gyerekházak. A közel 10 évig európai uniós és a Norvég Alap által biztosított pályázati forrásokból, majd 2012-től normatív finanszírozással működtetett Biztos Kezdet Gyerekházak a koragyerekkori ellátások hiányát pótolva olyan szolgáltatásokhoz kívánták juttatni a 0–5 éves (majd 0–3 éves) hátrányos helyzetű kisgyerekeket, amelyekhez egyébként nem jutnának hozzá. A normatív támogatás meghozta a pénzügyi stabilitást a gyerekházak életében, 2015–16-ban 114 Biztos Kezdet Gyerekház működött az országban, jellemzően hátrányos helyzetű térségek kistépülésein.

Mindazonáltal a gyerekházanként évente biztosított mindössze 6,2 millió Ft támogatás a szolgáltatási kötelezettségek teljesítésére nem elegendő. A munkatársak feladattorlódása hatványozottan van jelen a kisgyerekek és szüleik párhuzamos fejlesztéséből adódóan. A kisgyerekfejlesztés és szülői kompetenciafejlesztés módszertani alapjain túl a gyerekházakban dolgozó munkatársak jogszabályban rögzített kötelező tevékenységi köre közösségfejlesztéssel és szakmai együttműködés-fejlesztéssel bővült 2018-ban. A feladatok mennyiségi növekedését és tartalmi bővülését ugyanakkor nem kísérte a feladatvégzéshez szükséges források növekedése.

A társadalmi-területi egyenlőtlenségek újratermelődését erősíti a közszolgáltatási szektorból az elmúlt években tömegesen távozó gyógypedagógusok, logopédusok, gyógytornászok és az ebből adódó koragyerekkori fejlesztő szolgáltatások hiánya. Hiányuk éppen azokban a hátrányos helyzetű járásokban a legégetőbb, ahol a legnagyobb szükség lenne rájuk. A legrosszabb helyzetben a kistépüléseken élő hátrányos helyzetű családok vannak, hiszen a szakemberhiányból adódóan a szakszolgálatok munkatársai ezekbe a gyerekházakba el sem jutnak, gyér kapacitásaikkal a „kötelezően” látogatott kistépülési óvodát is korlátozottan tudják csak ellátni. Ugyanakkor az ezeken a településeken élő családok hátrányos helyzetükből adódóan nem tudják

a kisgyerek rendszeres utaztatását biztosítani a járásközpontban található, szakszolgálat által felajánlott fejlesztő foglalkozásokra.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy magas színvonalú koragyerekkori szolgáltatásokat csak külső erőforrásokból táplálkozó kapacitásemeléssel lehet elérni. Azokon a településeken, illetve azoknak az intézményeknek az esetében, ahol van szervezeti és finanszírozási háttér további erőforrások mozgósítására – pl. egyházi, civil szervezeti forrással és szakmai hálózattal rendelkeznek –, ott nagyobb eséllyel szervezhetik meg a színvonalas szolgáltatásbiztosítást. A periférikus térségekben tapasztalható gyermekjóléti szakemberhiányt azonban még így is nagyon nehéz pótolni.

Irodalom

- ALBERT F. (2013): *Az aktív befogadásra vonatkozó Európai Bizottsági ajánlások végrehajtásának értékelése: A nemzeti szakpolitikák vizsgálata. Magyarország.* Európai Bizottság, Brüsszel <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9950&langId=hu>
- BASS L. (2019): Gyermekszegénység: az indulás hátrányai. *Ellensúly: Közéleti Folyóirat*, 2., 13–25.
- BIGGERI, M., KARKARA, R. (2014): Transforming children's rights into real freedom: A dialogue between children's rights and the capability approach from a life cycle perspective. In: Stoecklin, D., Bonvin, J. M. (eds.): *Children's rights and the capability approach*. Springer, Dordrecht, 19–41. (Children's well-being: Indicators and research; 8.)
- CZIRFUSZ M. (2020): *Foglalkoztatás*. Jelen kötetben.
- DARVAS Á., SZIKRA D. (2017): Családi ellátások és szolgáltatások. In: Ferge Zs. (szerk.): *Magyar társadalom és szociálpolitika (1990–2015)*. Osiris Kiadó, Budapest, 215–254.
- DARVAS Á., TAUSZ K. (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, 4., 95–120.
- EVANS, P., HELLER, P. (2015): Human development, state transformation and the politics of the developmental state. In: Leibfried, S., Huber, E., Lange, M., Levy, J. D., Nullmeier, F., Stephens, J. D. (eds.): *The Oxford handbook of transformations of the state*. Oxford University Press, Oxford.
- EVANS, P., HUBER, E., STEPHENS, J. (2017): The political foundations of state effectiveness. In: Mistree, D., Centeno, M., Kohli, A., Yas-
- har, D. (eds.): *States in the developing world*. Cambridge University Press, Cambridge, 380–408.
- FARKAS ZS. (2015): Tényleg minden rendben van? A gyerekes családok jövedelmi helyzetének, szegénységének és kirekesztettségének néhány jellemzője. *Esély*, 4., 20–41.
- FERGE ZS. (2014): Vezetői összefoglaló. In: Ferge Zs., Darvas Á. (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013*. Gyerekesély Közhaszú Egyesület, Budapest, 9–15.
- FERGE ZS. (2017): *Magyar társadalom és szociálpolitika (1990–2015)*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HAJDU T., HERMANN Z., HORN D., VARGA J. (2019): *A közoktatás indikátorrendszere 2019*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest.
- KOÓS B. (2015): A deprivációs folyamatok területi képe Magyarországon. In: Czirfusz M., Hoyk E., Suvák A. (szerk.): *Klímaváltozás – társadalom – gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs, 179–191.
- KOÓS B. (2020): *Alapvető köz- és magánszolgáltatások*. Jelen kötetben.
- KOVÁCS K., BIHARI ZS. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 4., 49–66.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2018): *A gyermekek napközbeni ellátása, 2017*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2019): *A gyermekek napközbeni ellátása, 2019*. Statisztikai Tükör. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM TÁRSADALMI FELZÁRKÓZÁSÉRT FELELŐS ÁLLAMTITKÁRSÁG (2011): *Nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011–2020)*. Budapest.
- PALME, J. (2006): Welfare states and inequality: Institutional designs and distributive outcome. *Research in Social Stratification and Mobility*, 4., 387–403.
- PÁLNÉ KOVÁCS I. (2014): *Az önkormányzati rendszer és a területi közigazgatás átalakulása 2010–2013*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. (MTA Law Working Papers; 2.)
- SEN, A. (1999): *Development as freedom: Human capability and global need*. Alfred A. Knopf, New York.
- UZZOLI A. (2020): *Egészségügy*. Jelen kötetben.
- UZZOLI A., SZILÁGYI D. (2013): A nyugat–kelet és a centrum–periféria relációk a hazai egészségügyenlőtlenségek alakulásában az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika*, 4., 306–321.
- VIRÁG T. (2009): Szegények a kistélepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein, *Esély*, 4., 38–54.
- VELKEY G. (2013): *Dinamikus egyensúlytalanság: A hazai közoktatási rendszer szétesése, felforgatása és a konszolidáció esélye*. MTA KRTK RKI, Budapest, Pécs, Békéscsaba.
- VELKEY G. (2020): *Szociális ellátórendszer*. Jelen kötetben.

8. Gazdasági értéktermelés

ZSIBÓK ZSUZSANNA

Területi kihívás: Növekedtek az egy főre jutó GDP különbségei a vidéki megyék körében

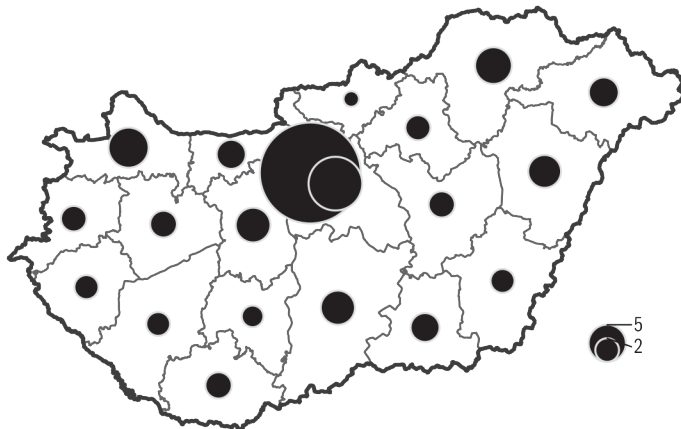
A hazai vizsgálatok szerint a fejlettség területi különbségei (a területi fejlettségről lásd Szabó 2015) időben nagyfokú stabilitást mutatnak Magyarországon (Györi, Mikle 2017; Horváth 2010; Németh 2009; Rechnitzer 2010). A Központi Statisztikai Hivatal területi bontásban (megyék, régiók) a GDP és a bruttó hozzáadott érték adatait közli – a módszertani kérdésekről lásd Dusek, Kiss (2008); Lőcsei (2012) –, ágazati bontású adatok területi szinten csak a bruttó hozzáadott értékről állnak rendelkezésre.⁵

Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) tekintetében Magyarország egészét vizsgálva folyamatos felzárkózási folyamat volt megfigyelhető, kisebb megtorpanásokkal:⁶ az Eurostat adatai alapján 2010 és 2018 között az európai uniós átlag 65%-áról annak 71%-ára nőtt a gazdasági teljesítmény, amely időszakban a 2016–17-es évek adata mutatott kismértékű visszaesést. A 2010-es években évente kb. 1 százalékpontot tudott javulni az országos mutató az uniós átlaghoz képest. A globális pénzügyi-gazdasági válság erős hatással bír az időszak növekedési dinamikájára mind nemzeti szinten, mind a területi folyamatok szintjén: az ország egészére, a fővárosra leginkább stagnálás jellemző, és csak egy-két megye volt képes magasabb növekedést elérni (Lengyel, Varga 2018). 2018-ra Budapest csak kb. 9%-kal volt képes meghaladni a 2010-es, változatlan árakon számított egy főre jutó GDP-t, ami a megyék közül a legkisebb növekedés, és a második helyen Pest megye áll a 2010-es értékhez képest 11%-os növekedéssel, míg az országos átlag kb. 21% (a háttérrel lásd Varga, Lengyel 2019). A területi különbségek markánsak: Budapest 2010 és 2016 között az EU-átlag 142%-áról 136%-ára esett vissza, és csak ezután következett fordulat (2018-ban már

⁵ A GDP a bruttó hozzáadott értékből levezethető: GDP = az ágazatok vagy szektorok által előállított, alapáron értékelt bruttó hozzáadott értékek összege és az ágazatokra vagy szektorokra fel nem osztható termékadók és támogatások egyenlege, levonva a pénzközvetítés ágazatokra és szektorokra fel nem osztott szolgáltatási díját.

⁶ Az Eurostat adatai alapján: Bruttó hazai termék folyó áron, vásárlóerő-paritáson (PPS), 1 lakosra jutó értékek az EU-átlag százalékában (nama_10r_3gdp).

8.2. ábra: A bruttó hazai termék (2005-ös árakon) megyei megoszlása, 2018 (%)

Adatok forrása: KSH, MNB.

A megtermelt bruttó hazai termék megyék közötti megoszlását vizsgálva (8.2. ábra) megállapíthatjuk, hogy Budapesten koncentrálódik a termelésnek több mint harmada (ez az arány 2012-ben volt a legmagasabb, 38%, ami 2018-ra 36,5%-ra esett vissza), amihez Pest megye további kb. 10%-kal járul hozzá. Győr-Moson-Sopron megye átlagosan 5,7%-ot képvisel 2016-ig növekvő, majd enyhén visszaeső részaránnyal, amit Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Fejér megye, Bács-Kiskun megye és Hajdú-Bihar megye követnek 3,8–4,5% közötti értékekkel. A többi térség 2–3% közötti értékekkel járul hozzá az ország termeléséhez, míg a legalacsonyabb átlagos részarány Tolna megyében (1,7%) és Nógrád megyében (0,88%) mérhető.

A területi egyenlőtlenségek fontos mérőszáma a relatív keresztmetszeti szórás mutatója, ami a területi szóródás mértékét a térségek átlagához viszonyítja. A 2005-ös, változatlan áron számolt egy főre jutó bruttó hazai termékben a magyarországi megyék között a keresztmetszeti szóródás 2010-től 2015-ig fokozatosan csökkent, ettől kezdve pedig stagnál (2010-ben 45% volt, míg 2018-ban 40%). Mint azt az előzőekben is láthattuk, e folyamatok nem egy általános kiegyenlítődési trendet tükröznek, hanem azt, hogy az ország gazdaságát domináló Budapest és a Közép-Magyarország régió a gazdasági válság után stagnáló pályára állt, és csak néhány, jellemzően az ország északnyugati részében elhelyezkedő térség tudott kitörni. Mindeközben az ország többi térsége – kevés kivétellel – megmaradt az alacsony gazdasági fejlettségi szinten. Ha Budapest nélkül számítjuk a relatív keresztmetszeti szórást, akkor 2016-ig enyhe növekedés tapasztalható, azt követően pedig enyhe csökkenés (a 2010-es 24%-ról 2018-ra 23%-ra csökkent a mutató értéke).

A területi polarizáltságot mérő ún. duál mutató jelen elemzésben bemutatott változata az országos átlagot meghaladó egy főre jutó GDP-vel rendelkező térségek át-

lagát viszonyítja az országos átlag alatti egy főre jutó GDP-vel rendelkező térségek átlagához (részletesebben Dusek, Kotosz 2016). Egyenlőtlenség teljes hiánya esetén a mutató egységnyi értéket venne fel. A hazai, 2010 utáni, változatlan áron számított adatokat vizsgálva a duál mutató értéke hosszú távon stabil, 2 körüli értékeket vesz fel, 2014-ig 2 felett ingadozott, ezután 1,9 körül alakult. Értelmezése szerint az országos átlagot meghaladó gazdasági teljesítményű térségekben átlagosan kétszer nagyobb az egy főre jutó GDP, mint az országos átlagnál gyengébben teljesítő térségekben. Budapest nélkül számítva a duál mutatót, annak értéke a vizsgált időszakban 1,6 közelében ingadozik, és nem mutat emelkedő vagy csökkenő tendenciát. A megtermelt GDP volumenét tekintve hasonló folyamatokat jelez a területi egyenlőtlenségek másik mérőszáma, a Hoover-index is. A vizsgálatban alkalmazott változatában ez azt fejezi ki, hogy a bruttó hazai terméknek hány százalékát kellene átcsoportosítani a területi egységek között ahhoz, hogy annak területi megoszlása a népesség megoszlásával legyen azonos (8.1. táblázat).

8.1. táblázat: A GDP, illetve az egy főre jutó GDP megyei egyenlőtlenségeinek néhány kiemelt mutatója

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Duál mutató (az egy főre jutó GDP alapján)	Az ország egésze	2,11	2,10	2,32	2,02	2,29	1,90	1,93	1,90	1,97
	Budapest nélkül	1,59	1,60	1,62	1,55	1,73	1,59	1,62	1,57	1,55
Keresztmet- szeti szóró- dás (az egy főre jutó GDP alapján)	Az ország egésze	0,45	0,45	0,44	0,43	0,42	0,40	0,41	0,41	0,40
	Budapest nélkül	0,24	0,24	0,24	0,24	0,25	0,26	0,27	0,25	0,23
Hoover-index (a GDP és a népesség alapján)	Az ország egésze	21,65	21,50	21,40	20,59	20,51	19,57	20,00	19,96	19,73
	Budapest nélkül	11,33	11,30	11,09	10,79	10,87	10,62	10,97	10,73	10,44

Adatok forrása: KSH, MNB.

A megyék gazdasági fejlettség (egy főre jutó GDP) szerinti sorrendje az élmézőnyben és az utolsó helyeken is hosszú távon stabil volt a 2010-es években. Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megye a vizsgált időszak egészében a gazdaságilag legfejletlenebb megyék közé tartoznak, míg Budapest és Győr-Moson-Sopron megye tartósan az élen járnak. A legnagyobb változások a megyék rangsorának közepén történtek: jelentősen javított a pozícióján Bács-Kiskun megye (2010-ben a 13., 2018-ban már a 6. helyen volt) és Borsod-Abaúj-Zemplén megye (a 17.-ről a 12. helyre), ugyanakkor látványos visszaesés következett be Hajdú-Bihar megyében (a 8.-ról a 14. helyre esett) és Csongrád-Csanád megyében (a 9.-ről a 13. helyre került vissza). Tolna

megye jelentős hullámzásokon ment át. Pest megye az egy főre jutó GDP-ben a gazdasági válság után nem tudta megtartani a korábbi pozícióját, és a megyék között az 5–6. helyen van, 2018-ban pedig már a 7. helyre csúszott).

Területi politika: A kiegyenlített területi fejlődés alapvető területpolitikai cél

A területi egyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításban (az uniós, illetve a vi-segrádi országokhoz képest) magasak, és a fenntartható növekedés érdekében mér-séklődésük szükséges. A 2010-es évek első éveiben a válságból való kilábalás, az egyensúlyi helyzet stabilizálása volt a prioritás, amit a kormányzat erőteljes centra-lizációval kívánt megvalósítani, és a beavatkozások inkább a tέρsemleres megoldást követték, ami a fejlett térségek további növekedését erősítette (Varga, Lengyel 2019). A 2010-es években azok a térségek bizonyultak sikeresebbnek, amelyek jelentős mértékben részesülnek a külföldi működőtőke-beruházásokból, illetve amelyek – többnyire kormányzati preferált beruházások által – újraparosodó pályára áll-tak rá (Löcsei, Jakobi 2014; Lux 2017, 2020; Lux, Horváth 2018). Azok a térségek, amelyek kimaradtak ezen ipari fejlesztésekből és a gazdaságuk döntően a közsféra szerepvállalására hagyatkozik (pl. az átalakulásból kimaradt ipari válságtérségek, a rurális térségek, a vidéki egyetemvárosok térsége), tartós stagnálással, illetve le-szakadással néznek szembe. Az európai uniós források jelentős mértékben járulnak hozzá Magyarország gazdasági fejlődéséhez, viszont ez inkább ös-szsgazdasági szin-ten jelentkezik, a területi egyenlőtlenségek csökkentésében mérsékeltbb a szere-pük (Varga, Lengyel 2019). A nemzetgazdaság versenyképessége és fenntartható növekedése érdekében területalapú (place-based) fejlesztéspolitika megvalósítása szükséges (Pogátsa 2016), amely alulról szerveződő (bottom-up), széles bázisú fej-lesztési szemléletet követ. Noha a külföldi működőtőke-beruházások jelentős ter-melékenység- és versenyképesség-javulást eredményeztek az érintett területeken, növekedésgeneráló hatásuk hosszú távon várhatóan nem lesz stabil, és nem segí-tik a kiegyenlített területi fejlődést (Gál 2019). A foglalkoztatás gyors emelkedése a 2010-es években a területi kiegyenlítődés irányába hatott, és jelentős szerepe volt a gazdasági növekedés gyorsulásában, ugyanakkor hosszabb távon a kedvezőtlen demográfiai folyamatok és a foglalkoztatási tartalékok kimerülése miatt leginkább csak a termelékenység emelkedésétől, illetve a tőkeellátottság és az emberi erőfor-rás stratégiai fejlesztésétől várható a versenyképesség javulása, a közepes jövedelmi csapdából való kitörés (Czír-fusz 2020; Török, Konka 2019). A termelékenységben viszont jelentősek a területi különbségek (míg Budapest termelékenysége az orszá-gos átlag kétszeresét közelíti, a fővároson kívüli térségek átlagosan az országosnak a háromnegyedét érik el, Nógrád megye pedig csak a felét), így a fejlesztési beavat-kozásokat tematikailag erre célszerű koncentrálni.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) „A területi gazdasági folyamatok hosszú távú előrejelzése: regionális modell építése magyarországi adatokon” című, K16_120004 számú kutatása támogatta.

Irodalom

- CZIRFUSZ M. (2020): *Foglalkoztatás*. Jelen kötetben.
- DUSEK T., KISS J. P. (2008): A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. *Területi Statisztika*, 3., 264–280.
- DUSEK T., KOTOSZ B. (2016): *Területi statisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁL Z. (2019): Az FDI szerepe a gazdasági növekedés és a beruházások területi differenciálódásában Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 6., 653–686.
- GYÖRI R., MIKLE GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*, 3., 143–165.
- HORVÁTH GY. (2010): A paradigmaváltás szükségessége a magyar területpolitikában. In: Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 454–472.
- LENGYEL I., VARGA A. (2018): A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, 5., 499–524.
- LÓCSEI H. (2012): A konjunktúramutatók területi egyenlőtlenségei az ezredforduló után Magyarországon In: Nemes Nagy J. (szerk.) *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest, 31–43. (Regionális Tudományi Tanulmányok; 16.)
- LÓCSEI H., JAKOBI Á. (2014): Geographical aspects of regional growth processes in Hungary in the years of global recession In: Madry, C., Dirin, D. (eds.): *The economic transformation of the cities and regions in the post-communist countries*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 129–144.
- LUX G. (2017): *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- LUX, G., HORVÁTH, GY. (eds.) (2018): *The Routledge handbook to regional development in Central and Eastern Europe*. Routledge, London, New York
- NÉMETH N. (2009): *Fejlesztési tengelyek az új térszerkezetben. Az autópálya-hálózat szerepe a regionális tagoltságban*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest. (Regionális Tudományi Tanulmányok; 15.)
- POGÁTSZA Z. (2016): A Barca-jelentés. In: Pogátsza Z., Fábián A. (szerk.): *Az európai kohéziós politika gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 145–162.
- RECHNITZER J. (2010): Húsz év múltán – a gazdaság és a társadalom térszerkezetének változásai. In: Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 317–335.
- SZABÓ P. (2015): *Régió és térszerkezet – az elmélettől a területpolitikáig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- TÖRÖK Á., KONKA B. (2019): Euklidész és a magyar regionális fejlődés. *Közgazdasági Szemle*, 6., 713–722.
- VARGA A., LENGYEL I. (2019): Előszó. *Közgazdasági Szemle*, 6., 597–606.

9. Ipar

LUX GÁBOR

Területi kihívás: Erősödő nemzetköziesedés mellett térben egyenlőtlen újraiparosodás és a perifériák funkcióvesztése figyelhető meg

A 2008-as válság utáni évtizedben az ipar területi átalakulását elsősorban a hazai iparosodási folyamatok folyamatossága és felerősödése határozta meg. Már az 1990-es évek második felétől jelentőssé, majd az ezredforduló után dominánssá vált a külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődés; közhelynek számít az ipar dualitása, a hazai és nemzetközi vállalatok, gazdasági hálózatok közötti tartós és jelentős hatékonysági rés, amely területi dimenzióban, eltérő léptékekben is jelentkezik (Barta 2002; Kiss 2010). A külföldi működő tőke térformáló szerepét hosszú távra eldöntötte, hogy a hazai nagyvállalatok túlélési rátája igen alacsony volt; a külföldi tőkével nem állnak szemben sem a kelet-ázsiai országokra jellemző erős nemzeti bajnok nagyvállalatok, sem az egyes nyugati államokban (Németország, Ausztria, Észak-Olaszország) élő kis- és középvállalati hálózatok vagy klaszterek. A feldolgozóipar így a magyar gazdaság legerősebb nemzetközi integrációt mutató szegmensévé vált.

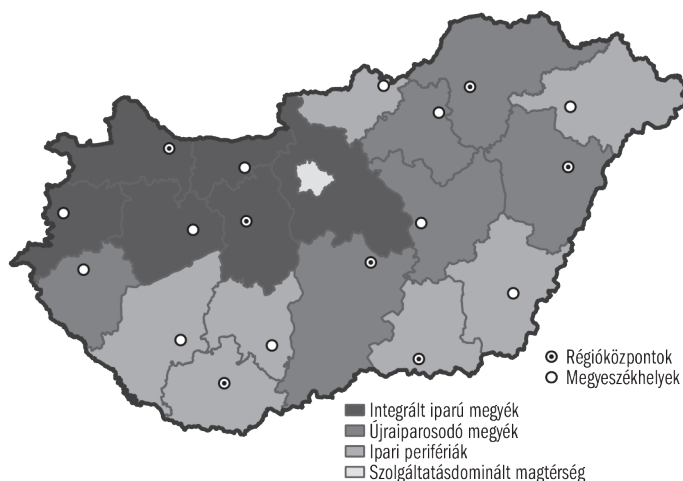
Bár a hazai vállalkozások megerősítése megjelent az újjáéledő hazai iparpolitika gondolkodásában, az ipar nemzetköziesedése az évtized során is folytatódott. A folyamat mértékét mutatja, hogy Barta (2002) adatai szerint 1997-ben 33%-os volt a külföldi működő tőke aránya a GDP előállításában; Nölke és Vliegthart (2009) szerint 2007-ben már 52% (jócskán megelőzve a fejlett gazdaságok többségét is – Ausztria értéke 23%, Németországé csak 16%). A hazai vállalatokat ismét megrostáló válsággal a feldolgozóipar bruttó hozzáadott értékének külföldi működőtőke-hányada 2008 és 2016 között 59,9%-ról 68,4%-ra emelkedett. Magyarországon, mint a visegrádi országokban általában, függő piacgazdasági modell alakult ki (Nölke, Vliegthart 2009), amely eltér mind az angolszász, mind a kontinentális (pl. német) országok versenyképességi modelljétől. A modell előnyei mellett jelentős mellékhatásokkal és használdozati költségekkel jár, és hosszú távon fenntarthatósági problémákkal küzd (Lux 2017; Lux, Páger, Kovács 2020).

A külföldi működő tőkén alapuló ipar konszolidációjával párhuzamosan viszonylagos stabilitás jellemezte a korábban jelentősen zsugorodó hazai tulajdonú közép-vállalatok és az általuk foglalkoztatottak számát, bár e folyamat mögött jelentős

területi különbségek mutathatók ki: Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl az átrendeződés nyertesei, míg az eleve kevésbé fejlett Dél-Dunántúl, Dél-Alföld és Észak-Magyarország a vesztesei között található. Mellettük azonban ott található Nyugat-Dunántúl, amely közvetett bizonyítékot szolgáltat a külföldi működő tőke kizorító hatására: a hatékony nyugati céghálózatok könnyen legyőzik hazai versenytársaikat, elszívják növekedési erőforrásaikat, különösen az ipari versenyképesség mai kulcs tényezőjét, a képzett munkaerőt. Fontos kérdés ez: a közép vállalkozások kulcs szereplők a lokális terek iparfejlődésében, tartós tőkefelhalmozásukban, s a külföldi működő tőkén alapú fejlődési pálya alternatívájaként is – túlélésük, illetve növekedésük a jövő évtized kulcskérdése lesz.

A külföldi működő tőke által formált ipari tér az elmúlt évtizedben megerősítette az eleve iparosodott, jó tényezőellátottságú, illetve a nyugati ipari hálózatokhoz közeli térségeket, amelyek így hosszú távú előnyökre tettek szert. A központi régió részben vállalatok hazai vagy regionális döntésközpontjaként, kapcsolódó üzleti szolgáltatások nyújtójaként játszik szerepet (Gál, Marciniak 2020), de hazánk mindmáig legtöbb embert foglalkoztató, néhány magas hozzáadott értékű iparágában, pl. a gyógyszer- és műszeriparban meghatározó iparvidékeként is. Voltaképpen a feldolgozóipar sikeres terei a német ipar által „belakott”, Csehországot, Délnyugat-Lengyelországot és Nyugat-Szlovákiát is magában foglaló közép-európai feldolgozóipari integrációs zóna nyúlványaként működnek (9.1. ábra).

9.1. ábra: A magyar ipar térszerkezete a 2010-es években

Forrás: Nemes Nagy, Lőcsei (2015), Lengyel et al. (2016) és Lux (2017) tipológiai alapján a szerző szerkesztése.

A külföldi működő tőke terjedését a válság utáni években Közép-Európa-szerte első-sorban nem az új telephelyek keresése, hanem a reinvesztíciós tevékenység, a meglévő rendszerek konszolidációja és a mélyebb területi beágyazódás jellemzi (Galgóczi et al. 2015; Józsa 2019). Ez kedvező jelenség is, mert hosszú távú berendezkedésre utal, de kevésbé ígéretes az aluliparosodott, iparukat elvesztett vagy a növekedésből kimaradó térségek számára. Ugyanakkor a képzett munkaerő, kiaknázható helyi ipari hálózatok, képzési rendszerek és egyéb, helyspecifikus telepítési tényezők az egész makrorégióban vonzóvá tesznek korábbi válságtérségeket, ismét felértékelve Észak-Magyarország iparvárosait, illetve egyes alföldi megyéket. A jó megközelíthetőségnél hosszabb távon fontosabb tőkevonzó erő a jó lokális környezet, a területi tőkével való ellátottság (Rechnitzer 2016; Rechnitzer, Fekete 2019).

Az évtizedben lezajló, a korábbi tőkebeáramlási folyamatoknál lassabb piacvezérelt újraiparosodás új nyertesei között kiemelhető Kecskemét és Debrecen vonzáskörzete, ahol a Mercedes- és a leendő BMW-beruházás keltette pozitív külső sokk, a korábbi termelési hagyományok újszerű kiaknázása, valamint a kedvező intézményi környezet a külföldi beruházókat és a hazai vállalkozásokat is kedvező helyzetbe hozza. Ezek a városok a 2010 után kibontakozó iparpolitika fő kedvezményezettjei (a területhasználati vonatkozásokról lásd Farkas, Hoyk 2020). Ez a növekedési irány a korábbinál komolyabb belső erőforrásokat igényel; csak megalapozó, a kedvező ipari környezet alapjait lerakó beruházások segítségével fenntartható.

A területi átalakulás veszteségei között különös jelentőséggel bír az ipari növekedési zónákon kívüli kis- és középvárosok dezindusztrializációja, amely nem megújult gazdaság szerkezethez, hanem a gazdasági központoszerep elvesztéséhez és az ipari hálózatok megszűnéséhez vezetett. A folyamat nagy része az 1990-es években lejátszódott, de ellenszerét nem sikerült megtalálni, és a fejlesztéspolitika valójában nem is keresett a folyamatra iparpolitikai választ. A „homogén” ipari perifériák nemcsak gazdasági erejüket, hanem humán tőkéjüket is elvesztették. Homogenitásukat az a körülmény határozza meg, hogy ma (már) nem rendelkeznek olyan iparági specializációkkal, termelési hálózatokkal, amelyek az olcsó telephelykínálatnál és a képzetlen munkaerőnél többet nyújtanának az ipari versenyben. A korábban még részlegesen érvényesíthető költségelőnyök a globális verseny és a reálbér-emelkedés eredményeként nem jelennek kiutat; sőt, az alacsony bérek ösztönzik a helyben lakók elvándorlását (belső és külső migráció) és a gazdasági tér kiüresedését, funkcióvesztését.

Jelenleg az ország új ipari perifériáit a déli és keleti határszél íve, valamint Nógrád megye alkotják; itt rendre alacsony ipari foglalkoztatási rátát és kedvezőtlen termelékenységi mutatókat találunk. Az elmaradott térségek mellett hazánk hagyományos vidéki egyetemi városainak – Pécs, Szeged és a közelmúltig Debrecen – egyike sem volt képes az új ipari növekedés magjává válni, mivel ehhez most már vállalatok mellett képzési intézményekkel, kiegészítő szolgáltatásokkal stb. sem rendelkeznek.

Területi politika: Helyi adottságokat figyelembe vevő közberuházásokra volna szükség, amely létrehozna helyben a kritikus tömeget

A hazai ipar iparági megoszlása egyben területi különbségek hordozója is, a perspektivikus iparágak kijelölése (vö. Irinyi Terv 2016) és kiemelt fejlesztése területpolitikai eszközként is értelmezhető. A ma sikeres ipari térségek versenyképességének megőrzése (pl. feljebb lépés, az Ipar 4.0 kihívásokra való felkészülés vagy a jövőbeli tőkemozgások vonzása) és a perifériák újraiparosítása egyszerre jelenik meg igényként. A perifériák esetében ez csak jelentős, a területi tőke rekonstrukciójára törekvő célzott közberuházásokkal képzelhető el, és így is több évtizedes feladat lesz – a Modern Városok Program újraiparosítási törekvéseinek (Lux 2019) eredménye, illetve Debrecen pályája bizonyosan fontos leckékkel szolgál majd. Általános probléma, hogy a ma sikeres térségek újraiparosodását korábban elősegítő fő tényezők (bőséges, képzett munkaerő; új európai telephelyeket kereső működő tőke) együttállása már nem érvényes; egy-két szerencsés véletlent nem számítva a perifériák esetében is csak a belső (endogén) erőforrásokra építő, helyspecifikus (place-based) fejlesztési filozófia tűnik életképesnek (vö. Zsibók 2020). Az egyes iparágak azonban maguk is más-más fejlődési potenciállal rendelkeznek, és fejlesztésük is eltérő megközelítéseket igényel.

A hazánkban vezető szerepet játszó járműgyártás és gépipar mutatja a legerősebb nemzetközi integrációt, a közép-európai feldolgozóipari integrációs zóna részeként széles körű, egymást kiegészítő tevékenységek megjelenése jellemzi. Ez az integráció magas külföldi tulajdoni hányaddal is jár, ezeket a rendszereket jobbra kívülről irányítják és világpiaci folyamatok mozgatják, amelyekre a magyar állam csekély közvetlen ráhatással bír. A külföldi működő tőke berendezkedése tartós (erre utalnak a mélyebb területi beágyazottságot megelőlegező kiegészítő beruházások), egyben az iparágban folyamatos belső megújulás (Ipar 4.0, elektromobilitás, autonóm járművek) folyamatos alkalmazkodást követel. Itt ezek a részterületek jelentik az iparpolitika fő mozgásterét.

Problémát jelent, hogy a járműipar beszállítói rendszerei maguk is a külföldi működő tőkén alapulnak; a hazai vállalkozások számára nehézséget jelent a harmadik körös beszállítói státusznál feljebb kerülni, és az is, hogy bár a beszállítói hálózatok térben aránylag kiterjedtek, a távolság így is megnehezíti az integrációs zónán kívüli vállalatok bekapcsolódását. Talán jobb esélyt jelentenek a saját termékek fejlesztésére törekvő középméretű és ebbe a körbe törekvő hazai vállalkozások. Mind e cégek száma, mind az ország mérete és műszaki kultúrája a rés piacokra specializálódó, magas minőségű termelésre volna legalkalmasabb; ezt a fejlődési utat több új technológiai és iparszervezési innováció támogatja, amelyek térben szétszórta ipartelepítést is lehetővé tennének. A gépipar sokrétűsége, jó alkalmazkodóképessége és magas értéktermelő képessége révén a jövőben is kulcsszerepet játszik a magyar ipar fejlődésében.

A tudásintenzív, magas innovációtartalmú iparágak (köztük pl. a gyógyszeripar vagy a szoftveripar) fejlődése ma világszerte nagyvárosi térségekhez és tudásközpontokhoz kötődik. Magyarországon elsősorban Budapest vonzáskörzete képes bekapcsolódni az innovatív iparágak globális versenyébe, a jövőben „magával húzva” néhány városi egyetemi központ vállalatait (lásd a kötetben: Páger 2020). Ugyanakkor a magyar állam évtizedeken át módszeresen elhanyagolta a technológiai innovációkat kitermelő mérnöki, természettudományi, matematikai és informatikai oktatás, illetve a K+F vidéki kapacitásainak fejlesztését (lásd pl. Enyedi 1987!), miközben ez a többi visegrádi országban, Szlovéniában, Románia nagyvárosaiban is lezajlott. Kritikus tömegek, emberállandó és támogató intézmények hiányában nincs remény ezen iparágak tömeges fejlesztésére; sőt, a meglévő vállalatok sem részesülnek az alapku-tatások túlcsoportuló hatásaiból.

A környezetipar („zöld vagy kék gazdaság”) kapacitásai Magyarországon gyakran rekultivációs tevékenységek, környezeti károk felszámolása során épültek fel, majd mellettük megjelentek a fenntartható energiatermelés (fotovoltaikus rendszerek, bioüzemanyag, biomassa), a kommunális szolgáltatás-ellátás és általában a környezettechnológiák szempontjai (lásd a kötetben: Varjú, Mezei 2020). Ennek megfelelően az iparágra specializált vállalkozások területi eloszlása aránylag dekoncentrált, jellemzően a kis- és középvállalati szektort érinti, amelyek mellett néhány nemzetközi szereplő és köztulajdonú vállalat található. A környezetipar nem önálló iparág, hanem iparágakat átfogó, de közös alaptermőtechnológiákat használó tevékenységcsoport. Sokrétű tudást alkalmaz, és számos tevékenységében kötődik a vidékies, nagyvárosokon kívüli térségekhez is; szerepe növekvő, és erősen kötődik az alkalmazott innováció regionális rendszereihez (regionális innovációs stratégiákhoz).

Az iparágak között a könnyű- és élelmiszeripar marginalizációja folytatódott az elmúlt évtizedben. Az európai folyamatok és a Távol-Kelet felemelkedése tükrében ezek közül az előbbi csak mérsékelni lehetett volna, utóbbi azonban tartósan és lényegesen lehetőségei alatt teljesít (a rosszabb helyzetből indult, hazánknál rosszabb agrár-biológiai adottságokból gazdálkodó lengyel élelmiszeripar sikerei ezt alátámasztják). Jellemzően az EU-támogatások is az alacsony feldolgozottsági fokú alapanyagtermelést szolgálják a magas minőségű termékekre szakosodott, a lokalításban gyökerező élelmiszeripar fejlesztése helyett (a területhasználati vonatkozásokról lásd a kötetben: Farkas, Hoyk 2020). A kivételt sokszor olyan nagyüzemek jelentik, amelyek csak más hazai vállalatok kárára, őket kiszorítva tudnak terjeszkedni. Az élelmiszeripar hanyatlása egyben a beszállító vidéki térségek gazdaságát is visszahúzza, akadályozza a magas hozzáadott értékű, exportképes mezőgazdaság kialakulását, és csökkenti a térségek eltartóképeségét. Itt tehát különösen nagy szerepe lenne a helyközpontú (place-based) szemléleten alapuló, kapacitásteremtő és termelési kultúrákat létrehozó, megerősítő fejlesztési filozófiának, a kis- és középvállalati szektor és a hazai vál-

lalkozások megerősítésének. Itt az osztrák mezőgazdaság 1970-es, 1980-as évektől végrehajtott minőségi fordulata kínál követhető példát. A könnyűipar relatív siker-társégei egyfajta „rendezett visszavonulás” maradékai néhány kis- és középvárosban, de kiemelkedő versenyelőnyöket, erős gazdasági hálózatokat nem képesek felmutatni (Molnár 2013, 2017), fennmaradásuk pedig komoly innovációs fordulat hiányában kétségesnek tűnik.

Irodalom

- BARTA GY. (2002): *A magyar ipar területi fo-lyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- ENYEDI GY. (1987): Szellemi megújulás – a tudomány elterjedése Magyarországon. *Társadalomtudományi Közlemények*, 4., 506–511.
- FARKAS J. ZS., HOYK E. (2020): *Térhasználat*. Jelen kötetben.
- GÁL Z., MARCINIÁK R. (2020): *Üzleti szolgálta-tások*. Jelen kötetben.
- GALGÓCZI, B., DRAHOKOUPIL, J., BERNACIAK, M., PAVLÍNEK, P. (eds.) (2015): *Foreign in-vestment in Eastern and Southern Europe af-ter 2008. Still a lever of growth?* University of Nebraska, Omaha.
- Irinyi terv az innovatív iparfejlesztés irányainak meghatározásáról*. (2016) Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.
- JÓZSA V. (2019): *A vállalati beágyazódás útjai Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Bu-dapest, Pécs.
- KISS É. (2010): *Területi szerkezetváltás a ma-gyar iparban 1989 után*. Dialóg Campus Ki-adó, Budapest, Pécs.
- LENGYEL I., SZAKÁLNÉ KANÓ I., VAS ZS., LENGYEL B. (2016): Az újraiparosodás tér-beli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazda-sági Szemle*, 5., 615–646.
- LUX G. (2017): *Újraiparosodás Közép-Európá-ban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- LUX G. (2019): A Modern Városok Program új-raiparosítási törekvései. *Tér és Társadalom*, 1., 44–65.
- LUX G., PÁGER B., KOVÁCS SZ. (2020): Hazai tulajdonú középvállalatok a magyar feldol-gozóiparban. *Tér és Társadalom*, 1., 69–95.
- MOLNÁR E. (2013): Egy zsugorodó iparág újra-pozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom*, 4., 95–114.
- MOLNÁR E. (2017): A félperiféria szerepe az élől munka-igényes ágazatok globális érték-termelési hálózataiban. *Területi Statisztika*, 4., 436–464.
- NEMES NAGY J., LÖCSEI H. (2015): Hosszú tá-vú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). *Területi Statisztika*, 2., 100–121.
- NÖLKE, A., Vliegenthart, A. (2009): Enlarg-ing the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Cen-tral Europe. *World Politics*, 4., 670–702.
- PÁGER B. (2020): *Kutatás-fejlesztés és innováció*. Jelen kötetben.
- RECHNITZER J. (2016): *A területi tőke a város-fejlődésben – A Győr-kód*. Dialóg Campus Ki-adó, Budapest, Pécs.
- RECHNITZER J., FEKETE D. (2019): *Együtt na-gyok. Város és vállalat 25 éve*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- VARJÚ V., MEZEI C. (2020): *Hulladékgazdálko-dás*. Jelen kötetben.
- ZSIBÓK ZS. (2020): *Gazdasági értéktermelés*. Je-len kötetben.

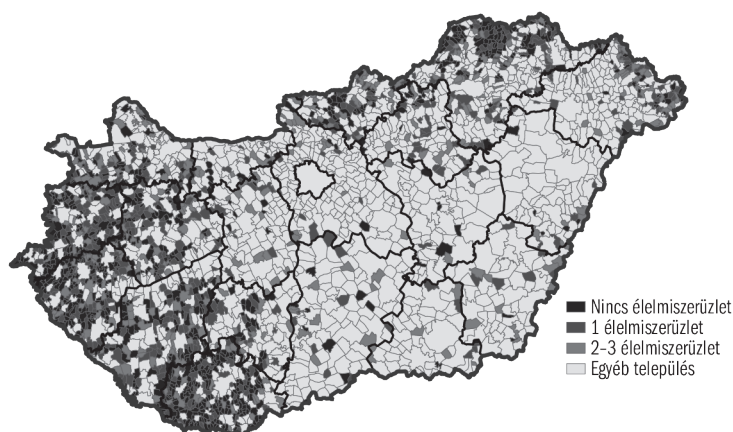
10. Kiskereskedelem

NAGY ERIKA, NAGY GÁBOR

Területi kihívás: A kiskereskedelemben növekedett az ellátatlan és a monopol települési piacok száma

A kiskereskedelmi üzlethálózat terjedése 1993 óta követhető közel egységes módszertan alapján. 1996-ig a rendszerváltást követően folyamatos a felfutás, ami első lépésben a városi lakosság jobb ellátását, majd a falusi terek lefedettségének növekedését is maga után vonta (173 ezret meghaladó boltzámmal). A Bokros-csomag (és részben a statisztika pontosabbá válása) következtében 1997-re a ténylegesen működő boltszámot 125 ezerre mérték, innen folyamatos emelkedéssel 2005-re érte el a rendszerváltás utáni második maximumot (167 ezer egység). A boltszám emelkedése részben a növekvő reáljövedelmeknek köszönhető, ami a hazai vállalkozók számára újra vonzóvá tette a boltok nyitását, részben viszont a nemzetközi láncok megjelenésének volt a következménye. Utóbbi eredményeként erősödni kezdett a főváros–vidék, a város–falú dichotómia, hiszen a láncok alapvetően a közép- és nagyvárosi tereket preferálták. A külföldi láncok kihívására a hazai boltok körében is megindult a láncos szerveződés (CBA, Coop, Reál, illetve a csak beszerzési társulásként működő Privát, vagy Honiker), hogy piaci pozíciójukat meg tudják őrizni.

10.1. ábra: Ellátatlan települések, monopol és oligopol települési piacok az élelmiszer-kiskereskedelemben, 2016

Adatok forrása: KSH megyei évkönyvek.

A hazai megszorítások, majd a gazdasági válság következménye a bolthálózat fokozatos szűkülése, ami először inkább a községi, kisvárosi tereket, majd a településhierarchia felsőbb szintjeit is érintette (hasonlóan a pénzügyi szolgáltatások eléréséhez – lásd a kötetben Kovács 2020). Az üzletek száma – amely 2010-ben még közel 152 ezer volt – 2013-ra 149 ezerre, majd a gazdasági stabilizáció és növekedés ellenére 2019 végére 127 ezerre csökkent, s megnőtt az ellátatlan települések száma is (2003-ban 40, a válság kitörésekor 96, annak mélypontján 173, 2019-ben 288), alapvetően a 2000 lakos alatti kis-, apró- és törpefalvakat érintve. Az üzlethálózat ritkulását jelzi, hogy míg 2005-ben egy községben átlagosan 10 üzlet volt, ez 2010-re 7,8-ra, majd 2019-re 7,1-re csökkent. Ugyanebbe az irányba mutat, hogy a 2000 lakos alatti népességekategóriában (ahol már városok is előfordulnak!) 2005-ben 7,3 boltot működtettek, 2010-ben már csak 5,7-et, majd az évtized vége felé már alig 5,5-öt – ráadásul ezek bő fele is élelmiszerbolt.⁷ A folyamat kifutása, hogy az ország jelentős területein ún. kiskereskedelmi sivatagok (retail desert) alakultak ki, mind az élelmiszer jellegű, mind a nem élelmiszer jellegű bolti szegmensben (10.1. ábra). Az ide sorolható településeken monopol vagy oligopol lokális piacok alakulnak ki, ami különösen hátrányos a mobilitásban korlátozott társadalmi csoportok számára (pl. magasabb árak, leegyszerűsödött kínálat, a mobilbolti ellátás időben korlátozott volta).

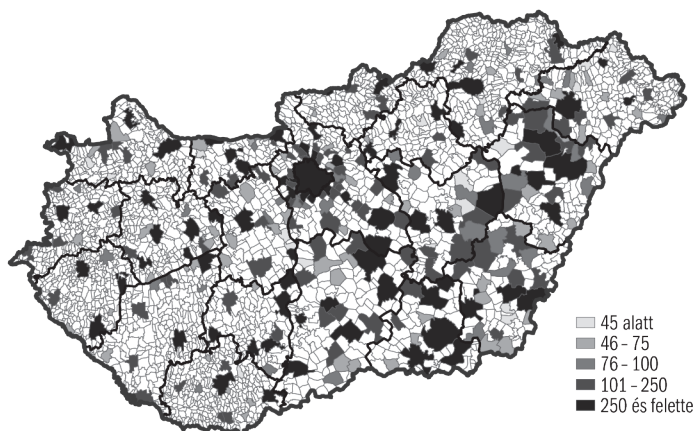
A boltszám csökkenése csak késéssel jelentkezett a kiskereskedelmi alapterület zsugorodásában (2012-ben éri el a csúcstól 16,4 millió m²-rel, ami 2019-re 15,2 millióra mérséklődik, jócskán a 2005-ös szint alá!), mert addig a bezáró kisboltok helyét a kevesebb számú, de nagyobb átlagos alapterületű bolt tudta pótolni. 2012-től a „plázastop”-törvény élesedése, a bevezetett, majd visszavont vasárnapi boltzár, illetve az internetre részlegesen áttérő forgalom viszont már éreztette hatását a bolti alapterület alakulásában, annak ellenére, hogy két „hard diszkont” lánc (Lidl, Aldi) és egyes hazai áruházláncok terjeszkedése épp erre az időszakra esett. A törvényi szabályozás hatását az ágazati beruházási aktivitás időbeli alakulása is alátámasztja. Utóbbi a főváros mellett csak Fejér, Pest és Győr-Moson-Sopron esetében mutatja egyértelműen a válságból való kilábalást 2016-ig. Az ágazati beruházási aktivitás még 2017–2018-ban is határozott növekedést jelez, míg 2019-ben közel stagnáló rátát látunk. Viszont 2016 óta az ágazati beruházások növekedési rátája töredéke a húzó ágazatokénak, így az ágazat súlya a hazai beruházásokban folyamatosan esik (2016 és 2019 között 7,0%-ról 4,7%-ra).

A bolthálózatban a külföldi tulajdoni érdekeltség az 1990-es évek közepén kezdett erősödni (a Tesco felvásárolta a Kisalföld Fűszértet 1993-ban, illetve ezt kö-

⁷ Csak a bolttal ellátott településekre számoltuk az átlagot, azt tehát nem „rontják” a bolttal nem rendelkező falvak nullás értékei.

vetően több lánc is terjeszkedésbe kezdett), ami a boltszámot tekintve a válság mélypontjáig (2010: 10 330 egység, 2013-ban 10 623) tartott. 2019-re az általuk ellenőrzött boltok száma 7 500-ra csökkent, arányuk a bolthálózatban is mérséklődött (7,7-ről 5,9%-ra).

10.2. ábra: Kiskereskedelmi centrumok
(a kiskereskedelmi üzletek száma alapján), 2018

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyvek.

A boltszámok visszaesése átrendezte a kiskereskedelmi centrumok térbeli hierarchiáját (10.2. ábra). A 2008-as globális pénzügyi válság előtt nagyjából 450, a kiskereskedelem szempontjából központi szerepkörű település alkotta az ország ágazati térszerkezetének gerincét – különösen erős volt a lefedettség a magas városi lakosságú alföldi megyékben, de a többi országrész kisvárosai is széles körű ellátást voltak képesek nyújtani. 2011-re a centrumok száma 300-ra olvadt, és folytonos eltolódás látszik az alacsonyabb boltszámú kategóriák irányába. Ez a nagyságrend a válságot követő fogyasztási felfutás alatt sem tudott növekedni. A hálózat ritkulása nem régióspecifikus, de a szakboltok elérhetősége inkább az aprófalvas térségek esetében romlott látványosan.

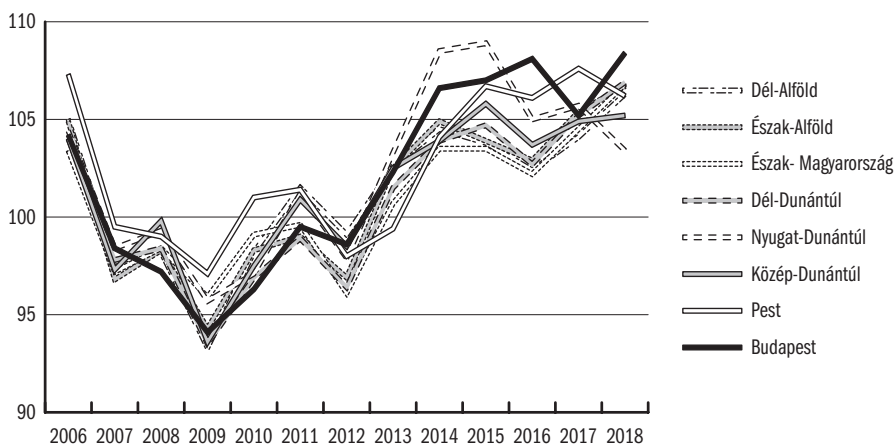
A kiskereskedelem alakulását a boltok számán kívül a fogyasztási és a kiskereskedelmi forgalmi adatokon keresztül is bemutathatjuk. A kiskereskedelmi forgalom alakulására a 2010-es évtizedben a globális válság hazai megjelenése (2008–2013) hatott negatívan, míg a 2014-től induló erőteljes béremelések, valamint a lakossági hitelállomány csökkenése jótékony hatással voltak.

A forgalom alakulása területi változásokkal is járt: a válságperiódusban a főváros részesedése a teljes forgalomból 23%-ra mérséklődött 2016-ra (a peremi nagy alapterületű kiskereskedelmi tömörülések forgalomvonzó hatására), majd a javuló munka-

piaci és jövedelmi helyzet eredményeként 2018-ra ismét 25%-ra nőtt a súlya a teljes költségben. Pest megye esetében a súly növekedéséhez a kiáramló bevásárlók mellett a tömeges szuburbanizáció is hozzájárult (2000 és 2016 között 11-ről 14%-ra nőtt a súlya, ez 2018-ban 14,2% volt).

A negatív pólusra a folyamatos súlyvesztést elszenvedő Dél-Dunántúl (a Dél-Balaton szezonális forgalma ellenére), ahol 10-ről 8%-ra mérséklődött a részesedés, valamint a 2010-től leszakadó pályára álló Észak-Magyarország (10-ről 9%-ra) került. A Nyugat-Dunántúl kedvező gazdasági pozíciója 2014–2015-ben tükröződik a fogyasztási adatokban, a Közép-Dunántúl szintén kedvező gazdasági adatai csak a kiskereskedelmi forgalomban elért korábbi súly megtartására voltak elegendőek (10.3. ábra).

10.3. ábra: A régiók kiskereskedelmi forgalmának alakulása, 2006–2018
(előző év=100)

Forrás: KSH STADAT.

A területi – és az országos – dinamika pontosan tükrözi a hazai válság „tripla v” alakú lefutását (2007, 2009, 2012), valamint a válságot megelőző és követő felívelő periódusokat is.

Hasonló térszerkezet rajzolódik ki a KSH fogyasztási felméréseinek és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság idősoros adataiból is. A főváros mellett Pest megye és Nyugat-Dunántúl alkot önálló klasztert, s lényegében ez áll a gazdasági és jövedelmi adatok alapján leszakadónak mondható három keleti régió és a Dél-Dunántúl csoportjára is. A fogyasztási adatok alakulása szintén követi a gazdasági fejlődés töréspontjait és a jövedelempolitikai állami lépéseket.

Területi politika: A kiskereskedelem állami szabályozásának átalakulása a kiskereskedelem térstruktúráit is átalakította

A 2010-es éveket a kiskereskedelem és fogyasztás területén az erősödő állami szabályozás és beavatkozás jellemezte. Ez több területen is érezhető hatást gyakorolt a hosszabb távú folyamatokra.

- A „plázastop”-törvény erőteljesen lefékezte a külföldi tulajdonú kiskereskedelmi láncok területi terjeszkedését, legalábbis a 200 (400) m² feletti eladóterű boltok esetében, viszont nem hozta helyzetbe a hazai láncokat és nem tudta meggátolni a kisboltok hálózatának ritkulását.
- A szektorális különadó szintén a külföldi láncok erőteljesebb adóztatását célozta, ennek eredményeként egyes szereplők kivonultak a magyar piacról, hálózataikat hazai tulajdonosi kör vette át (pl. Praktiker). Hosszabb távon nem bizonyult hatásosnak a választott eszköz, hiszen a hazai meghatározó láncok (CBA, Coop, Reál) nem tudták dinamikusabban növelni a bevételeiket, mint a külföldi meghatározó szereplők.
- A vasárnapi boltzár ötlete – illetve ehhez kapcsolódóan a 0–24 órás nyitva tartás korlátozása – részükre bizonyult. A társadalmi nyomás miatt a boltzár ötletét végül fel kellett adni, viszont a hétvégi pótlékok emelése kedvezően hatott az ágazati bérekre és a dolgozók munkafeltételei is némileg javultak.
- A kistelepülések ellátásának stabilizálására elindult a mozgóbolti hálózat kiterjesztése, ami részleges segítséget jelent az alapvető napi cikkekhez való hozzájutásban.
- Területi szempontokat is tartalmazó intézkedés volt a dohánytermék-kiskereskedelem 2013-ban életbe lépő átalakítása: 4000 lakosonként lehet a településeken egy-egy nemzeti dohányboltot nyitni. Jelenleg több mint 500 településen nem található dohánybolt (ND Nonprofit Zrt. 2020).

Az évtizedet végig kísérte az internetre alapozott kereskedelmi lehetőségek terjedése, amelynek megalapozott az infokommunikációs technológiák elérhetőségének bővülése (Zsibók, Nagy 2020). Míg 2010-ben ez még marginális volt a teljes forgalomhoz viszonyítva, 2018-ra 5%-ra, a COVID-19 járvány hónapjaiban ennél is magasabbra ugrott a nem bolti kereskedelmi forgalom jelentősége. Ennek hatása már érződik a bolthálózat ritkulásában, ami sajátos módon inkább a városi-nagyvárosi bolthálózat létét fenyegeti. A változásokra érdemi kormányzati válaszlépés eddig nem történt. E terület szabályozása, hatásainak kezelése vélhetően a 2020-as évtized feladata lesz.

Irodalom

KOVÁCS S. ZS. (2020): *Pénzügyi szolgáltatások*. Jelen kötetben.
ND NONPROFIT ZRT. (2020): *Ellátatlan települések listája*. [lan-telepulesek-listaja \(Letöltés: 2020. szeptember 7.\)](https://nemzetidohany.hu/palyaztat/ellatatlan-telepulesek/ellatat-</p></div><div data-bbox=)

ZSIBÓK ZS., NAGY G. (2020): *Infokommunikációs technológiák*. Jelen kötetben.

11. Kutatás-fejlesztés és innováció

PÁGER BALÁZS

Területi kihívás: A kutatás-fejlesztés területi folyamataiban hangsúlyos a vállalati kutatás-fejlesztés súlya

A kutatás-fejlesztéssel kapcsolatban három indikátorcsoporton keresztül vázoljuk fel az elmúlt évtized trendjeit: a kutató-fejlesztő helyek száma, a kutatás-fejlesztésben foglalkoztatottak száma, valamint a kutatás-fejlesztési ráfordítások, ezen belül pedig kiemelve mind a kutatás-fejlesztési költségeket, mind pedig az ide érkező beruházások értékeit. A 2010 és 2018 közötti időszakra vonatkozóan a KSH megyei szintű adataira alapozva jellemezzük egyrészt az országos folyamatokat, másrészt a területi különbségeket. Az innovációs tevékenységet az OECD által közölt megyei szintű szabadalmi statisztikákon keresztül mutatjuk be. Mivel az OECD nem közöl NUTS 3 szintű adatokat a 2013 utáni évekre, így azért, hogy a megyéket el tudjuk helyezni a szabadalmak szempontjából, bizonyos mértékig a 2010-et megelőző időszak trendjeire is támaszkodunk.

A 2010-es évtized első éveiben folytatódott a 2000-es évtized végén tapasztalt expanzió, amelyet elsősorban a vállalati kutató-fejlesztő helyek számának bővülése támogatott (a rendszerváltás utáni első évtized folyamatairól lásd Döry 1996; Döry, Mészáros, Rechnitzer 1998). 2013 után ez a trend megtorpant, a vállalati kutatóhelyek száma csökkent 2013 és 2016 között, majd ezt követően újra növekedésnek indult. Ezzel szemben a kutató-fejlesztő intézetek száma 2010 és 2017 között folyamatosan csökkent, ezt követően a 2018. évi érték csekély növekedést mutatott. A felsőoktatási kutatóhelyek száma 2010 és 2015 között szintén csökkenő trendet mutatott, majd a 2016–2017-es időszak csekély növekedését követően stagnált. A K+F-ben foglalkoztatottak száma 2010 és 2013 között kismértékben nőtt (a tényleges állományi létszám 54 ezerről 58 ezerre nőtt). A 2014–2016 közötti időszakban nagyjából hasonló mértékben csökkent az érték, azonban az időszak utolsó két évében (2017 és 2018) egy, az előző évekhez képest kiugró trend volt megfigyelhető, ebben a két évben mintegy nyolcezer fővel nőtt a K+F-foglalkoztatottak száma.

Utóbbi bővülés egyértelműen a vállalati kutatóhelyeken foglalkoztatottak számában tapasztalt növekedésnek tudható be. Ehhez képest a kutató-fejlesztő intézetek és a felsőoktatási kutatóhelyek foglalkoztatottjainak száma mindössze kisebb mértékben módosult a 2010–2018 közötti időszakban.

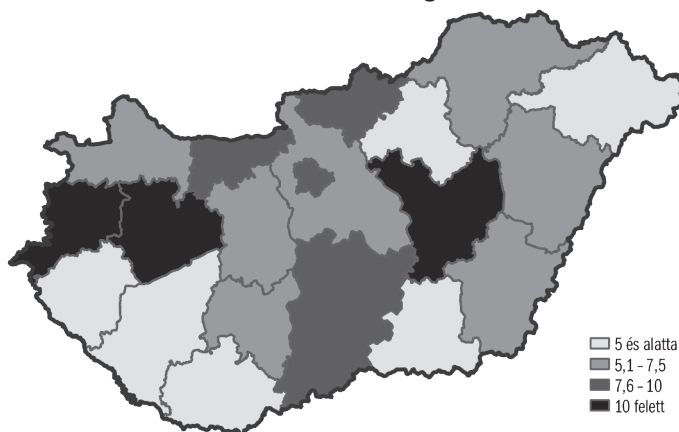
A K+F-ráfordításokat nézve – mind a költségekben, mind a beruházásokban – korábban a kutatóintézetek és a felsőoktatás tette ki az összeg nagyobb részét (Dőry 1996; Dőry, Mészáros, Rechnitzer 1998), a 2010-es évekre viszont érzékelhetően eltolódtak az arányok a vállalati kutatóhelyek irányába. 2010–2018 között a kutató-intézeti és felsőoktatási K+F-beruházások aránya hullámzó volt, ha az időszak kezdő és záró évét tekintjük csak, akkor kismértékben növekedett. A vállalati beruházások növekedése feltételezhetően az európai uniós forrásokra vezethető vissza, 2018-ban a vállalati K+F-beruházások a teljes összeg 80%-át tették már ki.

Területi bontásban (megyei szinten) a 2005–2018 közötti időszakra állnak rendelkezésre kutatás-fejlesztési adatok a KSH STADAT tábláiban, ezeket hároméves mozgóátlagolással tekintjük át, mivel így valamelyest kiszűrhetők a megyei adatok évenkénti ingadozásai. A K+F-helyek tekintetében a fővárosi koncentráció nagyjából megfelel az 1990-es évtized trendjének: az összes kutatóhely átlagosan 44,2%-a található Budapesten, Pest megyével együtt a kutatóhelyek nagyjából 50%-a koncentrálódik a fővárosi agglomerációban (az arány a vizsgált évek során néhány százalékpontnyit ingadozott). A főváros mögött a jelentős vidéki egyetemi központot is magába foglaló Csongrád-Csanád (az ország összes K+F helyének átlagosan 8,7%-a található itt), Hajdú-Bihar (átlagosan 7,2%), valamint kissé lemaradva Baranya megye (átlagosan 4,4%) található. Ezekben a megyékben a fővárosihoz hasonlóan csekély kilengéseket tapasztalhatunk, azonban a 2010–2018 időszak átlagához viszonyítva nincsenek jelentős eltérések. A további nagyobb vidéki egyetemi központoknak helyt adó Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyék részaránya a 2000-es évtizedben még jelentősebben elmaradt a három orvostudományi egyetemmel is rendelkező megye mögött. Azonban a 2010-es évek közepére Győr-Moson-Sopron már Baranyát megelőzve a harmadik helyen áll a vidéki megyék között (a részben fővárosi agglomerációhoz tartozó Pest megyét nem tekintve). A többi megye között oszlik meg a K+F-helyek mintegy 17%-a. A kutatás-fejlesztésben foglalkoztatottak számának megyei trendjei megegyeznek a K+F-helyeknél megfigyelhető mintákkal. A fővárosi térségben (Budapest és Pest megye) koncentrálódik az összes kutatás-fejlesztésben foglalkoztatott 58%-a, ezt követik a vidéki egyetemi központokkal rendelkező megyék: Csongrád-Csanád (8,2%), Hajdú-Bihar (6,9%), Baranya (4,1%), Győr-Moson-Sopron (3,6%), Veszprém (2,8%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (2,5%).

A kutatás-fejlesztési ráfordításokban még jelentősebb a fővárosi koncentráció, mivel az összes ráfordításnak a teljes időszakra tekintve átlagosan 64,5%-a realizálódott Budapesten és Pest megyében. Ez nem meglepő annak tükrében, hogy a kutató-fej-

lesztő helyek és foglalkoztatottak fele a fővárosi agglomerációban koncentrálódik. A K+F-ráfordításokban Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar megye az előzőleg bemutatott indikátorokhoz hasonlóan kimagaslanak a vidéki térségek közül (az ország teljes K+F-ráfordításának átlagosan 5,1%, illetve 6,1%-a), azonban Baranya megye aránya (2,3%) már közelebb van a vidéki átlaghoz (1,9% – Budapest és Pest megye nélkül), mint az említett két megyéhez. Feltételezhetően a vállalati kutatás-fejlesztésben jelentkező ráfordítások is szerepet játszottak abban, hogy az átlagos arányokat tekintve Győr-Moson-Sopron, Fejér, Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén és Bács-Kiskun megye is megelőzte Baranyát. Az egy tényleges K+F-foglalkoztatottra jutó K+F-ráfordításban az országos átlag 7,5 millió Ft foglalkoztatottanként (a 2010–2018-as időszak átlagértéke; részletesen lásd: 11.1. ábra).

11.1. ábra: Az egy foglalkoztatottra jutó K+F-ráfordítások (millió Ft),
2010–2018 átlaga

Adatok forrása: KSH.

Az egy tényleges kutatás-fejlesztési foglalkoztatottra jutó K+F-ráfordítások mértéke Budapest esetében folyamatosan nőtt a vizsgált időszakban, és a kezdeti 6,6 millió Ft/foglalkoztatott (2010) értékről egészen 10,9 millió Ft/foglalkoztatott értékig (2018) emelkedett. Budapest mellett viszonylag jelentős volt az egy foglalkoztatottra jutó K+F-ráfordítás Komárom-Esztergom, Veszprém, Vas, Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun megyékben. Ezekben a megyékben jellemzően a vizsgált időszak utolsó három-négy évében 10 millió Ft/foglalkoztatott felett volt a K+F-ráfordítás. Feltételezhető, hogy ezek az értékek elsősorban a vállalati kutatás-fejlesztési ráfordításnak köszönhetők. Ez az érték azonban azért is lehet ennyire kiugró, mivel a megnevezett megyékben viszonylag alacsony a tényleges K+F-foglalkoztatottak száma. Ugyanis, ha a teljes összegre tekintünk, a fővárosi agglomeráció mellett a három orvostudomá-

nyi egyetemmel is rendelkező megye (Baranya, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar), illetve Veszprém és Győr-Moson-Sopron emelkednek ki.

Amennyiben a K+F-ráfordításokat költségekre és beruházásokra bontjuk, eltérő képet tapasztalhatunk. A kutatás-fejlesztési költségek az összes kutatás-fejlesztési ráfordításon belül sokkal jelentősebb szeletet képviselnek, mint a beruházások, így ezek területi mintázata meghatározza az összesített K+F-ráfordítások területi mintázatát. Az egy kutatás-fejlesztési foglalkoztatottra jutó költségek jellemzően emelkedtek a 2010–2018-as időszakban. Az összesített értékeket tekintve Budapesten és Pest megyében majdnem kétszeresére nőtt a K+F-költségek összege, de szintén jelentős, másfél-kétszeres emelkedés figyelhető meg Baranya, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar esetében. Mivel a három megye esetében a K+F-foglalkoztatottak számában stagnálás, illetve viszonylag alacsony mértékű növekedés figyelhető meg a teljes időszakot tekintve, így a K+F-költségek növekedését részben az újonnan beszerzett eszközök fenntartása magyarázhatja. A K+F-ráfordításoknál kiemelt megyék közül Veszprémben szintén nagymértékű növekedés figyelhető meg a K+F-költségek terén, amíg Győr-Moson-Sopron megyében már a 2010. évi kiinduló érték is viszonylag magas volt (10,1 millió Ft), ami a vizsgált időszak alatt tovább emelkedett. Előbbi nagyobb mértékben vállalati és kisebb mértékben felsőoktatási tevékenységgel magyarázható, utóbbi pedig elsősorban a győri Audi működésének tudható be, amely felsőoktatási kutatás-fejlesztési tevékenységgel is jár. A K+F-költségek tekintetében felzárkózó megyék közé sorolható Bács-Kiskun megye.

A K+F-beruházások összképe a K+F-ráfordításokhoz és költségekhez képest valamelyest különbözik. Az adatokból megfigyelhető, hogy a jelentősebb kutatás-fejlesztési beruházások egy-egy rövidebb időszakban (1–2 év) látványos növekedést mutatnak. Erre példa Baranyában a 2012. évi kimagasló érték (6832 millió Ft), amely valószínűleg a Pécsi Tudományegyetem Szentágothai János Kutatóközpontjának átadására utal, és jelentősen meghaladja a többi év átlagértékét (1047 millió Ft). Hasonló jelenség Csongrád-Csanád megyében a szegedi lézerközpont (ELI) telepítése, amelynek 2013 és 2015 között volt az első, 2016–2018 között pedig második fő megvalósulási időszaka. Budapesten és Pest megyében 2013-ban, 2017-ben és 2018-ban figyelhetünk meg az átlagos trendből kimagasló értékeket. Ezek elsősorban jelentős vállalati fejlesztéseknek köszönhetőek, ezekben az években olyan cégek budapesti kutatás-fejlesztési központjait adták át, mint az Ericsson vagy a Nokia.

A K+F-beruházások értékét tekintve Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyében növekvő trendet lehet megfigyelni. Előbbi térség esetében a 2010. évi 2020 millió Ft-os érték 2018-ra megduplázódott (4341 millió Ft). Utóbbi esetében a kezdeti 733 millió Ft-os érték 2018-ra majdnem az ötszörösére nőtt (3432 millió Ft). A K+F-beruházások között a „feltörekvő” térségek közé lehet sorolni Bács-Kiskun megyét, ahol a K+F-beruházások részarányának értéke először 2012-ben mutatott

jelentősebb értéket (2,8%; ezt megelőzően 2010-ben mindössze 1,4%), majd 2014-ben már 4,6% volt a megye részaránya. 2014 és 2018 között fokozatos csökkenést lehet megfigyelni Bács-Kiskun megye részarányában (2018-ban 1,9%). Ez részben a vállalati kutatás-fejlesztési beruházásokkal is magyarázható. Olyan megyék esetében is megfigyelhető egy-egy évi jelentősebb kiugrás, amelyek a K+F-ráfordításokat tekintve viszonylag alacsonyabb összeggel rendelkeznek. Ilyenre példa Heves, Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Vas megye. A vizsgált időszakban jellemzően minimális mértékben jelentek meg K+F-beruházások Békés, Nógrád, Somogy, Tolna és Zala megyében, amíg viszonylag konstans és csekély mértékű beruházási összegeket lehet megfigyelni Fejér megyében (azt azonban fontos megjegyezni, hogy a Zala megyei adatok nem tartalmazzák 2019–2020. járműipari beruházásait). Így a kutatás-fejlesztés-innováció térszerkezete csak részben fed át az iparéval (Lux 2020), az üzleti szolgáltatásokéval (Gál, Marciniak 2020) vagy a gazdasági értéktermeléssel (Zsibók 2020).

A szabadalmak száma az innovációs tevékenység általánosan használt indikátora (Smahó 2005). Területi eloszlását tekintve a 2000-es évekre egyértelműen csökkent Budapest súlya, azonban ez annak köszönhető, hogy számos szabadalmi bejelentés Pest megyéből érkezett (a korábbi átlag 10% körüli értékéről 15–20%-ra nőtt az arány). Azaz amíg a főváros és környéke között kisebb áttrendeződés figyelhető meg, a fővárosi agglomeráció csak kismértékben veszített a súlyából (a 2000-es évtizedben átlagosan 60% körül volt a központi régió aránya). Technológiai szempontból leginkább ide koncentrálnak a nanotechnológiai, a környezetvédelemmel kapcsolatos találmányok, de jelentős a térség aránya az informatikai, az orvosi és a gyógyszerészeti szabadalmakból is.

Bár a vidéki megyékben nehéz hasonló trendet felfedezni, azonban az megfigyelhető, hogy a vidéki egyetemi központokat magukba foglaló megyék (Baranya, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar) jellemzően minden évben nagyjából 1–10%-os részaránnyal szerepelnek az összes magyarországi szabadalmi bejelentésből. Különösen igaz ez Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar esetében, ahol a 2000-es évtizedben már akár 10% feletti megyei részesedést is tapasztalhatunk. Ezekre a térségekre elsősorban a biotechnológiai, orvosi és gyógyszerészeti szabadalmak jellemzőek, kisebb mértékben (és nagyobb változékonysággal) megjelennek a nanotechnológiai, a környezetvédelemmel kapcsolatos, valamint az informatikai szabadalmak is. Az említettek mellett érdemes kiemelni Fejér, Győr-Moson-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén megyét. Az első esetben főleg az 1990-es évtizedben volt jellemző a magasabb (3–4%-os) arány, ami azóta visszaesett; utóbbi kettő esetében 2–4%-os arány volt jellemző, és mindkét megyében főleg a 2000-es évtized második felétől nőtt meg a szabadalmi bejelentések száma. A pontos eredményeket természetesen az is befolyásolja, hogy melyik szabadalmi hivatalnál (PCT vagy EPO) lett bejelentve az adott találmány.

Területi politika: A kutatás-fejlesztési állami támogatások a nagyvárosokra koncentrálódnak

A kutatás-fejlesztésre fordítandó állami összegek elosztását a kormány közvetlenül a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatalon keresztül koordinálja, amelyben a költségvetési források mellett az európai uniós támogatások is jelentős szerepet játszanak. A támogatások területi elosztása bizonyos esetekben megjelenik mint szempont, de ezek is inkább egy-egy nagyvárosra (pl. a jelentősebb egyetemi városokra, így Debrecenre, Szegedre vagy Pécsre) koncentrálnak, mintsem egy-egy régióra.

A kutatás-fejlesztés és innováció területi folyamataiban tükröződik a felsőoktatás és az állami kutató-fejlesztő helyek elhelyezkedése mint területi szempontú oktatás- és innovációpolitikai döntés. Az európai uniós források realizálódása – mind az állami, mind a vállalati kutatóhelyeken – egyik évről a másikra jelentős különbségeket mutathat a megyei K+F-beruházások értékeiben, ez is okozza a nagy ingadozásokat a megyei adatsorokban (a példákat az előző rész mutatta be). A K+F-beruházásokban a fővárosi agglomeráció dominanciája alapvetően megmaradt, azonban az európai uniós források komoly lehetőséget nyújtottak a központi régió kívül elhelyezkedő vidéki felsőoktatási bázisok és vállalati kutatóhelyek számára a nagyobb léptékű kutatás-fejlesztési beruházások támogatásában. Ennek eredményeként látható egy-egy megye kiugró eredménye bizonyos években.

Mivel azonban a kutatás-fejlesztésben foglalkoztatottak számában a megyei adatok viszonylagos stabilitást mutatnak, a fővárosi térség dominanciája nem csökkent a jelentősebb vidéki beruházások ellenére sem.

Irodalom

- DÖRY T. (1996): A kutatás-fejlesztés egyes jellemzőinek területi szerkezete. *Tér és Társadalom*, 2–3., 157–165.
- DÖRY T., MÉSZÁROS R., RECHNITZER J. (1998): Tudomány és regionalitás Magyarországon a 90-es években. *Tér és Társadalom*, 3., 105–126.
- GÁL Z., MARCINIÁK R. (2020): *Üzleti szolgáltatások*. Jelen kötetben.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- SMAHÓ M. (2005): Szabadalmak, szabadalmi bejelentések és területi innovativitás Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 3–4., 61–79.
- ZSIBÓK ZS. (2020): *Gazdasági értéktermelés*. Jelen kötetben.

12. Pénzügyi szolgáltatások

KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT

Területi kihívás: A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés területileg volatilis folyamat, ami a hátrányos helyzetű térségekben vezet elsősorban pénzügyi kirekesztéshez

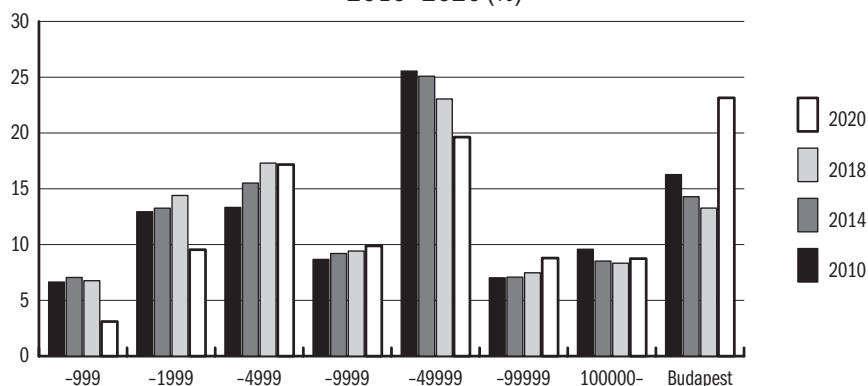
A pénzügyi szolgáltatások területén az elmúlt évtizedekben a termékinnovációknak köszönhetően jelentősen bővült az elérhető szolgáltatók és szolgáltatások köre, ezek közül jelen írás azokra fókuszál, melyeknek térbeli értelmezése releváns. Így nem foglalkozik a tőzsdei szolgáltatásokkal, amelyek Magyarország földrajzi kiterjedése és hiányzó nemzetközi vezető szerepe miatt a fővárosban koncentrálódnak. Ellentétes példák a pénzváltás, a mikrohitel-vállalkozások és az egyéb kiegészítő pénzügyi szolgáltatások: ezek dekoncentráltak, intézményi kereteik nehezen elhatárolhatók, így viszont térbeli struktúráik is nehezen elemezhetők.

A gazdaság területi folyamatainak értékelésekor azért fontos a hitelintézeti piac áttekintése, mert a jól működő, modern bankpiac a termelékenység ösztönzésével és a források jobb elosztásával hat a növekedésre: forrást és lehetőséget nyújt a vállalkozásoknak a fejlődésre, az újításokra, s ez a külső finanszírozási forma pozitív összefüggésben van a vállalkozásalapításokkal, a cégvilág dinamizmusával és az innovációkkal, amik a növekedés hajtóerei (Demirgüç-Kunt 2010; Mérő 2003; Schumpeter 1912). Éppen ezért a továbbiakban a hazai hitelintézeti hálózatok térbeli kiterjedését és tevékenységeik elmúlt évtizedbeli területi racionalizációját elemzem, kitérve a nemzetközi gyökerű kereskedelmi bankok és a helyileg beágyazottabb takarékszövetkezetek részben eltérő terjeszkedési stratégiáira.

A 2008 után kibontakozó recesszió hatása leginkább Budapesten és a nagyvárosokban volt érzékelhető, ezeken a településeken volt a legmarkánsabb a fiókbezárások gyakorlata, mely a településkategóriák fiókhálózati részesedésének csökkenését okozta 2014-re. A 10 ezer fő alatti települések részesedésének szerény emelkedése mögött a nagyvárosi fiókok és kirendeltségek számának jelentősebb csökkenése áll, nem pedig a kistelepüléseken levő szolgáltatói kör bővülése (Kovács 2014, 2017). A nagyobb méretű települések esetében a visszaesések a 2010-es évek második felének csődjeire (DRB Bank, Orgovány és Vidéke Takarékszövetkezet, Soltvadkert és Vidéke Takarékszövetkezet) vezethetők vissza. 2018-ra az 1000 fő alatti településeken jelentős, majd

2020-ra a 2000 fő alatti településeken drasztikus visszaesés tapasztalható, a főváros előnyére (12.1. ábra). Az utóbbi évek jelentős változásai mögött a takarékszövetkezeti integráció során felszámolt párhuzamosságok, kirendeltségmegszüntetések és egyes takarékszövetkezetek csődjei állnak (Gál, Kovács 2018; Kovács 2020a).

12.1. ábra: A hitelintézetek fiókhálózatának népességekategóriák szerint megoszlása, 2010–2020 (%)

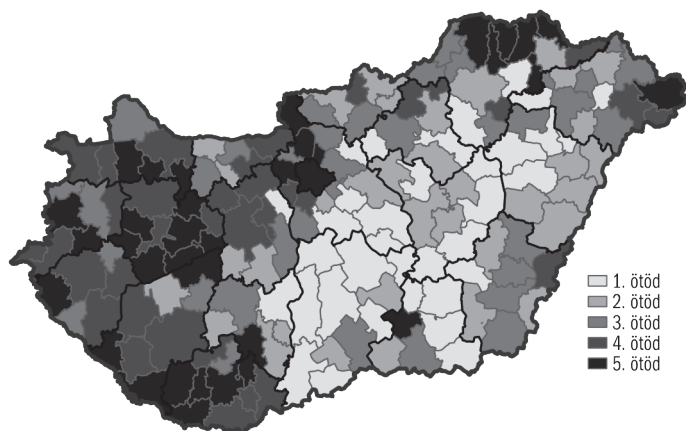
Adatok forrása: KSH, MNB.

A kereskedelmi és a szövetkezeti hitelintézeti működés város-vidék megosztottságát mutatja a fióksűrűség, az egy fiók által ellátott lakosság szám is. A kereskedelmi bankok a megyeszékhelyek járásai mellett szinte kizárólag a 10 ezer főnél népesebb székhellyel rendelkező járásokban vannak aktívabban jelen a takarékszövetkezeteknél (Kovács 2018). Az ennél kisebb lélekszámú városok járásai esetén csak három, határ mentén elhelyezkedőre (Szentgotthárdi, Csurgói, Cigándi járás) jellemző a kereskedelmi bankokkal való jobb ellátottság. Az 50 ezer fő alatti városok járásai közül néhányban a takarékszövetkezetek vannak többségben.

A pénzügyi hálózat területi különbségeit mérhetjük továbbá a funkcionális távolság segítségével (Alessandrini, Presbitero, Zazzaro 2009), mely a fiókközponttól való fizikai (és döntési) távolságon túl figyelembe veszi a társadalmi mutatók különbségeit (részvételi hajlandóság, a civil szféra fejlettsége, lakhatási körülmények), valamint az eltérő gazdasági szerkezetet (a foglalkoztatottak szektorális megoszlása). E komplex mutató alapján azon járásokban tapasztalhatók magasabb értékek, amelyekben nem található hitelintézeti központ, illetve azokon a területeken is magasabb értékek tapasztalhatók átlagosan, ahol mind kereskedelmi banki, mind takarékszövetkezeti banki központok találhatók. Területileg a nyugati és az északi országrész magasabb értékei emelhetők ki, egyes alföldi (főleg Alföld-peremi) járások viszonylagosan jobb értékei mellett (12.2. ábra). A legközelebbi fiók elérhetőségében települési szinten

hasonló eredményeket tapasztalhatunk (Kovács 2017, 2020a), azaz a jelzett ország-részek pénzügyi szolgáltatói ellátásában összetett problémát láthatunk.

12.2. ábra: A funkcionális távolság járási értékei, 2020

Adatok forrása: KSH, MNB.

A fiókhálózati racionalizáció és a nagyobb kirekesztési értékek mögött meghúzódó okok közül napjainkban kiemelkedik a digitalizáció, hiszen ez egyet jelent a fióklátogatások csökkenésével, az online ügyintézési lehetőségek palettájának bővülésével. Bár egyre több banki szolgáltatás vehető igénybe elektronikus úton, a mai napig nincs lehetőség például ily módon számlát nyitni vagy szerződést módosítani. A lakosság mellett ez a vidéki kis- és középvállalati szektorban jelentős probléma, amellett, hogy a szabad szolgáltatóválasztás helyett általában a legközelebb elérhető pénzintézet szolgáltatásait veszik igénybe. Szintén probléma, hogy a vállalati szektorban a legtöbb személyes megjelenéshez kötött ügyintézés fiókhoz is kapcsolt (számlavezető fiók), vagyis annak bezárásával újabb problémák merülnek fel a vállalkozók kiszolgálásában.

A vidéki, periférikus térségekben való fizikai jelenlét fontosságát részben felismerve a Takarékok Csoport egyes falvakban, térségekben mozgó bankfiókokat alkalmaz az ügyfelek kiszolgálása érdekében. Az ügyfelek a készpénzfelvétel, az átutalás, a bankkártya-ügyintézés, a netbanki hozzáférés és az sms-szolgáltatás igénylése, a betétlekötés és az állampapírok vásárlása szolgáltatásokat használhatják, viszont új ügyfelek kiszolgálása, szerződéskötés a listán nem szerepel, vagyis a korábban kirekesztett csoportok pénzügyi integrációja e módon sem megoldott (Portfolio 2019). Ezt a Global Findex adatbázis 2011 és 2017 évi adatainak összehasonlítása is alátámasztja, miszerint a rurális terekben tapasztalható kirekesztés a két jelzett év felmérései alapján 3%-kal nőtt (World Bank 2019).

Nemzetközi példák sora mutatja, hogy a helyi társadalom pénzügyi folyamatokba való bevonása történhet alternatív módon is, pénzhelyettesítők, helyi pénzek segítségével. Magyarországon is működik jelenleg öt helyi pénz, azonban a kirekesztés csökkentésére, a helyi gazdaság fejlődési pályára állításában (vö. Lux 2020) ezek nem számottevő tényezők, ugyanis volumenük, elfogadottságuk nem érte el a kritikus tömeget (Lakócai, Gál, Kovács 2018).

Területi politika: A helyben beágyazott pénzügyi intézményrendszer fejlesztendő a vidéki periférikus térségek gazdasági növekedése érdekében

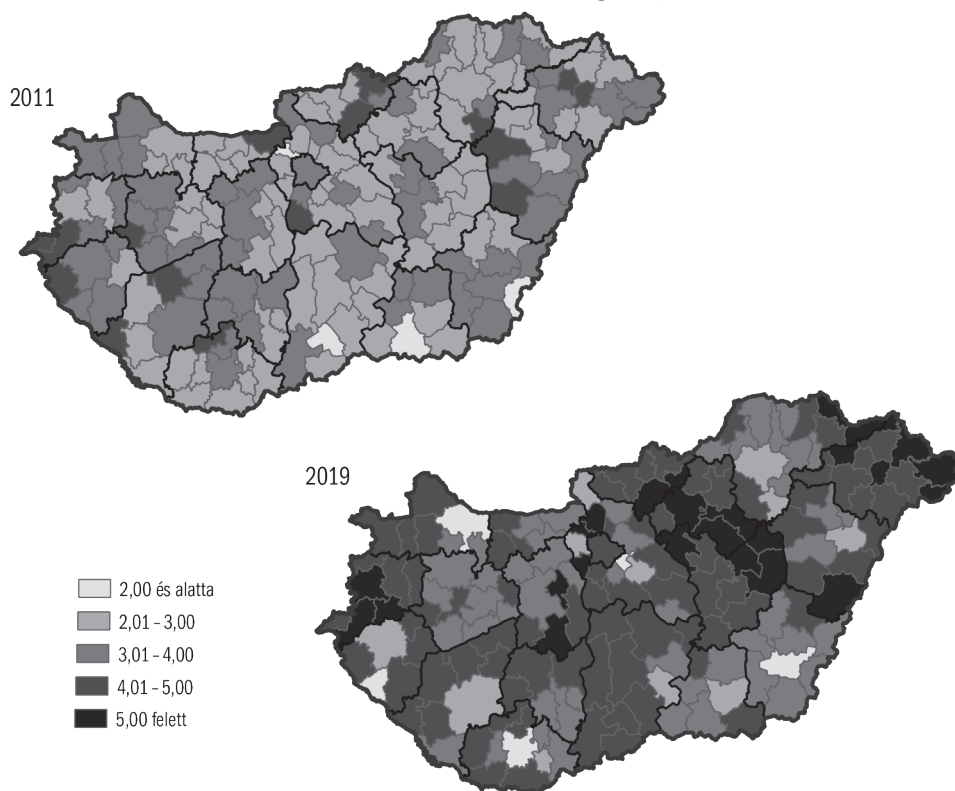
A helyi, regionális pénzintézetek térségi gazdaságot fejlesztő szerepe Porteous (1995) alapján kiterjed a helyi pénzügyi forrásokkal való gazdálkodásra, a helyi szereplőkkel a regionális fejlődés elősegítése érdekében történő kapcsolatépítéssel és -ápolással, a tőke- és forráskivonás megakadályozásával.

A német bankrendszerben a 19. században jelentek meg a takarékszövetkezetek, melyek adaptálták működésükbe az aktuális társadalmi, gazdasági követelményeket, így a korai szakaszokban jellemző „szegények segítése” filozófia mellett/helyett mára univerzális szolgáltatókká váltak. Ami nem változott, az a területi fókusz: továbbra is a helyi és a regionális gazdaság fejlesztésének ügyét tartják szem előtt. Tevékenységük a helyi szereplőkre, elsősorban a kis- és középvállalati szektorra, a helyben élő magánszemélyekre és az önkormányzatokra koncentrál a regionalitás elve alapján (Kovács 2015). Sajnos ez a profil a magyar szövetkezeti bankszektorból a mai napig hiányzik, a rendszerváltozástól, de főleg a 2008 utáni recessziótól látszódnak markánsan a szövetkezetek közötti verseny, a területi, regionális jelenlét feladása, a helyi források bankközi piacokon keresztüli kiáramoltatása a régiójukból. Mindennek gyökere, hogy a magyar takarékszövetkezeteket 2013-ig széttagoltság jellemezte, hiszen két (nem kötelező tagságú) országos szövetség (OTSZ, TÉSZ), három intézményvédelmi alap (OTIVA, TAKIVA, REPIVA) és egy nem minden intézményre kiterjedő központi bank, a Takarékbank működött a rendszerben, ellentmondva a nemzetközi példákban tapasztalható erős, központi integráló szervezetek gyakorlatának (Gál, Burger 2013; Kovács 2015).

A rendszert végül a kormányzati szándék felülről jövő integrációval, a 2013. évi CXXXV. törvény segítségével változtatta meg, létrehozva a kötelező tagságú szerveződést a szektor egységesítése és a szinergiák kihasználásával a versenyképesség növelése érdekében. A törvény létrehozta a Szövetkezeti Hitelintézetek Integrációs Szervezetét is, amely a szövetkezeti hitelintézetek közös intézményvédelmi és belső folyamatokat szabályozó szervezetévé vált (Bodnár et al. 2015). Az integráció átvilágítással vette kezdetét, amelynek köszönhetően 2014-ben több, szabálytalanul működő

dő takarékszövetkezet csődje következett be. 2017 végéig újabb integrációk zajlottak, 52 takarékszövetkezet területi szemléletű (megyei, regionális) egyesülése ment végbe, ezzel létrehozva 12 tőkeerős és mérhető szövetkezeti hitelintézetet. A folyamat 2019 végén zárult, amikor is az utolsó önálló szövetkezetek egy nagy közös szervezetté, a Takarékbankká olvadtak össze (Kovács 2020a). Összességében tehát a Takarékbank 2013 és 2020 között 122 takarékszövetkezetet, három regionális bankot, az FHB-csoportot, valamint mintegy hatvanezer terméket integrált (hvg.hu 2020).

12.3. ábra: A takarékszövetkezetek funkcionális távolságának járási értékei, 2011, 2019

Adatok forrása: MNB.

Az integráció célja volt a közös megjelenés mellett egy tőkeerős hazai bankpiaci szereplő megjelenése a nemzetközi bankcsoportok dominálta szegmensben. Egyelőre ez a piaci szerepnövekedés nem látható a várt mértékben, sokkal nagyobb problémákat vet fel a döntési és igénybevevői (helyi) szintek folyamatos távolodása, ezáltal a pénzügyi kirekesztés növekedése. A korábban a teljes szegmensre bemutatott funkcionális

távolságot a szövetkezeti hitelintézetekre kiszámítva látható, ahogy a mutató járási szintű értéke 2011 és 2019 között növekedett (12.3. ábra). A szolgáltatások elérhetősége is negatívan változott több térségben, valamint a helyi, regionális szintű, olykor kapcsolati tőkéen alapuló döntéshozatalt a centralizált sémákba egységesített eljárásrend váltja fel, melyből a lokális tudás, a korábbi helyi beágyazottság már hiányzik, a szektor egyre inkább elveszti a „vidék bankja” státuszát.

Az eredmények ambivalensek. Összességében kijelenthető, hogy a takarékszövetkezeti szektor integrációja szükséges volt a korábbi széttagoltság és az eltérő stratégiai megfontolások miatt, azonban a nemzetközi összehasonlításokban korábban is magas magyarországi pénzügyi kirekesztési mutatók további romlása figyelhető meg. 2011 óta mindössze 2 településen jelent meg a Takaréék Csoport mint pénzügyi szolgáltató, ezzel szemben 631 kistélepülésről vonult ki (Kovács 2020a).

A világ közben változik, 2020 első fele is bizonyította, hogy a digitális ügyintézés fontos szerepet tölt be a mindennapi életben, így a pénzügyek területén is, habár ebben a szegmensben az elfogadottsága még nem teljes. Ezért a támogató szakpolitikának az kell legyen az egyik missziója, hogy ezek a lehetőségek mindenkinek elérjenek el (csökkenjen a digitális kirekesztés), az elérhető platformok használatát oktatási, támogatási programok kidolgozásával kell segíteni (Koós et al. 2020; Kovács 2020b).

Irodalom

2013. évi CXXXV. törvény a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról.
- ALESSANDRINI, P., PRESBITERO, A. F., ZAZZARO, A. (2009): Banks, distances and firms' financing constraints. *Review of Finance*, 2., 261–300.
- BODNÁR, L., DELIKÁT, L., ILLÉS, B., SZEPESI, Á. (2015): Savings cooperatives + integration = More efficient payment services? *Financial and Economic Review*, 3., 122–146.
- DEMIRGÜÇ-KUNT, A. (2010): Finance and economic development: The role of government. In Berger, A. N., Molyneux, P., Wilson, J. O. S. (eds.): *The Oxford handbook of banking*. Oxford University Press, Oxford, 729–755.
- GÁL, Z., KOVÁCS, S. ZS. (2018): Corporate governance and local embeddedness of the Hungarian cooperative banking sector. *Safe Bank / Bezpieczny Bank*, 2., 30–54.
- GÁL Z., BURGER CS. (2013): A vidék bankjai? A magyar takarékszövetkezeti szektor hitelezési aktivitása. *Közgazdasági Szemle*, 3–4., 373–401.
- HVG.HU (2020): Minden Takaréék-ügyfél intézeti ügyeit az ország összes fiókjában. https://hvg.hu/kkv/20200709_takarekszovetkezet_takarek_integracio (Letöltés: 2020. július 12.)
- KOÓS B., KOVÁCS S. ZS., PÁGER B., UZZOLI A. (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei*. Jelen kötetben.
- KOVÁCS S. ZS. (2014): Elérhetőség és kirekesztés Magyarországon a pénzügyi szolgáltatások aspektusából. *Területfejlesztés és Innováció*, 3., 28–35.
- KOVÁCS S. ZS. (2015): A magyar szövetkezeti hitelintézetek teljesítménye nemzetközi példák tükrében. In: Berkes J., Kecskés P. (szerk.): *Távol és közel, az elmúlt 25 év területi folyamatai, szerkezetei, intézményei, ahogy az új generáció látja. A IX. Fiatal Regionális Konferenciájának előadásai*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, 118–128.

- KOVÁCS S. ZS. (2017): Város–vidék-kapcsolat a magyar pénzügyi-hálózatban. *Területi Statisztika*, 5., 495–511.
- KOVÁCS, S. ZS. (2018): Dualities of the Hungarian credit institute activities. *Deturope: The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 3., 108–119.
- KOVÁCS, S. ZS. (2020a): Hungarian cooperative banks and financial exclusion after new integration processes. In: Gál, Z., Páger, B., Kovács, S. Zs. (eds.): *Flows of resources in the regional economy in the age of digitalisation. Proceedings of the 7th CERS Conference*. Hungarian Regional Science Association, Pécs, 204–214.
- KOVÁCS S. ZS. (2020b): *Pandémia és pénzügyi digitalizáció*. <https://www.cofidis.hu/cofidis-hitel-monitor/kovacs-sandor-pandemia-es-penzugyi-digitalizacio.html> (Letöltés: 2020. június 3.)
- LAKÓCAI CS., GÁL Z., KOVÁCS S. ZS. (2018): Helyi kötődésű alternatív fizetőeszközök Új lehetőségek a lokális pénzügyi szolgáltatások bővítésében. *Pénzügyi Szemle*, 4., 480–497.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- MÉRŐ K. (2003): A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége. *Közgazdasági Szemle*, 6., 590–607.
- PORTEOUS, D. (1995): *The geography of finance*. Aldershot, Avebury.
- PORTFOLIO (2019): *Újabb öt mozgó bankfiókot indít el a Takarékszövetkezet*. <https://www.portfolio.hu/bank/20180608/ujabb-ot-mozgo-bankfiokot-indit-el-a-takarek-csoport-288230> (Letöltés: 2019. november 20.)
- SCHUMPETER, J. A. (1912): *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Dunker & Humblot, Leipzig.
- WORLD BANK (2019): *Global Findex database*. <https://globalfindex.worldbank.org/> (Letöltés: 2019. november 20.)

13. Üzleti szolgáltatások

GÁL ZOLTÁN, MARCINIÁK RÓBERT

Területi kihívás: Az üzleti szolgáltató központok területileg Budapesten összpontosulnak

Magyarországon az üzleti szolgáltató központok a rendszerváltás követően jelentek meg (elsők között jött a HP vagy az IBM), sokszor a Magyarországon akkor már működő termelői üzem mellett, gyakran azzal azonos telephelyen. Az elmúlt másfél évtizedben a legdinamikusabb növekedést a háttériróda szolgáltató tevékenységeket végző központok adták. Magyarország továbbra is az egyik legfontosabb szereplő a kelet-közép-európai piacon, kb. 170 üzleti szolgáltató központtal és 72 000 alkalmazottal.

Az üzleti szolgáltató központok működésében két szolgáltatásnyújtási modell domináns. Az 1990-es években a növekedést a tevékenység- vagy üzletifolyamat-ki-szervezéssel (Business Process Outsourcing, BPO) foglalkozó vállalatok hajtották. Kiemelt jelentősége volt az elsősorban a fővárosban működő nagy nemzetközi tanácsadó cégek (pl. Big4, Accenture) által működtetett outsourcing üzletágaknak. A cégek a multinacionális vállalatokkal való kiterjedt nemzetközi kapcsolataik, valamint az egyébként is végzett pénzügyi, számviteli, technológiai és egyéb tanácsadási tevékenységeik mellé gyorsan felfejlesztették a könyvelési, ügyfélszolgáltatási, jogi portfóliójukat. Piaci jelentőségük a 2000-es években csökkent, amikor számos nagy nemzetközi outsourcing cég (pl. TCS, Cognizant, IBM, Genpact) megerősítette a magyarországi jelenlétét és megszerezte már korábban itt működő központok szolgáltatási tevékenységeit.

A másik fő szolgáltatásnyújtási megoldás az anyavállalat számára kizárólagos belső szolgáltatást nyújtó osztott szolgáltatás (shared service), amely az európai uniós csatlakozás körüli években futott fel. Ez a folyamat sokszor nem épült korábbi hazai jelenletre, a vállalatok tisztán áthelyezési (offshore), de még inkább közeli országba való áthelyezési (nearshore) helyszíneként választották Magyarországot (pl. Exxon, BT, BP). E modellt eleinte nagy nemzetközi vállalatok alkalmazták, amelyeknek regionálisan vagy globálisan volt akkora ügyfélkörük, hogy volumengazdaságos volt saját központot üzemeltetni. Később azonban a szolgáltatásnyújtás minősége lett a fő döntési szempont. Ezért is volt a régióban a beruházások kiemelt hajtóereje a nemzetközi

jogharmonizációt, a demokratikus jogállamiságot és a gazdasági felzárkózást ígérő EU-csatlakozás. E beruházások a minél fejlettebb infokommunikációs, irodai és (légi) közlekedési infrastruktúrát biztosító, minél nagyobb és képzettebb munkaerőpiaccal rendelkező és minél nemzetközibb kultúrájú helyszíneket választották. Ennek pedig Magyarországról szinte kizárólagos nyertese sokáig Budapest volt (Marciniak 2014; az infokommunikációs technológiák területi folyamatairól lásd Zsibók, Nagy 2020).

Magyarországon mind a központok, mind azok alkalmazotti számát illetően az osztott szolgáltató központok vezetnek (51%-uk tisztán az anyavállalat felé szolgáltató úgynevezett captive center). Egyre növekvő arányban, a piac nagyjából harmadában shared service és outsourcing tevékenységet is végző hibrid centerek működnek; a tisztán outsourcinggal foglalkozó központok aránya 17%. Érdekes módon a tisztán outsourcinggal és a hibrid modellben működő központok aránya magasabb vidéken (mindkét esetben 33%), a captive centerekhez képest (utóbbiak 74%-a Budapesten működik). Ez látszólag ellentmond a vidéki városok alacsonyabb nemzetköziségének (idegennyelvtudás, kulturális lehetőségek), azonban részben magyarázható az outsourcing és shared service modell értékláncbeli helyével. Az elmúlt évtizedekben az osztott szolgáltatások egyértelműen a kiszervezés fölé pozicionálódtak a vállalati döntésekben, amelyet nem a költségek mindenáron való csökkentésére alkalmaznak. Azaz a vállalati értékláncban a magasabb hozzáadott értékű és komplexebb tevékenységek inkább shared service központokba kerülnek, az alacsonyabb hozzáadott értékű, rutinjellegű (tranzakcionális) tevékenységeket pedig inkább kiszervezik (Drótos et al. 2019).

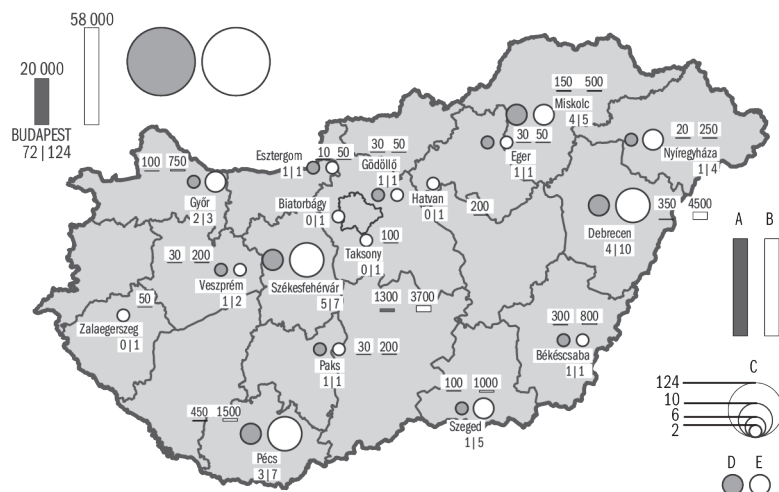
Ma Magyarországon az évente nagyjából 10%-kal bővülő szektor körülbelül 170 üzleti szolgáltató központot működtet, amelyek több mint 72 ezer jellemzően fiatal, diplomás munkavállalót foglalkoztatnak (Panczyj et al. 2020). Egy 2018-as felmérés alapján a szektor a hazai GDP 1,2%-át termeli meg, a foglalkoztatottak számának 1,3%-át és az export 1,6%-át adja (Marciniak, Móricz, Baksa 2019; a gazdasági értéktermelésről a kötetben lásd Zsibók 2020). A nemzetközi beszállítói láncokban való pozíciók erősödése a szektor exporthoz való hozzájárulását is várhatóan növelni fogja (Hornok, Koren 2016).

A hazai szolgáltató központok piacát elsősorban a pénzügyi (44%) és informatikai (24%) tevékenységet végző vállalatok dominálják (Drótos et al. 2019). A főváros mind a vertikális, mind a vízszintes banki és pénzügyi szolgáltatók fő házigazdája (pl. Citi, IBM Capital, Morgan Stanley, MSCI, KBC, TransferWise), bár van néhány vertikális captive center a termelési telephelyek közelében, például az Arconic, a Howden, a Hydro és a Visteon Székesfehérváron, a National Instruments Debrecenben. Érthető, hogy a keresletvezérelt horizontális beruházások hajlamosak a fővárosban elhelyezkedni, ahol a szolgáltatások iránti kereslet a legnagyobb. A kínálatorientált vertikális beruházások fő vonzó tényezője a fővárosban a képzett munkavállalók kí-

nálata (Gál 2014; Hardy, Sass, Fifekova 2011). A vertikális beruházások hajlamosabbak a kisebb városokban való elhelyezkedésre, különösen, ha a nagyvárosokban nincs szükséges számú képesített alkalmazott.

Az üzleti szolgáltató központok (Business Service Center, BSC) 75%-a és az alkalmazottak 80%-a Budapesten található (Drótos et al. 2019). Ez az arány nem sokat változott az elmúlt évtizedben. A fennmaradó rész elsősorban regionális központok, megyeszékhelyek között oszlik meg, mint például Debrecen, Székesfehérvár, Szeged, Pécs és Miskolc. A vidéki központok egy része már olyan cégek „szatellit” központja (pl. BT, BP, ITSH), amelyek korábban Budapesten nyitottak irodát, de a növekedésük során vidékre is terjeszkedtek (13.1. ábra).

13.1. ábra: A szolgáltató központok száma Magyarországon, 2010, 2020

Jelmagyarázat: A – üzleti szolgáltatóközpontok foglalkoztatotti létszáma; B – üzleti szolgáltatóközpontok száma; C – üzleti szolgáltatóközpontok száma 2010-ben; D – üzleti szolgáltatóközpontok száma 2020-ban.

Területi politika: A befektetések átirányítása a vidéki városokba csak részlegesen sikerült

Az üzleti szolgáltatások lassan két évtizede a járműiparral versenyezve a legjelentősebb külfölditőke-fogadó ágazat (Hamar 2005; Marciniak 2014; Palócz 2004). A legtöbb befektetés a fővárosban koncentrálódik, ami annak köszönhető, hogy a befektetésösztönzéssel foglalkozó magyar kormányhivatal a 2000-es évek végéig nem tudta átirányítani az új befektetéseket a közepes méretű, vidéki városokba (Marciniak 2014).

A hazai befektetésösztönzési politika a régiós versenytársakhoz képest jóval később ismerte fel a piac növekedési lehetőségeit, sokkal később értette meg a szereplők érdekelttségét. A 2000-es évek közepén a budapesti telephelyek telítődésével és a növekvő fővárosi munkaerőhiánnyal párhuzamosan az üzleti szolgáltatók ugyan keresték a vidéki telephelyeket, de sem a kormányzati ösztönzés, sem a helyi fogadókészség nem volt megfelelő. A vidéki városokban elsősorban ipari befektetőket vártak (vö. Lux 2020), s a városvezetők nem voltak tisztában a szolgáltatószektorba érkező külföldi működő tőke potenciáljával. Emellett az irodaház-infrastruktúra hiánya is akadályt jelentett a vidéki terjeszkedésben. Ennek következtében a külföldi szolgáltatók egy része nem magyarországi fejlesztésekben gondolkodott (Gál, Sass 2009).

A lemaradás nem csupán az illetékes kormányhivatal hibája volt, ugyanis nehéz egy szektort úgy támogatni, ha nem ismerjük pontosan. A szektor statisztikai nyomonkövetése nehéz, így az ide irányuló befektetések megjelenése vagy elmaradása sem volt mindig egyértelműen megállapítható (Antalóczy, Sass 2014; Sass, Fifekova 2011). Jelenleg a Hungarian Service & Outsourcing Association (HOA) támogatásával folyik a KSH-nál az előkészítő munka olyan besorolási rendszer kidolgozására, amellyel a szektor nemzetgazdasági jelentősége pontosan mérhetővé válik.

A szektorba érkező külföldi működőtőke-beruházások körülbelül fele vesz igénybe kormányzati vagy önkormányzati támogatást (Marciniak 2014). Ennek egyik oka, hogy a kormányzati támogatások korábban munkahelybővítő, ma már inkább munkahelymegtartó feltételeket tartalmaznak a beruházó számára (vö. Czirfusz 2020), miközben az üzleti szolgáltató központok (különösen a külső ügyféltől függő outsourcing tevékenységet végző központok) szolgáltatási portfóliójának dinamikus változásához ez sokszor nem illeszkedik. Így a vállalatok a rugalmasságuk megőrzése érdekében nem vesznek igénybe ilyen támogatást, ha Magyarország mellett döntenek (Drótos et al. 2019; Marciniak 2014). A munkahelyek létrehozását és megtartását támogató politika fenntartja és megerősíti a szektor munkaerőintenzív jellegét és lassítja a szolgáltatásnyújtás versenyképessége szempontjából fontos technológiai fejlesztéseket, a digitalizációt.

Az üzleti szolgáltató központok elsősorban diplomás, több idegen nyelvet is beszélő közgazdasági-üzleti, informatikai és nyelvszakos bölcsész munkavállalókat keresnek. A vidéki nagyvárosok felsőoktatási intézményeiben a potenciális kibocsájtás évente pár száz hallgató, amelyekért az összes szektor együttesen versenyez, nem beszélve a külföldre és a Budapestre történő elvándorlás kínálatcsökkentő hatásáról. A vidéki közgazdasági-üzleti és bölcsész hallgatói bázist számottevően csökkentette a kormány felsőoktatási stratégiaváltása, amely a természettudományok és a műszaki tudományok irányába torzította az államilag támogatott férőhelyeket.

A vidéki városok mozgásterét tovább szűkíti, hogy a szolgáltató központok legfontosabb infrastruktúrája az A és A+ kategóriás iroda. Ebből nincs elegendő szabad

kapacitás a vidéki nagyvárosokban, a vállalatok pedig ritkán szállnak be ingatlanfejlesztésbe, hiszen ezzel rugalmasságukat veszítenék el. Sokáig sem a befektetésösztönzési kormányhivatal, sem a vidéki önkormányzatok nem vették észre az irodai infrastruktúra hiányát és korlátozó szerepét, emiatt lassan és részlegesen történtek beruházások (Marciniak 2014). A vidéki városok közül Székesfehérvár és Debrecen áll jobban irodakapacitás terén; az elmúlt években Szeged, Pécs és Miskolc indított fejlesztéseket vagy fogadott el ilyen irányú terveket (Drótos et al. 2019).

Érdekes és új helyzetet hozhat a COVID-19 járvány kapcsán a szektorban is felgyorsult digitális átállás és a távmunka gyakorlata (lásd részletesebben Koós et al. 2020). Ez csökkenti az eddig kiemelt prioritású és a munkavállalók szemében a szektor egyik fő vonzerejének számító modern és nemzetközi irodai környezet jelentőségét, és a vidéki munkaerő javára átformálhatja a szektor működését. Ez a munkavégzési trend és a munkahelyi környezet átalakulása korábban elindult, de a járvány hatására felgyorsult.

A helyszínválasztási döntésekben a kemény tényezők (pl. munkaerőköltség, infrastruktúra-bérlési költség, potenciális munkaerőkínálat) mellett a puha tényezők is számítanak. A kulturális szolgáltataskínálat, az iskolahálózat, a nemzetközi közösség megléte, a természeti környezet, a sportolási lehetőségek, az ingatlanpiac stb. állapota különösen akkor fontos, ha egy beruházásnál külföldi vezetők is az új helyszínre költöznek. A nemzetköziességet befolyásolja az ott élők idegennyelv-ismerete, amelyben Budapest áll nyerésre. Az Oktatási Hivatal 2017-es felmérése szerint a vidéki, főleg kisebb településen élők idegennyelvtudása 30–40%-kal marad el a fővárosban élőkétől, miközben a magyar lakosság európai uniós szinten az utolsók között áll az idegen nyelvet beszélők arányában (Csengel 2018). A nemzetközi iskolák tekintetében javult a vidék vonzereje, hiszen az elmúlt években Debrecenben és Miskolcon megnyitott egy-egy nemzetközi óvoda és általános iskola.

A befektetésösztönzéssel foglalkozó kormányhivatal a 2000-es évek közepétől egyedi kormánydöntéseken alapuló támogatási politikát működtet a szektorba érkező beruházások növelésére. A támogatási keretfeltételek és a támogatási intenzitás viszont az évek során változott: a keretfeltételek az utóbbi 15 évben szinte folyamatosan módosultak, a támogatási intenzitás mértéke nagyobb ugrásokat mutat (2004, 2007, 2011, 2014, 2017). Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl támogatási intenzitása folyamatosan csökkent, 2014-től Budapesten és Pest megyében megszűnt a támogatási lehetőség. A legtöbb vidéki régióban azonban az intenzitás nem változott. A jelenleg érvényes, 2014–2020-as időszakra szóló regionális útmutatást várhatóan 2022-ig meghosszabbítják (European Commission 2019). Pozitív változás, hogy Pest megye és Budapest szétválása miatt Pest megye visszakerülhet azon régiók közé, ahol a támogatási intenzitás 35%-os lehet a nagyvállalkozások esetében.

A beruházó cégek jellemzően több vidéki helyet fontolóra vettek, ám a nem megfelelő adottságok miatt sokszor visszatértek Budapestre. Sajnos valószínűleg számos beruházást az ország már eddig is elveszített, hiszen ha egy beruházó budapesti telephelyhez nem kap támogatást, akkor elképzelhető, hogy Magyarországot sem választja. A befektetési helyszínválasztás klasszikus útja az, hogy először országot választanak (a potenciális országok közül) és csak utána várost. Azaz, ha az országok között nyelésben vagyunk, a befektetés még mindig elmaradhat, ha egy másik országban jobb egy város „csomagajánlata”. Az elmaradt befektetések mértékéről hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre, mert a sikertelen befektetésösztönzési tárgyalásokról nincsenek nyilvános információk.

A Budapesten kívüli helyszínek jelentősége valószínűleg tovább növekszik az elkövetkező néhány évben, mivel a főváros munkaerőpiaca telített és egyre kedvezőbb állami és önkormányzati ösztönző rendszerek jönnek létre a vidéki befektetésekhez. Összességében a vertikális üzleti szolgáltatási beruházások pozitívabb hatást gyakorolnak, mint a horizontálisak, különösen akkor, ha a befektető vállalatokat vidéki nagyvárosi terjeszkedésre ösztönzik. Ebben a vidéki városok azért is különösen érdekeltek, mert az üzleti szolgáltató központok növelni tudják a térség munkaerő-megtartó képességét, csökkenteni a diplomás fiatalok elvándorlását, aminek (talán Debrecen és Győr kivételével) eddig elsősorban Budapest volt a fő haszonélvezője.

Irodalom

- ANTALÓCZY K., SASS M. (2014): Tükör által homályosan – A külföldi közvetlentőke-befektetések statisztikai adatainak tartalmáról. *Külgazdaság*, 7–8., 30–57.
- CZIRFUSZ M. (2020): *Foglalkoztatás*. Jelen kötetben.
- CSENGEL K. (2018): Hiába alapelvárás a munkaerőpiacon, sok vidéki iskolában mégsem tanítanak angolt. *Mérce*, <https://merce.hu/2018/06/27/hiaba-alapelvaras-a-munkaeropiacon-sok-videki-iskolaban-megsem-tanitanak-angolt/> (Letöltés: 2020. szeptember 17.)
- DRÓTOS, GY. et al. (2019): *Business services Hungary 2019 – Report on the Hungarian business services industry*. HIPA, HOA, Budapest.
- EUROPEAN COMMISSION (2019): *State aid: Commission to prolong EU state aid rules and launch evaluation*. Press release. European Commission, Brussels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_182 (Letöltés: 2020. szeptember 17.)
- GÁL, Z. (2014): Relocation of business services into Central and Eastern Europe: Evidence from trade and location statistics. *Romanian Review of Regional Studies*, 1., 67–79.
- GÁL, Z., SASS, M. (2009): Emerging new locations of business services: offshoring in Central and Eastern Europe. *Regions Magazine*, 274., 18–22.
- HAMAR J. (2005): Üzleti szolgáltatások Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, november, 881–904.
- HARDY, J., SASS, M. AND FIFEKOVA, M. P. (2011) Impacts of horizontal and vertical foreign investment in business services: The experience of Hungary, Slovakia and the Czech Republic. *European Urban and Regional Studies*, 4., 427–443.
- HORNOK C., KOREN M. (2016): Magyarország Európa legsikeresebb összeszerelő üze-me? *Defacto Blog*, http://index.hu/gazdasag/defacto/2016/12/28/magyarorszag_europa_legsikeresebb_osszeszerelo-uzeme/ (Letöltés: 2020. szeptember 17.)

- KOÓS B., KOVÁCS S. ZS., PÁGER B., UZZOLI A. (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei*. Jelen kötetben.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- MARCINIAK R. (2014): *Osztott szolgáltatások – egy innovatív szervezeti forma vizsgálata*. Miskolci Egyetem. PhD értekezés. Miskolci Egyetem Vállalkozásmélet és Gyakorlat Doktori Iskola, Miskolc.
- MARCINIAK, R., MÓRICZ, P., BAKSA, M. (2019): Intelligent business services operation. In: *Proceedings of the 10th International Symposium on Intelligent Manufacturing and Service Systems*. Sakarya University, Sakarya, 110–120.
- PALÓCZ É. (2004): *Az üzleti szolgáltatások helyzete Magyarországon*. Kopint-Tárki, Budapest.
- PANCZYJ, P. et al. (2020): *EMEA's business services landscape. A snapshot of 18 countries in the region*. ABSL, Warsaw.
- SASS, M., FIFEKOVA, M. (2011): Offshoring and outsourcing business services to central and Eastern Europe: Some empirical and conceptual considerations. *European Planning Studies*, 9., 1593–1609.
- ZSIBÓK ZS. (2020): *Gazdasági értéktermelés*. Jelen kötetben.
- ZSIBÓK ZS., NAGY G. (2020): *Infokommunikációs technológiák*. Jelen kötetben.

14. Infokommunikációs technológiák

ZSIBÓK ZSUZSANNA, NAGY GÁBOR

Területi kihívás: Az infokommunikációs technológiákhoz való hozzáférés területi kiegyenlítődést mutat

Az infokommunikációs ágazat sajátossága a gyors technológiai változás, ezért lényegében lehetetlen olyan adatbázist összeállítani, amely a 2010-es években folyamatos, releváns adattartalommal bír és jól jelzi a területi különbségeket.

A vezetékes szolgáltatások piacán a hagyományos telefonvonalon nyújtott széles sávú xDSL-internetszolgáltatás előfizetései száma tendenciaszerűen csökken, ezzel párhuzamosan a kábelszolgáltatók internet-előfizetései száma és az FTTx, vagyis (az épületig, lakásig, irodáig) optikai szálon nyújtott internetszolgáltatás előfizetései száma emelkedik.

A mobilhálózatok piacán három nagy szolgáltató bír meghatározó részesedéssel, a többiek piaci részaránya elenyésző. Az a kormányzati elképzelés, hogy a negyedik generációs hálózati szereplők között egy hazai (esetleg állami) tulajdonú társaság is megjelenjen, végül a vizsgált évtizedben nem valósult meg. A hálózatok a GSM-korszaktól már alkalmasak voltak a keskeny, majd széles sávú adatforgalomra is, ezzel megindult a technológiák közötti verseny az internet felhasználóiért. A negyedik generációs LTE és LTE+ hálózatok már képesek a 30Mbps feletti sávszélességre, de a 2015 óta induló ötödik generációs hálózatokon már 300–400Mbps is elérhetővé válik, amivel (és az új generációs okostelefonokkal) a térben korlátok nélküli információmobilitás már valóban napi valósággá válhat.

A számítógépes hálózatok terjedése előbb intranethálózatokkal, majd az internet berobbanásával kezdett fejlődni. A három fő szegmens (intézményi, vállalati, lakossági) közül előbbi kettőben vett nagyobb lendületet a folyamat. A vállalatok zöme (4 fő fölötti létszámúak) nemcsak rendelkezik netes eléréssel, de többel is, a cégek jelentős többségének van honlapja, sőt tevékenységének jelentős részét már képes a hálózaton lebonyolítani.

A vezetékes telefonvonalak kiépítése nem követett szigorú térbeli logikát, a fejlesztések sorrendjét a társaság belső vállalati politikája határozta meg, de az így létrejött

struktúra hordozta a településhálózati, gazdasági és társadalomszerkezeti sajátosságokat (Fekó, Sass, Nagy 2011).

A mobilhálózatok kiépülése viszont egyértelmű területi logikát követett: a fővárosban jelentek meg a szolgáltatók elsőként, majd a nagyvárosok és kiemelt üdülőtérületek bekapcsolása következett, harmadik lépésben a fő közlekedési tengelyek és a középvárosok, illetve a jelentős gazdasági erővel bíró kisvárosi centrumok. Végül a lefedettség hiányosságait kellett megszüntetni a szolgáltatási szerződésben foglaltak szerint.

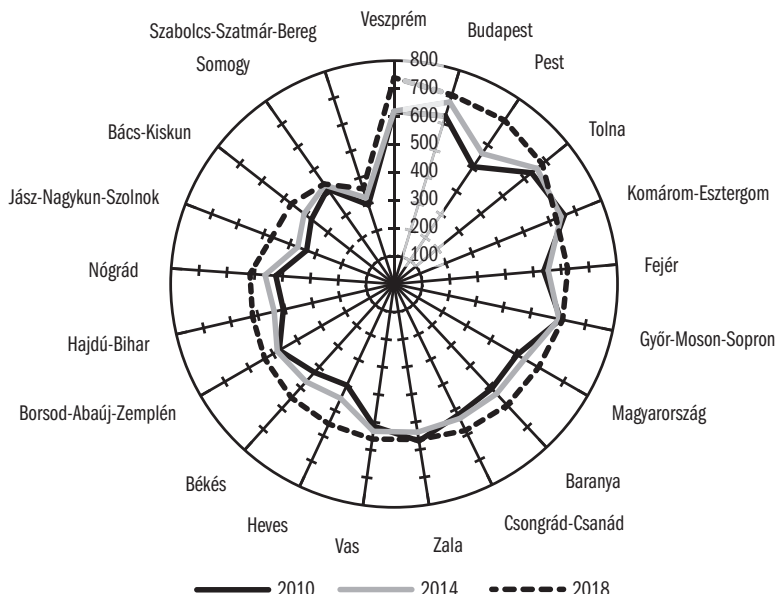
A kábeltelevíziós rendszerek létesítése a korai szakaszban a tömbházas beépítést követte településmérettől függetlenül, s innen épültek tovább a társas- és sorházas, majd a családi házas övezetek irányába. Utóbbi terjeszkedési fázisban már erősebben érvényesültek a településhálózati sajátosságok: a nagyvárosokban gyorsabban, a kistépüléseken vontatottabban haladt a folyamat. Számos településre, településrésze, külterületi lakott helyre vagy szórványba ez a szolgáltatás ma sem jutott még el, és megtérülési megfontolásból erre a közeli jövőben nem is lehet számítani (Fekó, Sass, Nagy 2011).⁸

Az internetelés kapcsán jelentős szerepe van a versengő technológiáknak, ami a központi szerepkörű településeken pozitívan befolyásolja az előfizetések fajlagos számát, a használat gyakoriságát és intenzitását, míg a kistépülések esetében a szűkebb kínálat éppen ellentétes hatást gyakorol. Az internethasználatban az életkor legalább olyan, ha nem fontosabb tényező, mint a településhierarchia, a társadalmi státusz vagy a területiség. Míg 2000 körül az internethasználók aktivitásában az 54–59 éves korosztálynál húzódott markáns határ, alatta netbarát, felette netsemleges korosztályokat találtunk, addig 2016-ra a határ a 70–74 éves korosztályig tolódott. (Hasonló folyamatok játszódtak le a vezető nethasználattal jellemezhető skandináv országokban vagy Hollandiában is.)

A KSH megyei szintű adatai alapján a 2010-es évek elején a lakásállomány fele volt a hálózatokba kapcsolva (a megyei értékek 30–60% között szóródtak, ez 2018-ra a 44–74%-os sávig tolódott fel, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kivételével). A válság alatti és utáni gyors területi növekedés és részleges területi kiegyenlítődés után már a legkevesbé lefedett Szabolcs-Szatmár-Beregben is a lakások több mint harmada rákapcsolódott a kábeltvé-hálózatokra, a jól ellátott megyékben (Veszprém, Pest, Tolna, Komárom-Esztergom) és a fővárosban ez az arány 70% körül alakul (14.1. ábra). 2016-ban az 1,4 millió körüli kábeltvé-platformú internet-előfizető közül már egymillió feletti a Docsis3.0 rendszerre kapcsolódók száma, ahol a 30Mbps feletti adatátviteli sebesség alapkövetelmény. Ezzel az IKT-szektoron belül jelentős arányban teljesültek az EU2020 indikátorai (Nagy 2002, 2012).

⁸ A kábeltelevízió technológiai alternatívája a televíziózásban az egyedi műholdvevő antenna; az internethasználatban pedig a mikrohullámú vagy széles sávú mobilhálózat.

14.1. ábra: A kábeltelevíziós rendszerekbe bekapcsolt lakások aránya (1000 lakásra), 2010–2018 (a megyék a 2018-as érték szerint csökkenő sorrendben szerepelnek)

Adatok forrása: KSH STADAT.

A lakossági internethasználók területiségét csak a vonalas rákötésekre szűkítve tudjuk vizsgálni, ami erős szűkítést jelent, hiszen 2011 óta az internet-előfizetések több mint fele, 2018-ban már közel 70%-a mobilinternet. A betárcsázós és ISDN-alapú nethasználat a 2010-es évek kezdetére marginálissá vált, 2012 óta csökken az xDSL technológiára kötött előfizetések száma, miközben folyamatosan és gyorsan emelkedik az optikai előfizetések fontossága. A vezetékes technológiák versenyében 2004–2009 között az ADSL, 2007-től a kábeltvé-alapú elérések a legnépszerűbbek, az optikai hálózat-alapú csatlakozás 2011-től lépte át a 10%-os piaci súlyt, viszont 2018-ra már 25%-ot közelítő aránnyal rendelkezett.

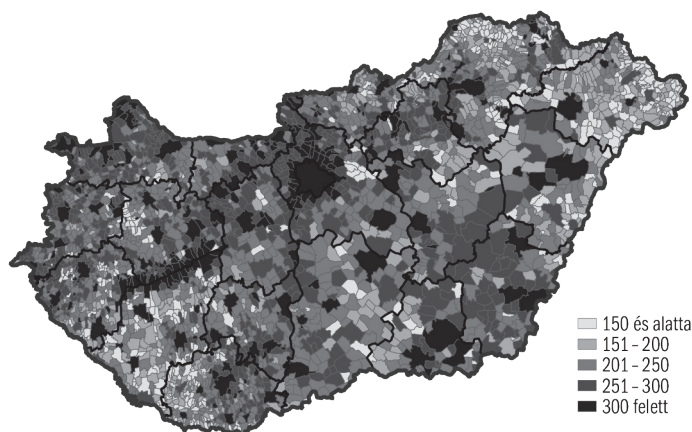
Míg a korai években egyes megyék között jelentős eltérések voltak a technológiai platformok súlyát tekintve (ebben a hálózatok kiépültsége és a hálózati intelligencia is szerepet játszott az előfizetői csomagok kialakítása és árszintje mellett), addig a 2010-es évekre ezek az eltérések jelentősen oldódtak, inkább főváros-vidék viszonylatban látható némi különbség. Budapesten már 2009-től elkezdődött az ADSL-előfizetések csökkenése (2016-ig csaknem 50%-kal), míg az FTTx-előfizetőknek még 2018-ban is a 30%-a ott koncentrált.

A fajlagos, népességszámra vetített előfizetések aránya 2006 óta mutat meglepő stabilitást: a főváros kiugró szerepe mellett (2018-ban 435 előfizetés ezer lakosra)

Csongrád-Csanád, Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron csaknem mindig, Fejér, Veszprém, Baranya és Pest megyék időszakosan jelennek meg a kedvező ellátottságú megyék között. 2012-ig Szabolcs-Szatmár-Bereg mellett Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Békés alkották a lemaradó megyék csoportját, de 2018-ra a kedvezőtlen mutatók közülük csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét jellemzik az 1000 lakosra jutó internetelőfizetések tekintetében (2018-ban az egy főre jutó előfizetések száma a megyében a 2011-es országos átlaggal egyezik meg: 218 előfizetés / 1000 lakos).

Alacsonyabb területi léptékben a kép sokkal mozaikosabb, de az infokommunikációs technológiák terjedése és a használat intenzitása a gazdaság egyéb mutatóihoz nagyon hasonló területi képet rajzol ki, erős időbeli stabilitás mellett (14.2. ábra).

14.2. ábra: Az 1000 lakosra jutó internet-előfizetések száma településenként, 2018 (db)

Adatok forrása: TeIR.

A számítógépek használata a hazai cégeknél már az ezredfordulón erősen elterjedt volt, 2006-ra pedig lényegében teljessé is vált, minden megyében elérte a cégek legalább 90%-át. Az internetcsatlakozás kiépítése mindezt nagyjából fél évtizedes késéssel követte, majd újabb fél évtizedes lemaradással a céges honlapok terjedése is ezt a pályát látszik befutni, csak lényegesen későbbi indulással és némileg lassúbb felfutással. Itt még 2018-ban a vezető megyék esetében is alig haladta meg a penetráció szintje a 70%-ot (Budapest, Pest, Győr-Moson-Sopron, Zala), viszont a „lemaradók” is kivétel nélkül 55–60% közötti felcsatlakozási arányt mutatnak (Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg). A korai évekre jellemző markáns és jelentős területi különbségek ezen a területen 10–15 év alatt általában teljesen „kisimulnak”, a kiegyenlítődség a 80–90% körüli vagy a fölötti ellátottságnál történik meg.

Területi politika: A területi politika célja, hogy az infokommunikációs hálózatokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségei csökkenjenek

A lakossági és vállalati infokommunikációs eszközök terjedése az egyes versengő technológiák esetében eltérő, mint ahogy a fejlődési pályákon is látszanak gyorsuló és lassuló periódusok. Ezzel együtt néhány általános megállapítást lehet tenni, elsősorban a megyei szintű területi egyenlőtlenségekről. A főváros kiemelkedő szerepe leginkább a lakossági és vállalati internetelérésben és -használatban domborodik ki. A szuburbanizáció folyamata Pest megyében a 2000-es évek elejétől az országos átlagot jóval meghaladó ütemű IKT-fejlesztésekben és -használatban mutatkozik meg. 2018-ra a megye az infokommunikációs technológiák egyes szegmenseinek rangsorában a megyék első harmadában foglal helyet, míg másfél évtizeddel korábban még egyértelműen a sereghajtók közé lehetett sorolni.

A vidéki tudáscentrumok megyei közül az internet elterjedése és az internethasználat esetében Csongrád-Csanád majd minden esetben jó vagy kiemelkedő helyezést ért el, Baranya különösen az internet-előfizetések alakulásában mutatott határozott felzárkózást, míg Hajdú-Bihar egyetlen részterületen sem dicsekedhet átlag feletti értékekkel. Csongrád-Csanád és Baranya 2010 óta tartják a korábban megszerzett előnyüket.

Az ipari alapú fejlődésben élen járó megyék közül Komárom-Esztergom, Győr-Ménfőcsanak és Fejér az IKT-alkalmazás élvonalában halad. A gyors növekedési pálya – és ennek minden pozitív hozadéka – nem gyorsította érdemben az informatika terjedését, legalábbis az ország többi részéhez viszonyítva. Vas megye – talán a kis- és aprófalvak magas száma miatt – inkább átlagos mutatókkal rendelkezik.

A második hullámban újrapiarosodó megyék (Lux 2020) az IKT-használat és -elterjedés mutatói alapján a megyei rangsorok második felében koncentrálnak, leszámítva Veszprémet, amely a felsőoktatási centrumszerepe és a Balaton-parti fekvés okán időben korán felismerte az IKT-ban rejlő lehetőségeket. Sajátos, hogy az IKT terjedése szempontjából kedvező településszerkezetű Jász-Nagykún-Szolnok szinte minden időpontban és mutatóban a legrosszabb megyék között szerepel. Ennek magyarázatát érdemes volna részletesebb vizsgálattal feltárni. Ugyancsak településszerkezeti okai – kiterjedt tanyavilág – lehetnek Bács-Kiskun esetében az IKT szektor mérsékelt fejlődési ütemének.

A rendszerváltás vesztes oldalára került megyék inkább a rangsorok hátsó felében találhatók. Ez elsősorban Somogy megyében tűnik problémásnak, hiszen a Balaton-parti zóna más esetekben érdemi stimuláló hatást gyakorolt az IKT-használat terjedésére. Hasonlóan érdekes lenne Zala megye IKT-előfizetéseiben a 2014-től bekövetkezett látványos lassulás okát bemutatni. Ezzel a megye levált a legaktívabban csoportjáról és a követők közé került. Több megye esetében az aprófalvas te-

lepülésszerkezet a vizsgált periódusban fékezhetette a versengő infokommunikációs technológiák megjelenését (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád), ezzel a használat tömegessé válását. Némiképp meglepő, hogy a számos társadalmi és gazdasági mutatóban a rangsorok végére került Békésben az infokommunikációs technológiák megjelenése és használata nem kifejezetten rossz, ami elsősorban a 2001-et követő gyorsabb ütemű fejlődésnek köszönhető.

A COVID-19 által kikényszerített digitális oktatásra való átállás feltárta, hogy a megfelelő korosztályok negyede-ötöde nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek segítségével követni tudnák az online oktatást. Fejlesztéspolitikai cél lehet, hogy minden iskolást ellássanak már belépéskor megfelelő eszközzel (laptop, okostelefon), szoftveres háttérrel és előfizetési lehetőséggel, aminek segítségével aktívan bekapcsolódhat egy új, készségalapú oktatási modellbe. Számos részterületen van lehetőség a digitalizálásra, vagy a már elért digitalizálási szint emelésére. A COVID-19 válság egyik tanulsága éppen az, hogy a gazdaság IT-alapú része – ezen belül a szolgáltatató szektor – relatíve jól reagált, mint ahogy a társadalom infokommunikációs technológiákat használó része is (részletesen lásd Koós et al. 2020). Ebből kiindulva talán a legfontosabb, hogy a digitális világban otthonosan mozgó állampolgárokat kell nevelni, ami az oktatási-képzési rendszernek egy a korábbinál lényegesen mélyebb átalakításával képzelhető csak el. Ebbe bele kell érteni nemcsak a felnövekvő és felnőtt generációk új szemléletű képzését, de az őket oktató tanári karnak is otthonosan kell mozognia a megfelelő felületeken, platformokon, hogy az új típusú tudástartalom átadását új eszközökkel és új módszertannal el tudja végezni.

Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a vizsgálat léptéke mennyire fontos! A járási, de különösen a települési szintű adatok jelzik, hogy viszonylag kis földrajzi távolságokon belül mennyire eltérő karakterű térségek és települések létezhetnek az infokommunikációs technológiák alkalmazása terén. Miközben a települési szinten mért különbségek markánsak, éppen az IKT az a speciális ágazat, ahol néhány év alatt, konzekvens fejlesztéspolitikával látványos eredményeket lehet elérni a lokálistól az országosig.⁹ Ütemesen kell haladni egyrészt a nagysebességű IT-hálózatok kiépítésével (30 Mbps, illetve 100 Mbps, valamint 5G mobilhálózatok), ezzel párhuzamosan figyelni kell a területi, települési és településen belüli egyenlőtlenségek mérséklésére. Egy adott időpont területi különbségei gyorsan átfordulhatnak a gyors technológiaváltások és a meglévő platformok avulása következtében.

⁹ A gyors fejlődést mutatja, hogy míg országos szinten 2010-ben a háztartásoknak az 51%-a rendelkezett internethozzáféréssel, addig ez 2018-ban már 83% volt (ezzel párhuzamosan az EU-28 átlaga 61-ről 86%-ra emelkedett).

Irodalom

- FEKÓ, A., SASS, M., NAGY, G. (2011): The role of broadband developments financed from EU Structural Funds in the enhancement of regional cohesion in the NMS-10. *Studies in Agricultural Economics*, 2., 152–160.
- KOÓS B., KOVÁCS S. ZS., PÁGER B., UZZOLI A. (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei*. Jelen kötetben.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- NAGY G. (2002): Területi különbségek az információs korszak küszöbén. Mit mérünk és hogyan? *Területi Statisztika*, 1., 3–25.
- NAGY G. (2012): Szélessávú internet használók területi megoszlása Magyarországon. In: Pál V. (szerk.): *A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából*. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 68–85.

15. Hulladékgazdálkodás

VÁRJÚ VIKTOR, MEZEI CECÍLIA

Területi kihívás: A hulladékkezelés térbeli infrastruktúráját, filozófiáját az elmúlt tíz évben egy lelassult, mérsékelt pozitív változás jellemzi

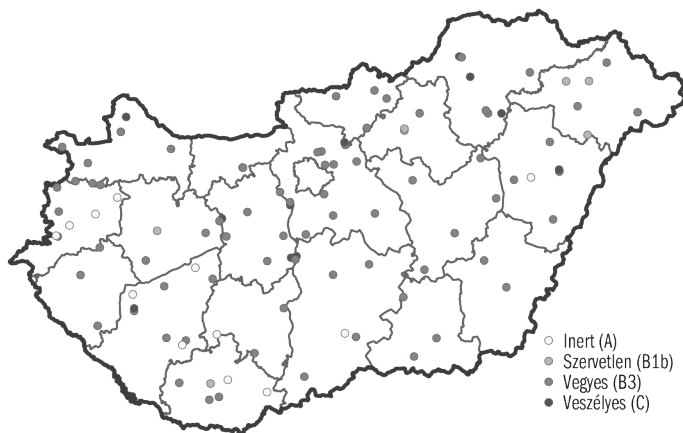
A hazai hulladékgazdálkodás fontos mérföldköve volt a 2000. évi XLIII. hulladékgazdálkodási törvény (Hgt.) megszületése, majd az Európai Unió 2008-as direktívája (2008/98/EC) nyomán létrejött (s azóta többször módosított) 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról. E szabályozások voltak hivatottak a fogalmi viták tisztázására, a hulladékáramok meghatározására, az uniós szabályozásokat és nomenklatúrát követve. Az EU 2015-ös első körforgásos gazdasági akcióterve (COM(2015)614) új fajta szemléletet hozott a hulladékgazdálkodásba. A hulladékhiarchia mint vezérelv előtérbe helyezése, a prioritási területek (pl. műanyag, élelmiszerhulladék, kritikus fontosságú nyersanyagok, építési és bontási hulladékok, biológiailag lebomló anyagok) meghatározása 2020-ra mint uniós kötelezettség olyan jogalkotáshoz vezetett (a kezdeti ambíciókhoz képest némi visszalépéssel), mely szerint 2021-től betiltják az egyszer használatos műanyagok egy részének forgalmazását. A rendszerváltástól azonban hosszú volt az út idáig, az elmúlt tíz évet ezen belül a drasztikus javulást követő finomabb térbeli és mennyiségi változások jellemzik.

A hazai hulladéklerakókról 2002-ben készült felmérés egy PHARE-program keretében, amelyben 2577 lerakó szerepelt (Mezei 2018). Az unióhoz való csatlakozás egyik pozitív hozadéka volt az ISPA, majd a Kohéziós Alap támogatásában megvalósult hulladéklerakók rehabilitációja és regionális hulladékmenedzsment-rendszerek kialakítása. Így egy modernizált, racionalizált települési hulladékgazdálkodási rendszer jött létre a 2010-es évek első felére. Az átalakított deponálási rendszer – amely a hulladékáramok módosításával, a szelektív gyűjtés növelésének kötelezettségével járt együtt – 2016-ra egy 40 hulladékatrakóból és 64 válogatóműből álló hálózatot eredményezett (15.1. ábra). Ennek köszönhetően a települési lerakott szilárd hulladék mennyisége csökkent, valamint a növekvő arányú másodnyersanyag-hasznosításnak köszönhetően az összetétel is változott.

Az összes hazai hulladék mennyiségének 2004–2010 közötti nagymértékű csökkenését az elmúlt időszakban a stagnálás jellemzi (leszámítva a veszélyes hulladékokat), míg az egyes hulladéktípusok anyagukban történő hasznosítása némiképpen

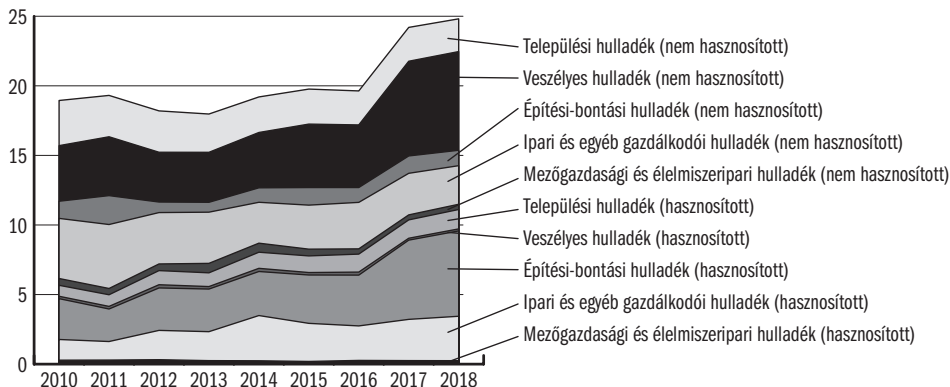
növekedett (15.2. ábra). A veszélyes hulladék sokszor nem marad régióon belül, mert országos szinten csak kevés helyen kezelik.

15.1. ábra: Működő hulladéklerakók és típusaik az országban, 2018

Adatok forrása: Földművelésügyi Minisztérium.

15.2. ábra: A hulladék fajták szerinti megoszlása és anyagában való hasznosítása, 2010–2018 (millió t)

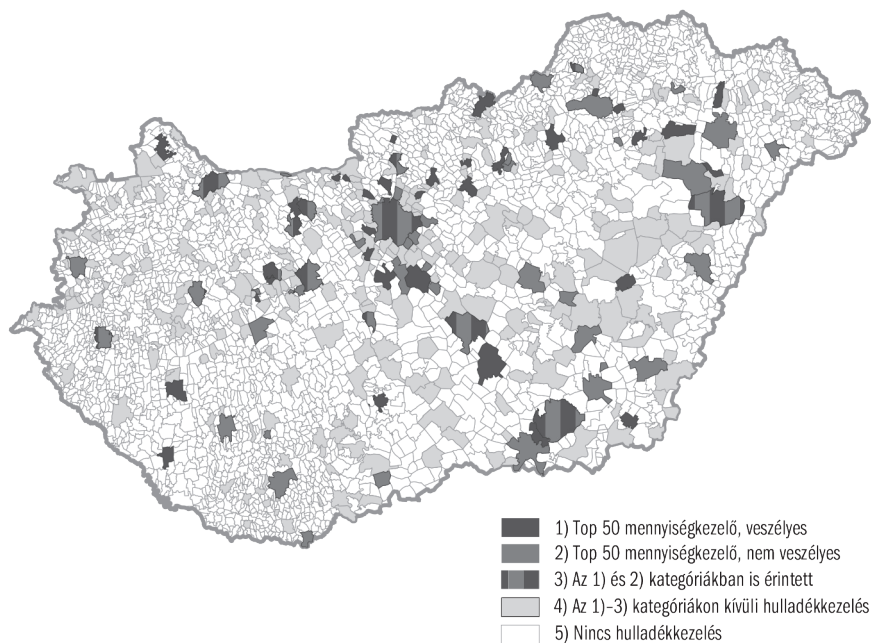
Adatok forrása: Földművelésügyi Minisztérium, KSH STADAT.

A KSH adatai alapján az egy lakosra jutó elszállított települési hulladék 2018-ban 244 kg, míg a keletkezett egy főre jutó mennyiség 2017-ben 385kg/fő volt. A megyék közötti különbségeket nem magyarázza a gazdasági teljesítményük (Szlávik, Sebestyén 2018). Ugyanakkor a 2010–2018-as időszakban megfigyelhető egy 2010–2012

közötti erőteljesebb visszaesés, amelyet a 2013-as mélypont, majd – vélhetőleg – a bővülő háztartási vásárlóerővel párhuzamos növekedési időszak követ.¹⁰

Miközben a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás fejlesztésével bővül azon települések köre, ahol a házhoz menő szelektív hulladékgyűjtés lehetősége adott, a hulladékdudvarokban és a közterületi gyűjtőszigeteken összegyűjtött, frakciókra bontott hulladék mennyiségének csökkenése mellett nő a lakossági szelektív hulladék mennyisége és aránya (Mezei, Varjú 2019). Ugyanakkor a lerakás még mindig számottevő, annak ellenére, hogy az Országos Hulladékgazdálkodási Terv (OHT) 2014–2020 egyértelmű prioritásokat fogalmazott meg a szelektíven gyűjtött hulladék arányának növelésére és a lerakóba kerülő hulladék tömegének csökkentésére. Előremutató és környezetvédelmi szempontból kedvező, hogy a műszaki védelemmel nem ellátott lerakókba történő hulladékelhelyezés 2009-ben megszűnt, 2017-ben a keletkezett települési hulladék 48%-át lerakták.

15.3. ábra: A veszélyes és nem veszélyes kezelt hulladékok településenként, 2015

Adatok forrása: Földművelésügyi Minisztérium Hulladékgazdálkodási Főosztály (Hulladékkezelési adatok telephelyenként, évenként vagy negyedévenként és hulladékonként, az elfogadott HIR-ÉV-2, HIR-ÉV-3, HIR-NÉ-2, HIR-NÉ-3 adatlapok alapján).

¹⁰ A keletkezett és elszállított egy főre vetített hulladékadatokra az adatszolgáltatótól és a települési hulladék fogalmi értelmezésétől függően többféle adatot találunk, azonban a tendencia mindegyik esetben megegyezik.

A településeken kezelt hulladékok fajtája, összetétele a regionális hulladékkezelési szerepkör mellett jelezheti a hulladéktermelési (másodnyersanyag-képződési?) szempontból „kritikus” településeket, ahol a nagy mennyiségű hulladék termelése vagy veszélyt, vagy potenciált jelent (Mezei, Varjú 2019). Ma a szigorú környezetvédelmi előírások miatt a hulladékok kezelése csak kismértékben veszélyezteti a környezetet, azonban a nagy mennyiségű, különösen a veszélyes hulladékok kezelése rejthet kockázatot a település számára, amellyel számolni érdemes. A Földművelésügyi Minisztérium hulladékokkal kapcsolatos nyilvántartása alapján a 15.3. ábra azt az 50–50 települést jeleníti meg, ahol 2015-ben a legtöbb nem veszélyes és veszélyes hulladékot kezelték az arra engedéllyel rendelkező cégek, illetve azokat a településeket is mutatja, amelyek hulladékkezelési szempontból „tiszták”, azaz ezeken a településeken nem volt hulladékkezelés.

Területi politika: A hulladékgazdálkodást a területi racionalizálással egyidejűleg a túlcentralizáció jellemzi

A jó hulladékmenedzsment megfelelő szabályozási környezetet, a hatékonyságot támogató területi léptéket és támogató gazdasági aktivitást igényel, amihez fejlesztési és működtetési források, megfelelő infrastruktúra és eszközpark, valamint támogató, együttműködő partnerek szükségesek (Malinauskaite et al. 2017).

Az EU hulladék-keretirányelv (2008/98/EK) előírása alapján készült el – a területi hulladékgazdálkodási tervek (vö. 15/2003. KvVM-rendelet) mellett – az Országos Hulladékgazdálkodási Terv 2014–2020 (2055/2013. kormányhatározat), amely tartalmazza az országos megelőzési programot is. A 2016-ban életre hívott hulladékgazdálkodási koordináló szerv, a Nemzeti Hulladékgazdálkodási Koordináló és Vagyonkezelő Zrt. (NHKV Zrt.) 2016-ban és 2017-ben is elkészítette az Országos Hulladékgazdálkodási Közzolgáltatási Tervet (OHKT; 1250/2016., illetve 2003/2017. kormányhatározat), amely a hulladéktörvény mellett újradefiniálta az önkormányzatok hulladékgazdálkodással kapcsolatos mozgásterét (69/2016. kormányrendelet) (Mezei, Varjú 2019).

A hulladékgazdálkodási (korábban hulladékgyűjtési és -kezelési) közzolgáltatás 1990-től a helyi önkormányzatok feladatkörébe tartozott. Az új, 2011. évi önkormányzati törvény továbbítte helyi önkormányzati feladatként a hulladékgazdálkodást, viszont korlátozta az önkormányzatok mozgásterét. 2012 után a hulladéktörvény szabályai szerint az önkormányzatok csak egy szolgáltatóval köthettek szerződést a hulladékgazdálkodásra (nem lehetett külön szerződni a kezelésre és a gyűjtésre), s a magánszolgáltatókat fokozatosan kiszorították. E lépésekkel a hulladékgyűjtéssel kapcsolatos közzolgáltatási feladatok és hatáskörök a helyi szintről egyre inkább a központi szintre kerültek, ami a hulladék mint helyben rendelkezésre álló poten-

ciális erőforrás helyi kiaknázásának lehetőségét csökkentette (Gyurkó 2018; Mezei, Varjú 2019).

2013-tól külön jogszabályok (2013. évi CXXV. törvény, 317/2013. kormányrendelet) határozták meg a szolgáltatók minősítését és a települési közszolgáltatói szerződések tartalmát. Mivel az önkormányzatok szabadsága a közszolgáltató kiválasztására adott, így az NHKV a másik oldalról, a közszolgáltatói minősítések oldaláról avatkozott be, hogy megfeleljen az 2016. évi (1250/2016. (V. 27.) Korm. határozat), majd a 2017. évi OHKT-ben lefektetett területi integrációs elveknek. Ebben a megyei jogú városokat határozzák meg mint potenciális hulladékrégiós csomópontokat, azaz kb. 23 hulladékrégió kialakítása a nem deklarált cél. A hulladék-közszolgáltatók minősítési eljárásában tulajdonképpen arra kellett törekedni, hogy régióként csak egy szolgáltató feleljen meg a szigorú minősítési elveknek, a települési önkormányzatok a logikus elv mentén haladva (a legközelebbi szolgáltató kiválasztása), látszólag alulról építkezve alakították ki a 2010-ben még 170 szereplős hulladék-közszolgáltatói körből az optimális területi léptéket, azaz a hulladékrégiókat (Mezei, Varjú 2019).

A területi racionalizáció, a nem racionális gyűjtési utak kiiktatása a helyi erőforrások hasznosítása szempontjából előremutató lépés, de számos érdeksérelmet okoz. Az erőforrások helyi használatának szempontjából fontos kérdés, hogy a területi átszervezések után (Mezei, Varjú 2019), valamint a jelenleg (2020-ban) zajló, az NHKV szerepét háttérbe toló új hulladékgazdálkodási politikai megfontolások megvalósulását követően melyik cég hol deponál, illetve lesz-e lehetősége saját újrahasznosítási kapacitásának további használatára, ugyanis a közszolgáltatásban begyűjtött potenciális másodnyersanyagok piacra juttatását 2017–2018-ban nagyrészt központosították.

A fent bemutatott változó települési önkormányzati feladatkör egyre szűkülő önkormányzati mozgástérrel párosult, amely mára sokkal inkább állami feladatok végrehajtójaként jeleníti meg a hazai önkormányzatokat, semmint a helyi sajátosságokhoz igazodó közszolgáltatás megszervezőjeként, a közügyek menedzselőjeként (a szélesebb összefüggésekről a kötetben lásd: Koós 2020). A joganyagok változásának elemzése során Pump (2017) arra hívta fel a figyelmet, hogy a folyamatosan változó, kiszámíthatatlan központi környezetpolitika ellehetetleníti a helyi szintű környezetpolitikát, nem lehet tervezni, a feladatmegosztás alakulását és az önkormányzat mozgásterének változását becsülni. A hulladékgazdálkodásban ráadásul a feladatok részbeni központosítása számos tovaggyűrűző hatást is kivált, mivel mindenkinek a szerepét módosítja, aki a közszolgáltatás nyújtásában, igénybevételeiben, ellenőrzésében érintett (Mezei, Varjú, 2019).

Az önkormányzati mozgástér szűkülése korlátozza a hulladékra épülő bottom-up fejlesztési megoldások megszületésének esélyét, annak ellenére, hogy az EU a saját eszközein keresztül (pl. CLLD, LEADER megközelítés) épp az ilyen típusú „endogén” fejlesztéseket preferálja (Mezei, Varjú 2019; Pánovics 2018).

A települési önkormányzatok – így az általuk üzemeltetett hulladékgazdálkodási közszolgáltatók – döntési jogosultságai a területi racionalizáció ellenére a nullához közelítenek (Gyurkó 2018). Hiába térképezhetők fel a számukra helyben elérhető erőforrások, másodnyersanyagok, azok kiaknázása számos jogi, intézményi, irányítási akadályba ütközik, amelyek az elmúlt időszak intézményi centralizációs törekvéseinek köszönhetők. Azaz, amíg a hulladékregiók kialakítása pozitív, ésszerű lépés volt (még ha az alulról szerveződés elemei hiányoztak is), a döntési kompetenciák elvétele, centralizálása a hulladék mint erőforrás helyi/regionális (ha úgy tetszik rövid ellátási láncban történő) hasznosítását akadályozza. Mezei és Varjú (2019) arra is rávilágítanak, hogy települési szinten kiszorulni látszanak azok a beavatkozó tudó és akaró szereplők, akikre építkezve jobb, a helyi sajátosságokhoz igazodó, a helyi érdekrendszerek által előre vitt, a helyi érintettek ötleteire, innovációira építkező hulladékgazdálkodás valósulhatna meg. Ez biztosíthatná ugyanis a hulladék más „státuszba” kerülését, erőforrásként való felismerését, és a hulladékról való gondolkodás megváltozását. Ezek nélkül az EU körforgásos gazdasági koncepciója nem fog beépülni a hazai hulladékgazdálkodás rendszerébe.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás részben az Európai Unió H2020 Kutatási és Innovációs Programjának REPAiR címet viselő (Grant No. 688920) támogatott projektje keretében valósult meg.

Irodalom

- GYURKÓ B. (2018): A települési hulladékgazdálkodási közszolgáltatás egyes kérdései. In: Bányai O., Barta A. (szerk.): *A települési környezetvédelem elméleti és gyakorlati megközelítései*. Gondolat Kiadó, Budapest, 197–211.
- KOÓS B. (2020): *Alapvető köz- és magánszolgáltatások*. Jelen kötetben.
- MALINAUSKAITE, J., JOUHARA, H., CZAJCZYŃSKA, D., STANCHE, P., KATSOU, E., ROSTKOWSKI, P., THORNE, R.J., COLÓN, J., PONSÁ, S., AL-MANSOUR, F., ANGUILANO, L., KRZYŻYŃSKA, R., LÓPEZ, I.C., VLASOPOULOS, A., SPENCER, N. (2017): Municipal solid waste management and waste-to-energy in the context of a circular economy and energy recycling in Europe. *Energy*, 141., 2013–2044.
- MEZEI C. (szerk.) (2018): *A helyierőforrás-térképezési kutatások összefoglalója*. Kézirat. Készült a KÖFOP-2.3.3-VEKOP-16-2016-00001 azonosító jelű „Helyi versenyképesség-fejlesztési kutatási program” című kiemelt projekt kapcsán.
- MEZEI C., VARJÚ V. (2019): A helyi erőforrásokon alapuló helyi fejlesztés lehetőségei az átalakuló hazai hulladékgazdálkodási közszolgáltatásban. *Tér és Társadalom*, 2., 41–61.
- PÁNOVICS A. (2018): A közösségvezérelt helyi fejlesztések szerepe és hazai lehetőségei a helyi környezetpolitikában. In: Bányai O., Barta A. (szerk.): *A települési környezetvédelem elméleti és gyakorlati megközelítései*. Gondolat Kiadó, Budapest, 254–268.
- PUMP J. (2017): Helyi környezetpolitika – Görgyök az úton. In: Fodor L., Bányai O. (szerk.): *A települési önkormányzatok szerepe a környezeti politika és jog alakításában*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 29–53.
- SZLÁVIK J., SEBESTYÉNNÉ SZÉP T. (2018): Energiafelhasználás és gazdasági növekedés a visegrádi négyekben: abszolút vagy relatív szétválás? *Tér és Társadalom*, 1., 113–130.

16. Térhasználat

FARKAS JENŐ ZSOLT, HOYK EDIT

Területi kihívás: Az elmúlt harminc év felszínborítás-változásaiban nagyfokú térbeli heterogenitás tapasztalható

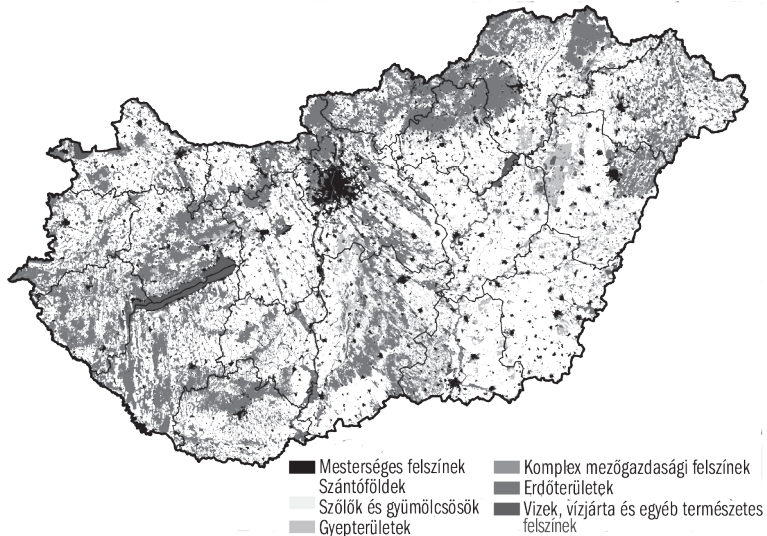
Elemzésünk célja, hogy bemutassa az 1990 és 2018 közötti felszínborítás-változások trendjeit, azok térbeliségét és a vonatkozó ágazati érdekeket, valamint kitekintést adjon a klímaváltozás hatásairól a területhasználatra. Az elemzés időkeretének tagítását a kötet többi fejezetéhez képest a földhasználati átalakulások relatív lassúsága indokolja.

A területhasználati változások elemzéséhez a Corine Land Cover (CLC) felszínborítási adatbázist használtuk, amely az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) koordinálásával készül és több mint 30 éves múltat tekint vissza. A CLC Magyarországra jelenleg 1990-es, 2000-es, 2006-os, 2012-es és 2018-as évekre érhető el. Fontos megjegyezni, hogy ugyan a KSH is közöl művelési ági adatokat, azonban azok részletezettsége és területi bontása nem teszi lehetővé az átalakulási folyamatok mélyebb értékelését.

A CLC-ben európai szinten nyilvántartott 44-ből 28 földhasználati szempontokat is ötvöző felszínborítási kategória található Magyarországon. Ez a számosság nehézkessé teszi a folyamatok áttekintését, ezért 8 elemzési kategóriába vontuk össze őket: mesterséges felszínek, szántóterületek, szőlők és gyümölcsösök, komplex mezőgazdasági felszínek, gyepterületek, erdők, vízjárta és egyéb természetes felszínek, vízfelületek (16.1. ábra, 16.2. ábra).

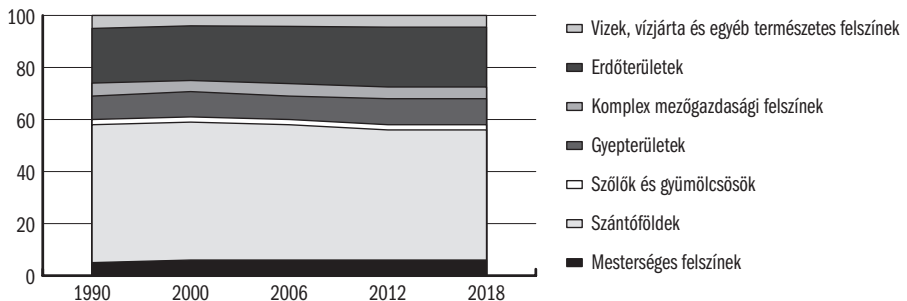
1990-ben a mesterséges felszínek az ország területének 5,6%-át fedték le. A vizsgált időszak során a mesterséges felszínek kiterjedése jelentősen, több mint 77 000 hektárral gyarapodott, 2018-ra 6,4%-ra duzzadva. A bővülés üteme 1990–2000 között volt a legnagyobb, 2006 után lassult. A mesterséges felszínek aránya a településterületből elsősorban a nagyvárosokban és a nagyvárosi agglomerációkban a legmagasabb. Emellett kirajzolódik a Balaton-parti települések sávja, valamint a mátraaljai lignitbányák hatása is, ahol a külszíni fejtések és meddőhányók emelik meg a mesterséges felszínek arányát. A kategória megjelenéséhez hasonlóan a változások is térben erősen koncentráltak (16.3. ábra).

16.1. ábra: Magyarország felszínborítása, 2018

Adatok forrása: CLC2018, Copernicus Land Monitoring Service.

16.2. ábra: A felszínborítási kategóriák aránya Magyarország területéből, 1990–2018

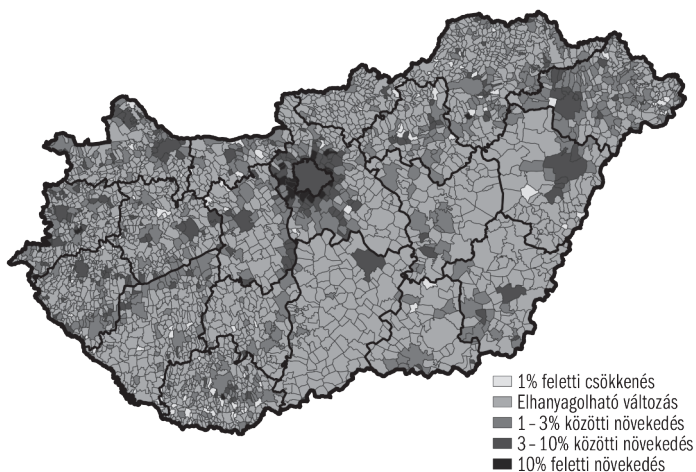

Adatok forrása: CLC1990, 2000, 2006, 2012, 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

A mesterséges felszínek gyarapodása Budapesten és agglomerációjában volt a legintenzívebb. A főváros esetében az érték 10% alatt maradt, mert a rendszerváltás utáni beruházások jó része barnamezősen valósult meg. Ugyanakkor a budapesti agglomeráció belső gyűrűjében a rendszerváltás utáni mesterségesfelszín-növekedés egyik fő hajtóereje az intenzív zöldmezős lakossági és gazdasági szuburbanizáció volt, és a bővülés lassulása is e folyamat fékeződésével kapcsolható össze. Ezzel szemben a megyei jogú városok egy részében – elsősorban a keleti országrészben – a beépített területek növekedése a településterületre nézve még a 3%-ot sem érte el (Miskolc, Szeged), vagy akár 1% alatt maradt (Salgótarján). Közép- és Nyugat-Dunántúlon

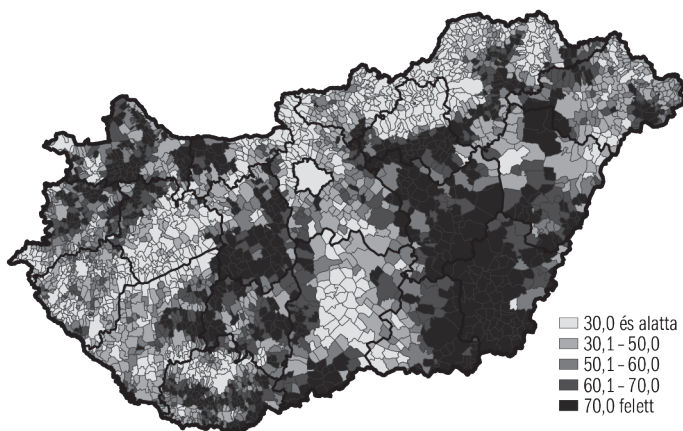
viszont kisebb városokban is előfordul a településterület 3%-át meghaladó bővülés (Várpalota, Tata, Kőrmend, Mosonmagyaróvár).

16.3. ábra: A mesterséges felszínek változása a településterület százalékában, 1990–2018

Adatok forrása: CLC1990, 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

16.4. ábra: Szántóföldek a településterület százalékában, 2018

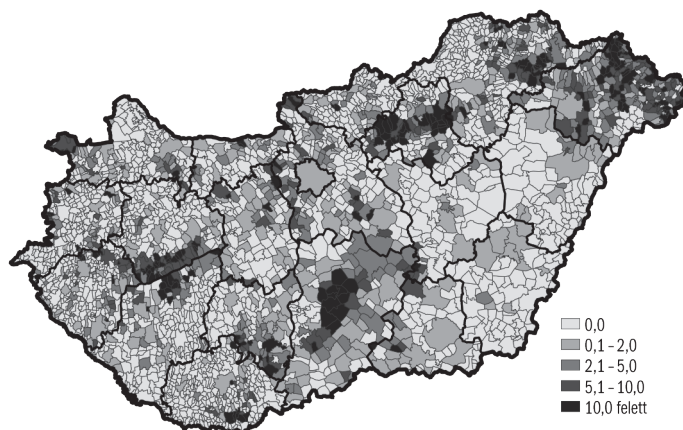
Adatok forrása: CLC 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

Az ország területéből a legnagyobb arányt a szántóföldek teszik ki, 1990-ben 53,5%-ot. Ez 2018-ra számottevően, 50,7%-ra csökkent, mintegy 250 000 hektár művelésének felhagyásával. Az ország területén belül markánsan kirajzolódnak azok a terüle-

tek, ahol a szántóföldek aránya kiemelkedő (Dél-Tiszántúl, Jász-Nagykun-Szolnok megye, Mezőföld, Kisalföld) (16.4. ábra). A szántóterületek csökkenése elsősorban a budapesti agglomerációban és a nagyvárosok környékén a beépítések, valamint a homokos termőtalajú tájainkon (Nyírség, Duna-Tisza köze és Belső-Somogy) a kedvezőtlen adottságok miatt következett be.

A szőlők és gyümölcsösök az ország területének igen kis részét borítják (1990: 2,3%; 2018: 1,9%), amely 1990 után több mint 41 000 hektárral csökkent. Az okok között az európai uniós ültetvénykivágásokat, valamint a városellátó övezetek beépítését említhetjük. A területi elhelyezkedést a 16.5. ábra mutatja, amelyen jól kirajzódnak borvidékeink (Balaton-felvidék, Mátraalja, Eger, Bükkalja, Tokaj), gyümölcs-termő körzeteink (Szabolcs, Szatmár), illetve a vegyes termőterületek (Kiskunság). A területben bekövetkezett változások összefüggésben vannak az egyes termőkörszettek, borvidékek rendszerváltás utáni piaci viszonyaival (16.6. ábra).

16.5. ábra: Szőlők és gyümölcsösök a településterület százalékában, 2018

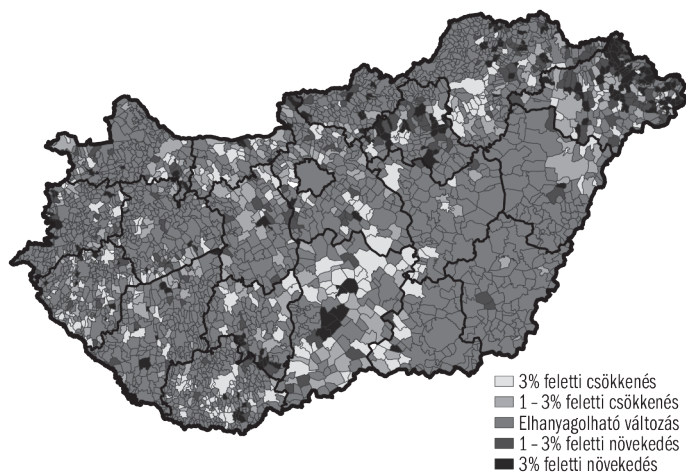

Adatok forrása: CLC 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

1990 és 2018 között a gyepterületek kiterjedése csak csekély mértékben változott (9,8%-ról 10,0%-ra). Síkvidékeken elsősorban az ártéri területeken (Szatmár, Bereg) jelentősen visszaesett a gyepterület kiterjedése, ezzel szemben az Északi-középhegységben növekedett (16.7. ábra).

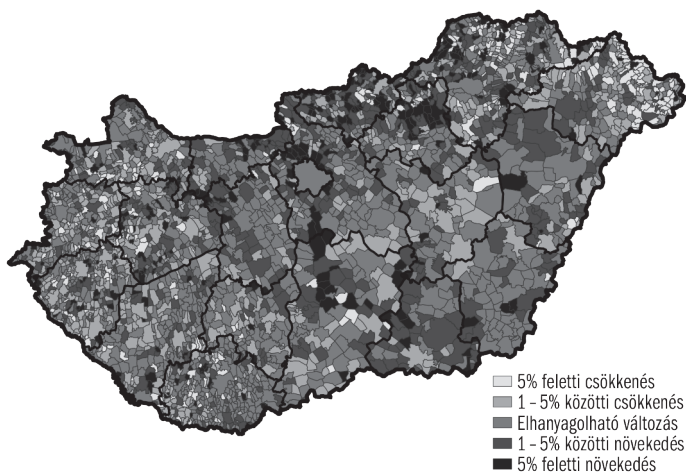
Érdekes módon a gyepterületek növekedését figyelhetjük meg Budapest agglomerációs gyűrűjében is. A folyamat hátterében az áll, hogy az agrártermelők a várható beépítés miatt már előzetesen csökkentik a tőkebefektetéseiket a térségben, ami együtt jár a művelés intenzitásának csökkenésével (esetünkben szántó helyett gyephasznosítás). Ezt az általánosnak tekinthető folyamatot Sinclair (1967) már az 1960-es években leírta a városi terjeszkedéssel foglalkozó munkájában.

16.6. ábra: Szőlők és gyümölcsösök változása a településterület százalékában, 1990–2018

Adatok forrása: CLC1990, 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

16.7. ábra: Gyepterületek változása a településterület százalékában, 1990–2018

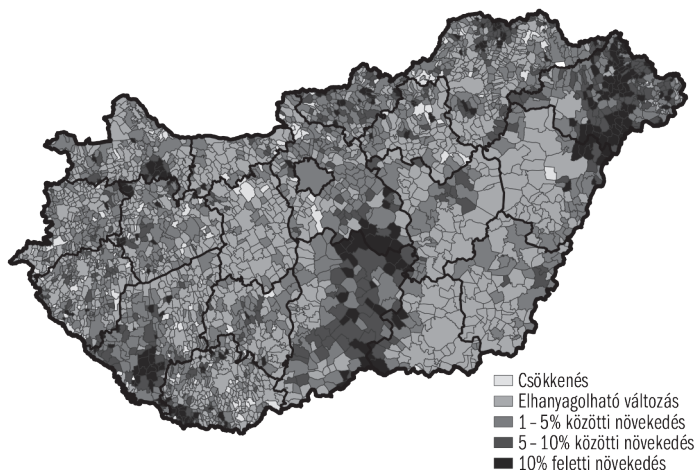
Adatok forrása: CLC1990, 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

A komplex mezőgazdasági felszínek természetes felszínekkel váltakozó mezőgazdasági területeket takarnak, ami tanyás vidékeink jellemző felszínborítása. A vizsgált időszak során a kategória kiterjedése 32 000 hektárral csökkent (területarányban 5,2%-ról 4,9%-ra). A változások tükrözik e felszínborítás heterogenitását, hiszen míg

a tanyás térségekben (Homokhátság, Nyírség) csökkent, addig a középhegységi területeken nőtt a kiterjedése. Utóbbiak esetében a szántóterületek fokozatos felhagyása miatt a természetes felszínnek aránya emelkedik a mezőgazdasági területeken belül.

Magyarországon erdősültség szempontjából – bár a rendszerváltás óta az erdőállomány jelentősen növekedett – még mindig igen nagyok a területi különbségek: míg a hegy- és dombvidékek erdősültsége kiemelkedő, az Alföld (a Kiskunság és a Nyírség homoki erdei kivételével) továbbra is erdőszegény maradt. Jól látható, hogy ezen érdemben a rendszerváltás utáni erdősülési folyamatok sem változtattak (16.8. ábra), amelyek elsősorban a homokterületek erdeit (Kiskunság, Nyírség, Belső-Somogy) gyarapították.

16.8. ábra: Erdőterületek változása a településterület százalékában, 1990–2018

Adatok forrása: CLC1990, 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

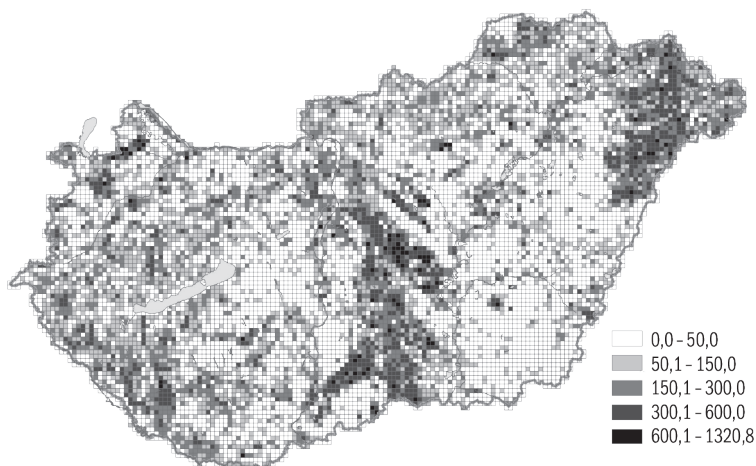
Területi politika: A területhasználati konfliktusok mögött sokszor szakpolitikai változások húzódnak

Érdemes összegezni a felszínborítási kategóriák átalakulásait, melyet a 16.9. ábra mutat. A területhasználat átalakulása területileg igen koncentrált. Ide tartozik pl. a Kiskunság, a Nyírség és a budapesti agglomeráció. E térségek és átalakulásaik ágazati földhasználati konfliktusokat rejtenek.

A különböző ágazatok környezeti erőforrásokért folytatott versenye nem új keletű jelenség hazánkban. A legmarkánsabb konfliktusokat a víz és a rendelkezésre álló terület felhasználása okozta mind a múltban, mind pedig a rendszerváltás utáni idő-

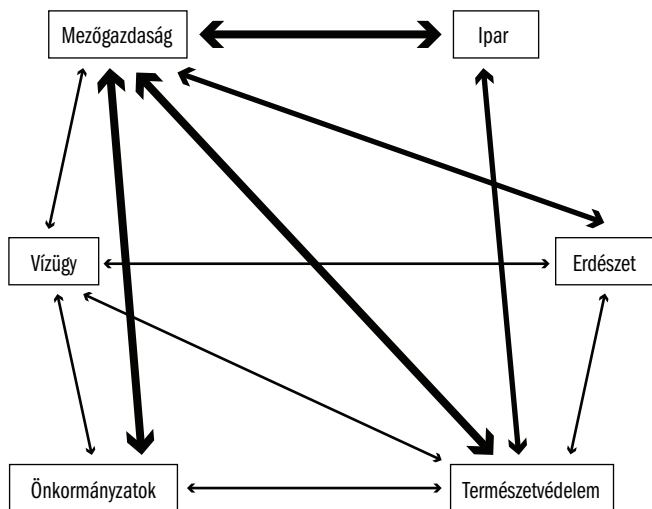
szakban. A 16.10. ábra foglalja össze azokat a szereplőket – és jelzi a közöttük lévő konfliktusok „mélységét” –, amelyek legnagyobb mértékben felelősek a hazánkban bekövetkezett földhasználati változásokért.

16.9. ábra: Az 1990 és 2018 közötti felszínborítás-változás mértéke, 3 km × 3 km-es rácshálón (hektár)

Adatok forrása: CLC1990, 2018, Copernicus Land Monitoring Service.

16.10. ábra: A területhasználat ágazati ellentétei

Az agrárium és az ipar/kereskedelem konfliktusaival kapcsolatban a Corine CLC Change 1990–2018 közötti adatai alapján a következő főbb megállapításokat tehetjük:

- Az újonnan kialakított ipari és kereskedelmi területek közel 60%-a szántóföldek, rét- és gyepterületek, valamint ültetvényes kultúrák földhasználati váltásával jött létre.
- A rendszerváltást követő tíz évben az új ipari és kereskedelmi területek nagyrészt a Nyugat-Dunántúlon, az ország nyugati határához közel fekvő nagyvárosokban (Győr, Szombathely), valamint Budapest tágabb agglomerációs térségében koncentráálódtak (Dunaharaszti, Törökbálint, Székesfehérvár).
- 2000 és 2006 között Budapest súlya elsősorban a kereskedelmi és logisztikai célú hasznosítások miatt nőtt meg, melynek hátterében a Tesco, Cora és más áruházláncok üzleteinek tömeges megjelenése, valamint a hozzájuk kapcsolódó logisztikai központok kiépítése áll (lásd a kötetben Nagy, Nagy 2020). Erre az időszakra esnek a nagyobb ipari beruházások az Alföld távolabbi területein is, elsősorban Nyíregyházán és Tiszaújvárosban (részletesen lásd Lux 2020).
- A 2006–2018 közötti időszakban az ipari és kereskedelmi területek a legnagyobb arányban a budapesti agglomerációban bővültek (pl. Biatorbágy), de a legmarkánsabb egyedi területhasználati változások Kecskeméten és Győrben jelentkeztek az új autóiipari beruházások következményeként. Emellett ebben az időben indulnak meg Észak-Magyarországon, Miskolcon és agglomerációjában is a nagyobb területet igénylő ipari és kereskedelmi fejlesztések (Lux 2020).

A mezőgazdaság és természetvédelem konfliktusa komplex, túlmutat a területhasználaton. A probléma alapvetően 1991-ben kezdődött, amikor a kárpótlás megindulásával a földkiadó bizottságokban a védett területeket külön alapba sorolták, és azokat nem lehetett az árveréseken megszerezni (állami tulajdonba kerültek, ami néhol az önkormányzatokkal is szembenállást hozott). További problémát okozott, hogy ekkor még hiányzott a nemzeti parkok területének kataszteri nyilvántartása, így földrészletszinten nem minden esetben lehetett azokat beazonosítani, ennek eredményeként védett területek kerültek magánkézbe. A megoldást az hozta, hogy a 2000-es évek közepéig az állam a nemzeti parkok részére költségvetési forrásból biztosította e területek visszavásárlását.

A két ágazat közötti konfliktus második rétegét a szabad földhasználatra vonatkozó korlátozások előírása adja, hiszen a természetvédelem a védett területeken és azok pufferzónáiban olyan gazdálkodási gyakorlatot írt elő, amely a védett értékek megmaradását szolgálja. Ez egyrészt többletköltséggel járhat, másrészt a művelés intenzitásának csökkentésével az elérhető profit nagyságára is hatással van. Megoldást csak a 2002-es Nemzeti Agrár-környezetgazdálkodási Program (NAKP) hozott, amely a jelenlegi agrár-környezetgazdálkodási, NATURA 2000 támogatásokban folytatódott a 2004-es csatlakozás után.

A következő konfliktusforrás magához a NATURA 2000 programhoz kapcsolódik, amikor az állam e területek tulajdoni lapjára bejegyeztette azok védett státuszát, megváltoztatva forgalomképességüket.

A legutóbbi időszakban a korábbi trenddel ellentétesen a természetvédelmi ágazat meggyengülni látszik, aminek eredményeként 2014 után sor került az állam tulajdonában lévő védett földterületek értékesítésére is.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy jelenleg a közös agrárpolitika keretében a termelőknek juttatott támogatások a két ágazat közötti konfliktusokat „kezelik”, ugyanakkor a természetvédők a közös agrárpolitika zöldítési folyamatát európai szinten nem tartják megalapozottnak, és átfogó reformot követelnek arra hivatkozva, hogy a biológiai sokféleség rohamosan csökken az EU mezőgazdasági tájain (ECA 2017). Hazánkban is hasonló trendet mutatnak a statisztikák.

E témához szorosan kapcsolódik, hogy hazánkban az agrár- és erdészeti támogatások jelentősen befolyásolják a földhasználatot. Ez elsősorban a kedvezőtlen adottságú és környezetileg érzékeny tájainkon, mint a Homokhátságon vagy a Nyírségben érhető tetten. Ezekben az alacsony jövedelmet biztosító régiókban a termelők igyekeznek maximalizálni a szubvenciókból származó jövedelmüket. Ezért az egymásnak ellentmondó támogatási célkitűzések rövid idő alatt is markáns változásokat hozhatnak a földhasználatban, gondoljunk csak az 1998–2004 közötti időszak ültetvénytelepítési, majd a 2004–2010 közötti ültetvényfelszámolási szubvenciókra.

Végezetül a vízügy területihasználati konfliktusairól azt mondhatjuk, hogy azok a folyóink gátak közötti árterületére, valamint a víztározók és pufferzónáik területére korlátozódnak. Az okok egyrészt az építési tilalomban (önkormányzatok, ipar és kereskedelem), másrészt az egyéb ágazatokat érintő használati korlátozásokban keresendők.

Területi politika: A klímaváltozás és a térhasználat összefüggései az ingatlanpiac példáján is látványosan megmutatkoznak

A klímaváltozás hatásai a térhasználat alakulásában is megmutatkoznak. Ebben a folyamatban az ingatlanpiaci összefüggéseket érdemes kiemelni (lásd még a kötetben: Nagy 2020).

Hazai viszonyok között a növekvő árvízveszély okoz gondot folyóink mellett, ahol jelentős számú kisebb-nagyobb település található. Az árvízi kockázat növekedése a szélsőséges csapadékjárással (is) összefüggésben áll, a szélsőségesség fokozódása pedig a klímaváltozás következménye. Az érintett területeken (különösen az ártereken) épített ingatlanok ára már napjainkban is lecsökkent, az ingatlanok akár eladhatatlanná is váltak. Magyarországon eredendően az árvízveszély által érintett települések elsősorban a nagyobb folyók (Duna, Tisza, Körösök) mentén találhatók, azonban az

elmúlt évek megmutatták, hogy a hegy- és dombvidéki területek kisebb patakjai is soha nem látott áradásokat produkálhatnak, az épületállományban jelentős kárt okozva.

A magasabb hőmérsékletek nem az épületek fizikai állapotát veszélyeztetik, hanem a bennük lakók/dolgozók komfortérzetét, egészségi körülményeit rontják (a jelenlegi egészségügyi állapotról lásd a kötetben: Uzzoli 2020). Ebből a szempontból elsősorban a házgári technológiával készült, rosszul szigetelt épületek keresettsége, értéke csökkenhet a jövőben. A panel lakótelepeken nagyobb városainkban beruházással (légkondicionálással, szigeteléssel) lehet az ingatlanok értékét megtartani. A légkondicionálók ugyanakkor jelentős terhet rónak az energiaszektorra, valamint a szükséges energia előállítása nagyrészt fosszilis forrásokból történik, aminek következtében a klímaváltozás elleni küzdelem szenved csorbát.

Ennek a folyamatnak az ellenkezője a jól szigetelt, korszerű technológiával épült, kevés energiát használó ingatlanok iránti kereslet növekedése. Ezekből az épületekből jelenleg még viszonylag kevés található Magyarországon, de számuk folyamatosan gyarapszik, a kereslettel párhuzamosan, ami az árakat is felfelé mozgatja (Cerin, Hassel, Semenova 2014).

A hőhullámok gyakorisága elsősorban az Alföldön nőhet a jövőben, ami belső migrációs folyamatot indíthat el az ország azon területei felé, ahol éves átlagban kevesebb hőhullámmal lehet számolni. Ezekben a területeken olyan települések is találhatóak, amelyek napjainkban kevésbé népszerűek (pl. az Északi-középhegység egyes részei), a jövőben viszont megélénkülhet irántuk a kereslet, ami emelkedést okozhat az ingatlanárakban. A hőhullámos napok várható emelkedésének dacára az Alföld bizonyos területein jellemző az (elsősorban külterületi) ingatlanok iránti kereslet növekedése, elsősorban ott, ahol nagyobb számban jelentek meg külföldi ingatlanvásárlók. Közöttük legnagyobb arányban hollandok találhatóak, akiknek motivációi között a Hollandiát veszélyeztető tengerszint-emelkedés is helyet kap.

Az ingatlanpiac klímaváltozással összefüggésbe hozható alakulásában a fent leírtakon kívül a zöld infrastruktúra szerepét is ki kell emelnünk. A zöld környezet alapvetően árfelhajtó tényező. Ennek esztétikai és rekreációs szerepén túl a jövőben egyre inkább előtérbe kerül a növényzettel történő alkalmazkodás az éghajlatváltozás negatív következményeihez. A zöld infrastruktúra elemei javítják a települések mikroklímáját, csökkentik a városi hőszigetelést, ingatlanokhoz kötődően (pl. zöld tetők, zöld homlokzatok) szigetelő, légkondicionáló hatásuk van. Pozitív szerepük miatt a „zöld” ingatlanok keresettebbek, magasabb áron értékesíthetők/adhatók bérbe, és a folyamat a jövőben várhatóan tovább folytatódik (Hertin et al. 2003).

Irodalom

- CERIN, P., HASSEL, L. G., SEMENOVA, N. (2014): Energy performance and housing prices. *Sustainable Development*, 6., 404–419.
- ECA (2017): *Greening a more complex income support scheme, not yet environmentally effective*. https://www.eca.europa.eu/Lists/EC-ADocuments/SR17_21/SR_GREENING_EN.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 17.)
- HERTIN, J., BERKHOUT, F., GANN, D., BARLOW, J. (2003): Climate change and the UK house building sector: perceptions, impacts and adaptive capacity. *Building Research & Information*, 3–4., 278–290.
- LUX G. (2020): *Ipar*. Jelen kötetben.
- NAGY G. (2020): *Lakáspiac*. Jelen kötetben.
- NAGY E., NAGY G. (2020): *Kiskereskedelem*. Jelen kötetben.
- SINCLAIR, R. (1967): Von Thünen and urban sprawl. *Annals of the Association of American Geographers*, 1., 72–87.
- UZZOLI A. (2020): *Egészségügy*. Jelen kötetben.

17. Epilógus

Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai
és ezek területi következményei

KOÓS BÁLINT, KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT,
PÁGER BALÁZS, UZZOLI ANNAMÁRIA

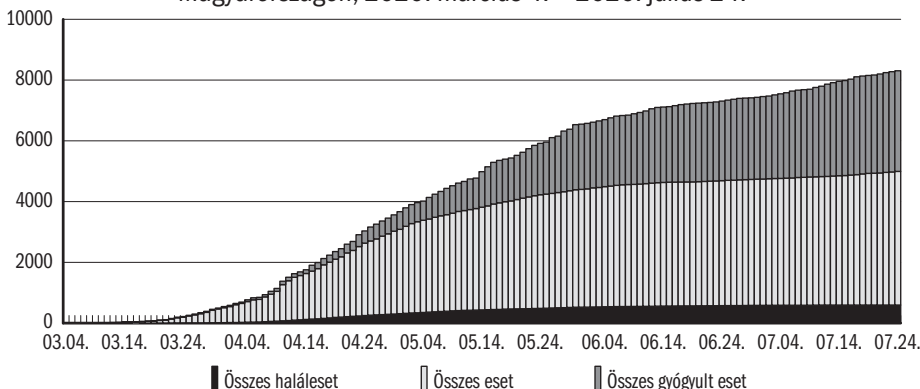
Területi kihívás: A járvány főként a fővárosban és környékén jelentkezett, azonban következményei az országban mindenhol tapasztalhatóak

A 2020. évi COVID-19 új koronavírus-járvány rövid, közép- és hosszú távú társadalmi-gazdasági következményei, valamint ezek területi vonatkozásai egyelőre nehezen felmérhetők. A járvánnyal együtt járó válság az élet szinte minden területén újszerű élethelyzeteket okozott. A hatások mélyrehatóak és összetettek, a közvetlen és közvetett összefüggések alapján következtethetünk a társadalom és a gazdaság jövőbeli működésében bekövetkező változásokra. A válság hatására hirtelen kibontakoztak a több területen általánossá váltak olyan megoldások, amelyek a személyes találkozások számának mérséklésével segítik a vírus terjedésének lassítását. E megoldások nem újak (pl. home office, home learning), ám gyors térhódításuk, s mind szélesebb körű elfogadottságuk figyelemre méltó (Lennert 2020). A továbbiakban is szükség van a hatékony szakpolitikai beavatkozásokra, az eddigiektől eltérő megoldási lehetőségek kidolgozására (Gombos et al. 2020). Részletes és interdiszciplináris kutatásokat igényel annak felmérése, hogy a világjárvány és annak nyomán körvonalazódó gazdasági válság milyen mechanizmusokon keresztül befolyásolja a területi egyenlőtlenségeket, hogyan hat a területi folyamatokra, illetve hozzájárul-e újszerű térbeli egyenlőtlenségek kialakulásához. Szintén fontos feladat annak feltárása, hogy a járvány gazdasági hatásaira adott szakpolitikai válaszokban, intézkedésekben milyen mértékben van szükség a területileg differenciált beavatkozásra, valamint hogy ezek a területi szempontok hogyan jelentkeztek – ha egyáltalán jelentkeztek – a gazdaságvédelmi intézkedésekben.

Az új koronavírus okozta fertőző betegség 2019. decemberben okozott először járványt a világon a kínai Vuhan városban. Az első eset után a betegség néhány hónapon belül világszerte elterjedt, ami miatt az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020. március 11-én hirdette ki a betegség okozta világjárvány (pandémia) megjelenését. Magyarországon 2020. március 4-én regisztrálták az első két megbetegedést, majd

a kormány március 11-én járványügyi veszélyhelyzetet hirdetett az országban, ami június 18-ig tartott. 2020. július 24-ig összesen 4398 fő igazolt fertőzött esetet regisztráltak az országban: közülük 596 fő elhunyt, az aktív esetek száma 490 fő volt, és összesen 3312 fő gyógyult meg (17.1. ábra).

17.1. ábra: Az új koronavírus-járvány megbetegedési és halálozási jellemzői Magyarországon, 2020. március 4. – 2020. július 24.

Adatok forrása: <https://koronavirus.gov.hu>.

Az igazoltan az új koronavírus-sal fertőzöttek megyei megoszlása felhívja a figyelmet az országosan magas esetszámokra Budapesten, Pest, Fejér megyében, illetve az ország nyugat-keleti megosztottságára. Az összes fertőzött 100 000 főre vetített értéke alapján a járvány első hulláma Kelet-Magyarországot kevésbé érintette (kivéve Csongrád-Csanád megye). Az új fertőzések növekedése 2020. április utolsó napjaitól Budapest és Pest megye mellett főleg a nyugati megyéket érintette (Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém, Zala megye), majd július első napjaitól Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád-Csanád megyében emelkedett az új fertőzések száma. A járvány térbeli terjedésében területi (Budapest, Pest megye) és intézményi gócpontok (kórházak, idősek otthona) voltak leginkább jellemzőek 2020. első félévében (lásd még Uzzoli 2020).

A COVID-19 járvány rövid távú egészségügyi következményei elsősorban a fertőzöttek ellátásával jelentkeznek, amelynek tömegessé válása az egészségügyi ellátórendszer túlterheltségével és kapacitáshiányokkal járhat együtt. Ugyanakkor közép- és hosszú távon várható a nem fertőző betegségek növekvő aránya is az országban, hisz a járványügyi veszélyhelyzet idején számos feltétel akadályozta a nem koronavírus-fertőzöttek számára az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést (pl. a szűrések és a krónikus ellátás leállítása miatt), ami egészségromláshoz és/vagy elkerülhető halálozáshoz vezethet (Kovács, Uzzoli 2020).

A járvány gyökeres változásokat okozott a mindennapi életben és újszerű társadalmi jelenségek kialakulásához vezetett, amelyek hosszú távon akár tartósan is meg-

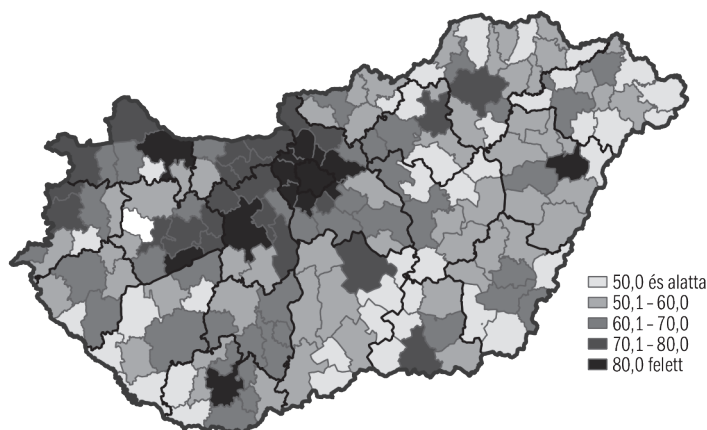
maradhatnak. A veszélyhelyzet idején a korlátozások miatt tömegesen karanténba kényszerültek az emberek, otthonról végezték munkájukat, illetve a digitális távoktatásban a diákok, hallgatók otthon tanultak. A digitális világ technológiai vívmányai, a széles sávú internethez való hozzáférés szerepe lényegesen felértékelődött (a kötetben lásd még Zsibók, Nagy 2020), ami az élet számos területén segítette az embereket (pl. vásárlás, pénzügyek intézése, szórakozás) (Kerényi, Müller 2019). Ezzel kapcsolatban azonban hazai probléma, hogy a lehetőség ugyan adott a digitális platformokon keresztül, de azok nem érhetők el mindenhol és mindenki számára (17.2. ábra). Sok esetben az internethez való hozzáférés és a használatához szükséges tudás, valamint az eszközpark is hiányzik (Kovács 2020a). 2017-es országos adatok alapján Hermann Zoltán (2020) úgy becsülte, hogy az általános iskolai tanulók durván ötöde nem képes bekapcsolódni a digitális oktatásba, mert családjuk nem rendelkezik internet-hozzáféréssel vagy számítógéppel.

A digitális kirekesztésnek leginkább kitett területek (vidéki, periférikus falvak, tanyavilág) és társadalmi csoportok (kisnyugdíjas, elszegényedő, munkanélküli csoportok) jelentős átfedéseket mutatnak más szociális, illetve társadalmi-gazdasági lemaradást mutató körülményekkel, feltételekkel (Koós 2020). A kínálati digitalizáció mellett fontos számot vetni az igénybe vevői attitűdökkel. A napi élet az online csatornák felé terelődött, a lakosság mintegy harmada, ahol lehetett, átállt a kontaktus nélküli ügyintézésre (posta, telefonos ügyfélszolgálat, applikációk, ügyfélkapu, internetbank), a készpénzmentes fizetési gyakorlatra, s ezek a tendenciák többségében maradandó váltásokat is jelentenek. Ez a pénzügyi ágazatban újabb növekedési lehetőségeket nyitott meg, hisz a létező és újragondolt digitális, online, mobil termékek egyre szélesebb körben elérhetők, használhatók (KPMG 2020). A lakossági hozzáállást területileg vizsgálva Budapesten kevésbé elutasító a lakosság a digitalizációval, mint a kisvárosi, falusi környezetben, regionális léptékben pedig Közép- és Nyugat-Magyarországon tapasztalható támogatóbb környezet az alföldi és északi térségekhez képest (Cofidis 2020).

A személyes találkozások minimalizálását lehetővé tevő digitális szolgáltatások is előtérbe kerültek, a járvány ezzel sajátos módon kikényszerítette az ország digitális lemaradásának mérséklését. Néhány hónap alatt egy, bizonyos területeken akár két évtizednyi lemaradást sikerült behozni azzal, hogy szélesebb kör számára vált hétköznapi rutinná a digitális szolgáltatások használata, legyen szó buszjegyvásárlásról vagy időpontfoglalásról. Az alkalmazkodás feltételei ugyanakkor területileg differenciáltan biztosítottak. Az ország kedvezőbb helyzetű, jellemzően urbanizált területein (fővárosi agglomeráció, megyeszékhelyek és azok vonzáskörzetei) széles társadalmi kör számára a digitális átállás csekély nehézséget okozott, hiszen biztosítottak voltak a feltételek (infokommunikációs eszközök, internet-hozzáférés, digitális kompetenciák). Ezzel szemben az ország kevésbé fejlett, rurális – különösen a külső és belső pe-

rifériákhoz sorolható – területein széles társadalmi csoportok szembesülhettek azzal, hogy megszokott módon nem érhetőek el a különböző köz- és magánszolgáltatások, a járvány miatt preferált digitális szolgáltatásokhoz pedig ilyen-olyan okból (információs eszközök és digitális kompetenciák hiánya) nem férhetnek hozzá (kapcsolódó témákról a kötetben lásd Zsibók, Nagy 2020; Velkey 2020).

17.2. ábra: Vezetékes internet-előfizetések a lakásállomány arányában, 2018 (%)

Forrás: Koós (2020, 176).

Az új koronavírus-járvány hatásai a magánélet mellett a nemzetgazdaságot is jelentősen érintették. 2020. első félévében a járvány egészségi és egészségügyi hatásai ugyan Magyarországon mérsékeltek maradtak a fertőzöttek száma alapján, ám a gazdasági életben rendkívül súlyos helyzet állt elő. A járványterjedés megfékezésére hozott drasztikus globális intézkedések (kijárási tilalom, határforgalom korlátozása) a világ gazdaság teljesítményének azonnali és jelentős mértékű visszaeséséhez vezetett. Ez kezdetben a kiemelt ágazatokat (pl. kereskedelem, vendéglátás, idegenforgalom) érintette, de később láthatóvá vált, hogy minden gazdasági szektorban és területen kisebb-nagyobb hanyatlást eredményezett. Ezek közül Magyarországon a teljesség igénye nélkül a következők érdemesek kiemelésre:

- A gazdasági visszaesés először a beszállítói lánc sérülésében jelentkezett, ugyanis a kínai beszállítók kiesése a hazai feldolgozóipari vállalatok egy részét nehéz helyzetbe hozta. Különösen a gépjármű- és alkatrészgyártás, valamint az elektronikai berendezések gyártása zsugorodott, miközben megugrott az orvosi eszközök importja. Ezt követően a szomszédos országokkal közös határok lezárása munkaerőpiaci és turisztikai téren is problémákat okozott (Hajdú, Rácz 2020).
- A március közepén meghozott járványügyi intézkedések hatására a szolgáltatási szektor teljesítménye is drámai zuhanást mutatott. 2020. áprilisban a kiskereskedel-

mi forgalom értéke az előző évihez képest átlagosan 10%-kal csökkent, de ez a hatás az egyes országrészeket tekintve eltérő volt: néhány nyugati, de több keleti járásban is kisebb mértékű bővülés volt tapasztalható a KSH adatai alapján.

- Áprilisa a nemzetközi turizmus gyakorlatilag megszűnt (a budapesti repülőtér személyforgalma 2%-ra esett vissza), a belföldi pedig jelentősen visszaszorult. Az idegenforgalom visszaesése kihatott a turizmus-vendéglátás minden szegmensére, területileg pedig a turisztikai vonzerővel bíró településeken, térségekben csapódott le leginkább. Ez a hatás a helyi adókon keresztül az önkormányzatokra is kihatott (Kovács 2020b). Mindezek a turizmusban és vendéglátásban foglalkoztatottakat érintették negatívan: az egyéni vállalkozók ötöde (18%) döntött a működés szüneteltetése mellett, különösen nagy arányban a kiemelt turisztikai desztinációk (Budapest, Balaton) területén.
- Az agrárvállalkozások esetében a mobilabb, bejáratott vevőkörrel és online jelenléttel is rendelkező termelők vészelték át legjobban a válságot (Benedek et al. 2020).
- A hirtelen megváltozott munkaerőpiaci helyzet során 2019. IV. és 2020. I. negyedév között jelentősen csökkent az üres álláshelyek száma a KSH adatai alapján.

A gazdasági teljesítmény csökkenése a munkaerőkeresletre is rányomta bélyegét, hisz hosszú évek csökkenő tendenciája után újból emelkedésnek indult a munkanélküliségi arány. A munkanélküliek számának emelkedése általánosnak tekinthető: mind a nagyvárosokban, mind a falvakban, mind a gazdaságilag kedvező, mind pedig kedvezőtlen helyzetű településeken (17.1. táblázat).

17.1. táblázat: Regisztrált munkanélküliek a munkavállalási korúak arányában a település jogállása és a település kedvezményezettsége szerinti bontásban, 2020. február–május (%)

Települések köre	Február	Március	Április	Május
Főváros	1,41	1,39	1,75	2,25
Megyei jogú városok	3,32	3,58	4,55	5,23
Városok	4,21	4,69	5,64	6,12
Községek	5,53	6,28	6,96	7,37
Társadalmi-gazdasági és infrastruktúrális szempontból kedvezményezett települések	7,80	8,73	9,46	9,72
Jelentős munkanélküliséggel sújtott települések	7,71	8,90	9,62	10,05
Társadalmi-gazdasági és infrastruktúrális szempontból kedvezményezett és jelentős munkanélküliséggel sújtott települések	11,19	13,14	13,53	13,71
Nem kedvezményezett települések	3,15	3,41	4,20	4,74
Magyarország	3,98	4,35	5,12	5,62

Adatok forrása: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat.

A munkanélküliségi ráta növekedése azonban korántsem volt egyenletes: megfigyelhető, hogy a legnagyobb arányú éppen a legkedvezőtlenebb társadalmi-gazdasági helyzetű, jellemzően periférikus helyzetű települések esetében (2,5 százalékpontos emelkedéssel a ráta 13,7%-ra nőtt), miközben a legjobb helyzetű települések körében jóval mérsékeltabb az emelkedés (Budapesten 0,84 százalékpontos változás volt mérhető 2020. február és május között). A képet némileg torzírtja, hogy a megélhetésüket elvesztők nem azonos mértékben regisztrálták magukat munkanélküliként, hiszen az álláskeresői járadék legfeljebb 90 napig vehető igénybe, havi összege bruttó 161 ezer forintnál nem lehet magasabb, s csupán akkor igényelhető, ha az igénylőnek az elmúlt 3 évben legalább 12 hónap munkaviszonya volt. A jobb helyzetű érintettek így rövid távon inkább a gazdasági inaktivitást választották, remélve, hogy hamarosan újból rendeződik a helyzetük.

A járvány néhány – inkább átmeneti – kedvező hatással is együtt járt: a karantén elrendelése miatt főleg a munkacélú személygépkocsi-használat csökkent, ami rövid időre a légszennyezési adatok visszaesésével járt a fővárosban és a nagyobb városokban (Farkas, Kovács 2020; Varjú et al. 2020). Sokan váltottak kerékpárhasználatra, amelyet a fővárosban a kerekpárásávok bővítésével is ösztönöztek. Részben felértékelődött a parkok, közterek szerepe a kijárási korlátozások alatt, hisz a városlakók lényegében itt tudtak napi szabadidős tevékenységet folytatni (Jóna 2020).

Összességében kijelenthető, hogy a COVID-19 világjárvány első hulláma komoly hatással volt az egészségügyi ellátásra, újszerű társadalmi jelenségek körvonalazódásával járt együtt, és a gazdasági élet szinte minden ágazatában számottevő visszaesést, részben átalakulást eredményezett.

Területi politika: A járvány kezelésében megjelentek a területi szempontok, a társadalmi-gazdasági következmények enyhítésében azonban ezek háttérbe szorultak

Az új koronavírus okozta válság társadalmi-gazdasági hatásainak enyhítésére új, innovatív módszerek szükségesek a kormányok részéről. A járvány okozta válság eltérő területi hatásai miatt felmerül a kérdés, hogy a szakpolitikai megoldásokban szükség van-e területileg differenciált intézkedésekre, és ha igen, ezeket a területi szempontokat hogyan lehet érvényesíteni ezekben a beavatkozásokban.

A járványügyi veszélyhelyzet kihirdetése és ezzel a korlátozó intézkedések bevezetése az ország egészét érintette 2020. március 11. és június 18. között. 2020. április 10-én, a húsvéti ünnepi időszak kezdetével a helyi önkormányzatok saját hatáskörben dönthettek településeik részleges lezárásáról (ünnep alatt, hétvégenként). A védelmi intézkedések további területi szempontú érvényesítése a járvány területi gócpontjában valósult meg (pl. szájmazsk használatának kötelezővé tétele a fővárosi tömeg-

közlekedésben és boltokban). 2020. május 4-től kezdődtek meg az enyhítések az ún. csúszó módú szabályozással, erőteljes területi szemlélettel. Ennek lényege, hogy a kevésbé fertőzött vidéki területeken lazításokat vezettek be, míg Budapesten és Pest megyében további két hétig érvényben maradtak a részleges korlátozások, de az egész országban ajánlott maradt az óvintézkedések betartása. Azonban ha az enyhítések miatt nő a jövőben a személyes kontaktusok és ezzel a fertőzöttek száma, akkor megint részleges szigorítások jöhetnek, amelyek országos érvényűek lehetnek vagy adott területre (például megye) vonatkozhatnak. Azaz a szigorítások és enyhítések, valamint ezek ciklikussága és eltérő területi eloszlása 2020 folyamán fennmaradhat az országban. Nagy kérdés, hogy a következő járványhullám során az országos korlátozások megmaradnak-e, avagy a járvány terjedésének lassítása mellett milyen mértékben jelennek majd meg gazdaságvédelmi szempontok.

A járványhelyzet első hulláma okozta gazdasági válság enyhítésére a magyar kormány két szakaszban hirdetett meg lépéseket 2020 tavaszán. Ezek elsősorban egyes ágazatokat, illetve gazdasági szereplőket céloztak meg, azonban területi szempontból nem emeltek ki egy térséget sem. Az intézkedések első szakaszában, 2020. március 18-án meghirdetett rendelkezések magukba foglalták az év végéig tartó hitelfizetési moratóriumot, továbbá számos szolgáltató ágazatban (pl. személyszállítás, turizmus, vendéglátás, médiaszolgáltatás) támogatták a nehéz helyzetbe került kisebb és nagyobb gazdasági szereplők fennmaradását különböző kedvezményekkel. A 2020. április 6-án bejelentett második szakaszban meghozott intézkedések egyik kiemelt pontja a munkahelyek megőrzéséről szóló, bérköltségeket részben átvállaló támogatás, valamint a vállalatoknál kutatás-fejlesztési munkakörben dolgozók bértámogatása volt. Előbbi esetben a kormányzati beszámolók alapján a legtöbb támogatási igény a feldolgozóiparból, a turizmus-vendéglátásból, a kereskedelemből, a gépjárműjavításból és a szállítás-raktározás ágazatból érkezett. A legtöbb támogatási igényt budapesti, illetve Pest, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Bács-Kiskun megyei cégek nyújtották be. A kutatás-fejlesztési munkakörben dolgozók bértámogatására a legtöbb kérelem a fővárosból, valamint Pest, Hajdú-Bihar és Csongrád-Csanád megyéből érkezett. Lényegében látható, hogy bár az intézkedések két szakaszában életbe léptetett gazdaságvédelmi akcióterv számos ágazatot és gazdasági szereplőt érintett, azonban egységként kezelte az országot, és területileg nem specifikálta az akciókat, szakpolitikai beavatkozásokat.

A kormányzati intézkedések közvetett területi hatásai a települési önkormányzatokat érintő döntéseken keresztül érvényesültek. 2020. április 6-án jelent meg a jogszabály, amelynek értelmében a központi költségvetés módosítása szükséges a járványügyi veszélyhelyzet miatt, és amely egyúttal elrendelte három új fejezet, védekezési alap létrehozását (92/2020. Korm. rendelet). Ezek a Járvány Elleni Védekezési Alap, a Gazdaságvédelmi Alap és az Európai Unióból Érkező Járvány Elleni

Támogatások Alapja. A kormány döntése értelmében ezek az alapok közös teherviselés mellett lettek létrehozva, így elvonták a pártok támogatásának 50%-át, különadót vetettek ki a bankszektorban, átcsoportosítottak egyes kiskereskedelmi adókat és jelentős elvonások érték a települési önkormányzatokat is.

A helyi önkormányzatokat a jogszabályi intézkedések kettős présbe szorították, hiszen egyrészt ezek a szervezetek váltak felelőssé a védekezés helyi koordinálásáért, másrészt viszont bevételeik a közös teherviselés hívószava mentén jelentősen csökkentek (Kovács 2020b):

- az eddig megosztott gépjárműadó helyben maradó 40%-át be kell fizetni a védekezési alapba,
- az idegenforgalmi adó fizetését 2020 végéig felfüggesztették, bár a turizmus visszaesésével ez mindenképp jelentősen csökkent volna a településeken,
- időszakosan elengedték a parkolási és közterület-használati díjakat,
- a gazdaság visszaesésével, a vállalkozói likviditás csökkenésével a 2020-ban esedékes és a 2021-re realizálódó iparüzési adóban is jelentős kiesések várhatók.

A járványhelyzet miatti önkormányzati bevételekiesések nehéz helyzetbe hozhatják a települési önkormányzatokat a jövőben, különösen a hátrányos helyzetű térségekben lehetnek súlyosak a következmények. Egyébként az önkormányzatoknak kiemelt feladata volt és van a járvány kezelésében: rövid távon a védekezésben és a rászoruló ellátásának megszervezésében, hosszú távon a negatív hatások elhárítására vonatkozó döntések meghozatalában (Baranyai, Barsi, Nárai 2020). Összességében megállapítható, hogy a területi szempontok inkább áttételesen jelentek meg a járványügyi veszélyhelyzet miatti gazdaságvédelmi intézkedésekben 2020. első félévben, ugyanakkor ezek a járvány leküzdésében közvetlenül érvényesültek az első hullám során. A jövőben, ha a járványhelyzet újabb intézkedések meghozatalát teszi szükségessé, akkor azokat intézményi, helyi vagy regionális szinten is lehet majd kezelni, és nem feltétlenül lesznek a korlátozások országos szinten elrendelve. Például nem rendelnének el minden iskolában tantermen kívüli oktatást, csak ott, ahol ezt a járványügyi szempontok indokolják.

Irodalom

- BARANYAI N., BARSÍ B., NÁRAI M. (2020): Helyi önkormányzatok online kommunikációja a COVID-19 járvány idején Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 3., 281–294.
- BENEDEK ZS., BALOGH P. G., BARÁTH L., FERTŐ I., LAJOS V., ORBÁN É., SZABÓ G. G., NEMES G. (2020): Mit hozott a gazdáknak a koronavírus? *Portfolio*. <https://www.portfolio.hu/krtk/20200611/mit-hozott-a-gazdak-nak-a-koronavirus-436194> (Letöltés: 2020. július 7.)
- COFIDIS (2020): *Válságban sem tervez előre a magyarok pénztárcája*. <https://www.cofidis.hu/cofidis-hitel-monitor/valsagban-sem-tervez-elore-a-magyarok-penztarcaja.html> (Letöltés: 2020. július 7.)
- FARKAS J. ZS., KOVÁCS A. D. (2020): *A COVID-19 járvány környezeti összefüggései*

- és tanulságai – felvetések egy környezettudatosabb társadalom érdekében.* KRTK Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét. http://www.docs.rkk.hu/rkkweb/FarkasJ-Kovacs-AD_COVID-19_kornyezeti_osszefuggesek.pdf (Letöltés: 2020. július 22.)
- GOMBOS, K., HERCZEG, R., ERŐSS, B., KOVÁCS, S. ZS., UZZOLI, A., NAGY, T., KISS, SZ., SZAKÁCS, ZS., IMREI, M., SZENTESI, A., NAGY, A., FÁBIÁN, A., HEGYI, P., GYENESEI, A. (2020): Translating scientific knowledge to government decision makers has crucial importance in the management of the COVID-19 pandemic. *Population Health Management*, <http://doi.org/10.1089/pop.2020.0159>
- HAJDÚ Z., RÁCS SZ. (2020): Államhatár-politikák az Európai Unióban és Magyarországon a globális koronavírus-válság kezdeti időszakában. *Tér és Társadalom*, 2., 202–210.
- HERMANN Z. (2020): *Hány diákhoz nem jut el az online távoktatás?* <https://www.mtakti.hu/koronavirus/hany-diakhhoz-nem-jut-el-az-online-tavoktatasi/12769/> (Letöltés: 2020. április 19.)
- JÓNA L. (2020): A COVID-19 járvány hatása a közösségi terek használatára és jövőjére. *Tér és Társadalom*, 3., 295–306.
- KERÉNYI Á., MÜLLER J. (2019): Szép új digitális világ? A pénzügyi technológia és az információ hatalma. *Hitelintézet Szemle*, 1., 5–33.
- KOÓS B. (2020): A koronavírus-járvány társadalmi-területi aspektusai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2., 156–177.
- KOVÁCS S. ZS., UZZOLI A. (2020): A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkárosítási területi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2., 155–170.
- KOVÁCS S. ZS. (2020a): Az alapvető pénzügyi szolgáltatások online térbe helyezésének korlátai. *Tér és Társadalom*, 2., 195–201.
- KOVÁCS S. ZS. (2020b): Települési önkormányzatokat érintő bevételekiesések a járványhelyzetben. *Tér és Társadalom*, 2., 189–194.
- KPMG (2020): *The COVID 19 pandemic could speed up digitalization of the Hungarian banking sector.* <https://home.kpmg/hu/en/home/insights/2020/04/the-covid-19-pandemic-could-speed-up-digitalization-of-the-hungarian-banking-sector.html> (Letöltés: 2020. július 23.)
- LENNERT J. (2020): A távmunka széleskörű elterjedésének lehetséges hatása a magyarországi vándormozgalomi mintázatokra. *Tér és Társadalom*, 2., 178–182.
- UZZOLI A. (2020): *Egészségügy.* Jelen kötetben.
- VARJÚ V., FARKAS O., FARKAS J. ZS., VÉR CS. (2020): Az egyéni munkacélú személygépkocsi-közlekedés COVID-19 járvány következtében történő változásának némely környezeti aspektusa Budapesten. *Tér és Társadalom*, 2., 183–188.
- VELKEY G. (2020): *Szociális ellátórendszer.* Jelen kötetben.
- ZSIBÓK ZS., NAGY G. (2020): *Infokommunikációs technológiák.* Jelen kötetben.

Szerzőink

CZIRFUSZ MÁRTON tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály (Budapest)

FARKAS JENŐ ZSOLT tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály (Kecskemét)

GÁL ZOLTÁN tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs); egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

HOYK EDIT tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály (Kecskemét)

KELLER JUDIT tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály (Budapest)

KOÓS BÁLINT: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály (Budapest)

KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs)

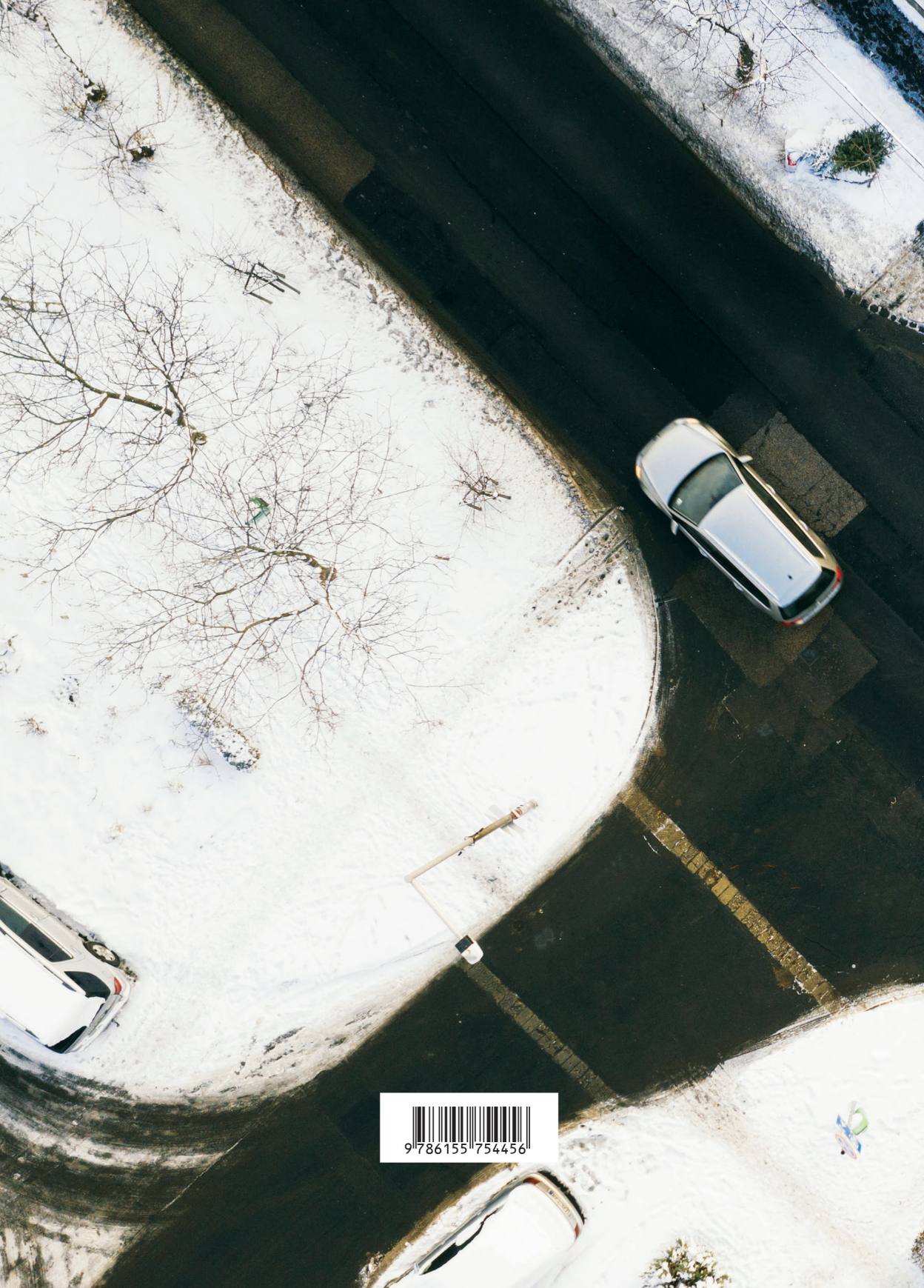
LUX GÁBOR tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs)

MARCINIAK RÓBERT egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Vezetéstudományi Intézet

MEZEI CECÍLIA tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs)

NAGY ERIKA tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály (Békéscsaba)

- NAGY GÁBOR ● tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály (Békéscsaba)
- PÁGER BALÁZS ● tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs)
- UZZOLI ANNAMÁRIA ● tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály (Budapest)
- VARJÚ VIKTOR ● tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs)
- VELKEY GÁBOR ● tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály (Békéscsaba)
- ZSIBÓK ZSUZSANNA ● tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (Pécs)

9 786155 754456